

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้เพื่อศึกษา สภาพ ปัญหา และความต้องการเกี่ยวกับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการเรียนการสอน ในโรงเรียนโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงาน การประถมศึกษาจังหวัด ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง เพื่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องที่ศึกษา ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ในบทนี้ จึงขออธิบายตามลำดับดังต่อไปนี้

ตอนที่ 1 การศึกษาขั้นพื้นฐาน

สภาพและปัญหาของการพัฒนาการศึกษา

ความหมายการศึกษาขั้นพื้นฐาน

ความจำเป็นของการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน

ความสำคัญการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน

โครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน

สภาพการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน

ตอนที่ 2 หลักสูตร สภาพ และปัญหาการจัดการเรียนการสอนกลุ่มวิชาการงานและอาชีพ

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533)

ว่าด้วยกลุ่มวิชาการงานและอาชีพ

กระบวนการเรียนการสอนกลุ่มวิชาการงานและอาชีพ

ปัญหาและอุปสรรคการจัดการเรียนการสอนกลุ่มวิชาการงานและอาชีพ

ตอนที่ 3 ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความเป็นมาของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

สภาพทั่วไปของภูมิปัญญาท้องถิ่นในปัจจุบัน

ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ลักษณะและวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

แนวคิดในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการเรียนการสอน

หลักการการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเรียนการสอน

ตอนที่ 4 แนวคิดการใช้สื่อการเรียนการสอน

ความหมายสื่อการเรียนการสอน

ประเภทสื่อการเรียนการสอน

แนวคิดเกี่ยวกับระบบการใช้สื่อการเรียนการสอน

1. การเลือกสื่อการเรียน

2. การเตรียมการใช้สื่อการเรียน

3. การใช้สื่อการเรียน

4. การประเมินการใช้สื่อการเรียน

ความสำคัญของสื่อบุคคลต่อการเรียนการสอน

แนวคิดการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นวิทยากร

1. ความหมายของคำว่า วิทยากร

2. คุณสมบัติวิทยากร

3. วิทยากรกับการเรียนการสอน

4. การเบิกจ่ายค่าตอบแทนให้วิทยากรบุคคลภายนอก

5. เกณฑ์การพิจารณาเบิกจ่ายค่าตอบแทนให้วิทยากร

ตอนที่ 5 สภาพทั่วไปของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง

ตอนที่ 6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในปัจจุบันสภาพ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และด้านอื่น ๆ ของโลก ได้เปลี่ยนแปลงก้าวหน้าอย่างรวดเร็วมาก โดยเฉพาะทางด้านวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี ซึ่งมีผลต่อวิถีการดำรงชีวิตของประชากรทั่วโลก ประเทศไทยมีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ อย่างรวดเร็วเช่นเดียวกัน ส่งผลให้วิถีชีวิตของคนในสังคมไทยเปิดกว้างขึ้น ความเจริญก้าวหน้าทางด้าน เศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของประชาชนในประเทศอย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง รวมทั้งแนวโน้มของสังคมกำลังพัฒนาไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมและบริการมากขึ้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพัฒนาและยกระดับคุณภาพของประชาชนให้สูงขึ้น เพื่อให้ประชาชนสามารถที่จะปรับตัวให้อยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข

การที่ประเทศจะก้าวหน้าหรือพัฒนาไปได้อย่างรวดเร็วมากนักย่อมต้องอาศัยปัจจัยสำคัญ ๆ หลายประการ ในบรรดาปัจจัยสำคัญต่าง ๆ เหล่านั้นปัจจัยด้านทรัพยากรมนุษย์เป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งที่จะละเลยไม่ได้ และเครื่องมือที่มีบทบาททำให้มนุษย์กลายเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าต่อการพัฒนา คือ การศึกษา (ระพี สาคริก, 2530) ฉะนั้นการจัดการศึกษาจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งซึ่งต้องจัดให้สนองความต้องการของคนส่วนใหญ่ของประเทศ เพราะการศึกษาที่มีคุณภาพย่อมมีผลทำให้ผู้เรียนมีความรู้ที่แท้จริงเป็นผลเมืองดีที่มีประสิทธิภาพ แต่ปัจจุบันนี้เราจัดการศึกษาให้คนส่วนใหญ่ของประเทศเพียงระดับประถมศึกษาเท่านั้น ซึ่งยังไม่เป็นการเพียงพอที่จะพัฒนาคุณภาพของประชาชนให้เหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่ตามวิถีชีวิตของโลกยุคปัจจุบันได้ การขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานของประชาชนให้สูงขึ้น จึงถือว่ามีความจำเป็นและมีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาการศึกษาโดยภาพรวมของประเทศ เพราะเป็นการยกระดับมาตรฐานคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้น และเป็นการเสริมสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาอีกด้วย

ตอนที่ 1 การศึกษาขั้นพื้นฐาน

สภาพและปัญหาของการพัฒนาการศึกษา

การพัฒนาการศึกษาในระยะที่ผ่านมา นับว่าได้รับผลสำเร็จเป็นอย่างมากในด้านเชิงปริมาณ โดยเฉพาะการจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาสำหรับประชาชนทั่วไป นอกจากนี้ยังสามารถขยายการผลิตในระดับกลางและสูง ให้มีปริมาณพอเพียงต่อการพัฒนาประเทศในหลาย ๆ ด้าน

ตลอดจนมีการกระจายโอกาสในการเข้ารับการศึกษาของประชาชนให้กว้างขวางยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพัฒนาการศึกษาจะประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง แต่ก็พบว่ามีปัญหาและอุปสรรคอีกหลายประการที่จะต้องดำเนินการหาทางแก้ไขต่อไปอีก สรุปได้ คือ

1. การกระจายโอกาสและการสร้างความเสมอภาคทางการศึกษา พบว่า จำนวนนักเรียน นักศึกษา ในหลายระดับเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ยกเว้นในระดับมัธยมศึกษา มีอัตราการเรียนต่อลดลง การกระจายโอกาสทางการศึกษานอกกลุ่มคนที่ด้อยโอกาสในเขตชนบท ชุมชนแออัด คนพิการ และชนต่างวัฒนธรรม ยังทำไม่ได้ทั่วถึงเท่าที่ควร

2. คุณภาพการศึกษา อาจกล่าวได้ว่าการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพของพลเมืองมีบางส่วนที่เป็นปัญหาและไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควรทั้งในด้านที่เกี่ยวกับคุณภาพผู้เรียนและคุณภาพของการเรียนการสอน ผู้สำเร็จการศึกษายังขาดความสามารถในการประกอบอาชีพอิสระ ในด้านสัมฤทธิ์ผลทางการเรียน โดยเฉพาะวิชาคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ยังไม่อยู่ในระดับที่น่าพอใจ ส่วนในด้านเนื้อหาสาระและกระบวนการเรียนรู พบว่า ในทางปฏิบัติยังไม่สามารถจัดหลักสูตรให้ยืดหยุ่นและสนองตอบต่อความต้องการของผู้เรียนและเหมาะสมกับสภาพของท้องถิ่นได้ นอกจากนี้ในแง่ของการจัดหลักสูตรให้มีเนื้อหาสาระครบถ้วนในตัวทุกระดับ เพื่อให้ผู้เรียนมีคุณธรรมจริยธรรม และสติปัญญาพบว่าได้มีการจัดหลักสูตรตามแนวทางดังกล่าวแต่ยังไม่บรรลุผลสำเร็จ เนื่องจากการเรียนการสอนยังเน้นการเรียนต่อไประดับสูง มิได้ปลูกฝังให้ผู้เรียนรักการทำงาน มีคุณธรรมและจริยธรรมเท่าที่ควร

3. ประสิทธิภาพของระบบการศึกษา พบว่าครูอาจารย์ยังไม่เปลี่ยนพฤติกรรมการสอน ทำให้การเรียนการสอนไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร การปรับปรุงวิธีการคัดเลือกบุคคลเข้าศึกษาทางด้านการศึกษาให้ดีขึ้น เพื่อให้ได้ครูที่ดี มีความสามารถ ยังกระทำไม่ได้กว้างขวางเท่าใดนัก ด้านการบริหารการศึกษา พบว่า การกระจายอำนาจการบริหารการศึกษาจากส่วนกลางไปยังจังหวัด และอำเภอรวมทั้งเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารการศึกษาในท้องถิ่นยังไม่สามารถทำได้อย่างแท้จริงเท่าที่ควร

4. ระบบการศึกษาขาดความยืดหยุ่น ไม่สามารถปรับเปลี่ยนเพื่อสร้างคนที่จะสามารถดำรงชีวิต ปรับตัวและริเริ่มการนำการเปลี่ยนแปลงในอนาคตได้อย่างสอดคล้องกับสถานการณ์และความต้องการทั้งของบุคคล ชุมชน และสังคม ภาวการณ์เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของประเทศ

5. การระดมสรรพกำลังเพื่อจัดการศึกษา พบว่าทรัพยากรที่นำมาใช้ส่วนใหญ่มาจากงบประมาณแผ่นดิน งบประมาณการศึกษาในระดับต่าง ๆ ส่วนใหญ่เป็นหมวดเงินเดือน จึงทำให้สัดส่วนงบประมาณการพัฒนาคุณภาพการศึกษามีน้อย แม้ว่าจะมีการประสานงานการจัดสรรงบประมาณโดยมอบอำนาจการบริหารงบประมาณบางด้านไปยังจังหวัด เพื่อให้เกิดความเสมอภาคในการจัดสรรงบประมาณ แต่ยังไม่ทำได้เท่าที่ควร โดยเฉพาะในระดับอุดมศึกษาได้จัดสรรงบประมาณค่าเนิมนการต่อหัวให้เป็นจำนวนสูง แต่เก็บค่าเรียนร้อยละต้องบค่าเนิมนการที่รัฐจัดสรรไว้ในอัตราที่ต่ำกว่าระดับอื่นมาก (สารสนเทศการศึกษา ปีที่ 14 ฉบับที่ 2 ธันวาคม-มกราคม 2533)

ขณะเดียวกันมีการประชุมระดับโลก เรื่อง "การศึกษาเพื่อชุมชน การจัดการศึกษาเพื่อสนองการศึกษาขั้นพื้นฐาน" (World Conference on Education for All) การประชุมนี้มุ่งสร้างควมริเริ่มการศึกษาเพื่อปวงชนโดยการ 1) นิจารณาสภาพปัจจุบันของการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานให้กับเด็กวัยเรียนตลอดจนเยาวชนและผู้ใหญ่ที่อยู่นอกระบบโรงเรียนและ 2) นิจารณาช่องทางที่มีความเป็นไปได้สูง ในการที่จะขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานที่มีคุณภาพออกไปให้ทั่วถึงโดยเร็วที่สุด พร้อมทั้งนี้ก็จะต้องเน้นการสร้างโอกาสทางการศึกษาให้กับกลุ่มผู้ด้อยโอกาสกลุ่มต่าง ๆ และการปรับปรุงการเรียนรู้อาชีพและทักษะที่เป็นขั้นพื้นฐานให้อยู่ในระดับที่ดีขึ้นกว่าเดิม (ฉันทวิทย์ สุชาติานนท์, 2533)

ความหมายการศึกษาขั้นพื้นฐาน (Basic Education)

ได้มีนักวิชาการ นักการศึกษา หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาได้ให้ความหมายการศึกษาขั้นพื้นฐานไว้ดังนี้

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2531) ได้ให้ความหมาย การศึกษาขั้นพื้นฐาน หมายถึง การศึกษาที่ทุกคนควรจะได้รับเพื่อให้ความรู้ความสามารถเพียงพอที่จะเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต รวมทั้งการดำรงตนเป็นพลเมืองดีและมีพื้นฐานในการที่จะศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมหรือศึกษาต่อในระดับสูงต่อไปได้ซึ่งการศึกษาขั้นพื้นฐานในทศวรรษที่ 1990 และในอนาคตมีความหมายที่กว้างขึ้น คือ นอกจากอ่านออก เขียนได้ คิดคำนวณได้ เป็นพลเมืองดี รู้จักแก้ปัญหา

วางแผน ทำงานร่วมกับผู้อื่นแล้ว ควรได้รวมถึงความสามารถในการเข้าใจในการแสวงหาความรู้ใหม่ การรู้จักเรียนรู้ด้วยตนเอง(Self-Directed Learning) และการใช้คอมพิวเตอร์ (สมบัติ สุวรรณพิทักษ์, 2532)

นอกจากนี้แล้ว คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2533) ได้ให้ความหมายของการศึกษาระดับขั้นพื้นฐาน ไว้ว่า เป็นกระบวนการพัฒนาคน เพื่อให้เขาเหล่านั้นมีเครื่องมือที่จำเป็นสำหรับการเรียนรู้ หมายถึง การอ่านออก เขียนได้ การคิดเลขเป็น การคิดเป็น และการแก้ปัญหาเป็น และได้รับเนื้อหาสาระของการเรียนรู้ขั้นพื้นฐานเช่น ความรู้ในสาขาวิชาต่าง ๆ มีทักษะ ทักษะคิด และค่านิยม ซึ่งเป็นความจำเป็นสำหรับมนุษย์ทุกคน ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ และมีศักดิ์ศรี สามารถพัฒนาตนเองตามศักยภาพ มีส่วนร่วมในการพัฒนาในด้านต่าง ๆ มีโอกาสพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และสามารถเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง การศึกษาระดับขั้นพื้นฐานจึงจัดได้ว่าเป็นกลไกสำคัญที่มนุษย์ทุกคนสามารถตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐานของตนเองเป็นอย่างดี

จากความหมายของการศึกษาระดับขั้นพื้นฐานตามที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่า การศึกษาระดับขั้นพื้นฐานมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตที่มีคุณภาพของคน คุณภาพ ในที่นี้หมายถึงการดำรงชีวิตที่มีความสุข มีศักดิ์ศรี และเหมาะสมตามศักยภาพ (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2531)

ปัจจุบันมีการยอมรับกันว่า การพัฒนาคนเป็นหัวใจสำคัญในกระบวนการพัฒนาทุก ๆ ด้าน การให้ประชาชนได้เรียนรู้ นับได้ว่าเป็นสิทธิอันชอบธรรมของสังคม การพัฒนาคนเป็นกระบวนการที่เปิดทางให้ทุกคนได้มีโอกาสเรียนรู้ และเติบโตทั้งร่างกายและจิตใจ อันจะทำให้มนุษย์ทุกคนได้พัฒนาชีวิตของตนเอง สังคม และประเทศชาติ (ก่อ สวัสดิคณาธิบดี, 2533) ประกอบกับปริมาณข้อมูลข่าวสารที่ถ่ายทอดถึงกันทั่วโลกนี้มีมากขึ้นทุกวัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อมูลข่าวสารที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการดำรงชีวิต และความเป็นอยู่ขั้นพื้นฐานที่มีคุณภาพรวมไปถึงข้อมูลข่าวสารที่จะช่วยให้แต่ละคนได้เรียนรู้ในสิ่งที่จะช่วยให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และให้ได้เรียนรู้เพื่อเรียนต่อไปอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นการพัฒนาคนจึงเป็นการสร้างคนให้เป็นผู้ที่ไม่รู้ สามารถติดต่อสื่อสารกันเพื่อสร้างสรรประชาคมโลกให้มีบรรยากาศส่งเสริมความก้าวหน้าระหว่างกัน และให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข (ฉันทวิทย์ สุชาตานนท์, 2533)

กล่าวโดยสรุปความหมายของคำว่า "การศึกษาขั้นพื้นฐาน" คือ กระบวนการพัฒนาคน เพื่อให้เขาเหล่านั้นมีเครื่องมือที่จำเป็นสำหรับการเรียนรู้ หมายถึง การอ่านออกเขียนได้ การคิดคำนวณเป็น และการรู้จักคิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ รู้จักแก้ปัญหา และได้รับเนื้อหาสาระของการเรียนรู้พื้นฐาน เช่น ความรู้ในศาสตร์สาขาวิชาต่าง ๆ มีทักษะทัศนคติและค่านิยม ซึ่งเป็นความจำเป็นขั้นพื้นฐานสำหรับมนุษย์ทุกคน ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างเป็นสุข และอย่างมีศักดิ์ศรี รู้จักเลือกรับข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นสำหรับการพัฒนาคุณภาพชีวิต สามารถพัฒนาตนเองตามศักยภาพ มีส่วนร่วมในการพัฒนาในด้านต่าง ๆ มีโอกาสพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น และสามารถเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง การศึกษาขั้นพื้นฐานจึงจัดได้ว่าเป็นกลไกสำคัญที่มนุษย์ทุกคนสามารถตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐานของตนเองได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

ความจำเป็นของการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน

การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาเป็นไปอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้เป็นผลมาจากความเจริญก้าวหน้าทางวิชาการและระบบการสื่อสาร จึงส่งผลให้การรับเอาวิทยาการสมัยใหม่มาใช้มากขึ้นตามลำดับ ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก่อให้เกิดผลกระทบต่อการจัดการศึกษา (สารสนเทศการศึกษา ปีที่ 14 ฉบับที่ 2 ธันวาคม 2532-มกราคม 2533) กล่าว คือ

1. การขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศที่ผ่านมาได้บ่งชี้ถึงแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงจากการผลิตทางเกษตรกรรม ไปสู่การผลิตทางอุตสาหกรรมและบริการ ซึ่งเป็นไปอย่างรวดเร็ว และในอัตราที่สูงมาก การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ก่อให้เกิดความแตกต่างของรายได้ ระหว่างผู้ที่อยู่ในภาคเกษตรกรรมกับภาคอุตสาหกรรมและบริการ จึงทำให้แรงงานจากภาคเกษตรกรรม ในชนบทไหลเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมในเมือง อันเป็นลักษณะหนึ่งของการปรับตัวให้เข้ากับค่าครองชีพที่สูงขึ้น ตามอัตราการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจ อนึ่งโครงสร้างระบบเศรษฐกิจที่กำลังก้าวไปสู่สังคมอุตสาหกรรมและบริการมากขึ้นเรื่อย ๆ ได้นำมาซึ่งรูปแบบอาชีพที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านบริการ ดังนั้นจึงคาดได้ว่าสภาพเศรษฐกิจของประเทศในอนาคตจะมีความแตกต่างที่ไม่สมดุลระหว่างเมือง/ภาคอุตสาหกรรมและบริการ กับชนบท/ภาคเกษตรกรรม และมีความหลากหลายในแง่ของอาชีพและความต้องการทางเศรษฐกิจมากขึ้นตามลำดับ

2. ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นไปอย่างรวดเร็วมากขึ้น พร้อม ๆ กับมีสื่อสารมวลชนและข้อมูลข่าวสารเข้ามามีบทบาทมากขึ้นต่อชีวิตประจำวันได้ส่งผลให้คนจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยเทคโนโลยี ข้อมูลข่าวสารมากขึ้น และทำให้ประเทศต้องพึ่งพาเทคโนโลยี จากต่างประเทศมากขึ้นตามไปด้วย เพราะ การสร้างองค์ประกอบความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และ เทคโนโลยีภายในประเทศ ไม่สามารถก้าวทันความเปลี่ยนแปลงและตอบสนองความต้องการได้ดีเท่าที่ควร

3. แบบแผนการดำเนินชีวิตของคนไทยได้เปลี่ยนแปลงไปมาก อันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยี จึงทำให้แบบแผนการดำเนินชีวิตของคนในเมืองเปลี่ยนแปลงไปด้วย และนับวันจะขยายตัวมากยิ่งขึ้น

4. ประเทศไทยมีแนวโน้มคิดต่อสัมพันธ์กับนานาประเทศมากขึ้น โดยเฉพาะในด้านการค้าขายและการลงทุนกับต่างประเทศ จึงได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การรับรู้ข้อมูลข่าวสารอย่างรวดเร็วจากต่างประเทศ ซึ่งส่งผลให้คนไทยมีวิถีชีวิต เป็นแบบสังคมเปิดมากขึ้น

5. การเปลี่ยนแปลงทางด้านความคิดเห็น ความเชื่อ และค่านิยมของคนไทยมีแนวโน้มไปสู่แบบแผนทางวัฒนธรรม ของคนในเมืองและมีการลอกเลียนแบบแผนทางวัฒนธรรมจากสังคมภายนอกชุมชนมากยิ่งขึ้น ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ลัทธิ ความเชื่อทางศาสนา ก็ย่อมแตกต่างกัน ซึ่งจะก่อให้เกิดความขัดแย้งทางสังคม นอกจากนี้ความประหลาดในด้านศีลธรรมจรรยา ก็จะถูกละเลย เป็นลำดับ ลักษณะเช่นนี้อาจจะเป็นปัญหาอย่างรุนแรงในอนาคต ถ้าหากไม่ได้มีการพัฒนาด้านจิตใจของคนไทยอย่างเพียงพอ

6. ในด้านความคิดเห็นและพฤติกรรมทางการเมือง ประชาชนขาดความรู้ความเข้าใจ ที่ถูกต้องในเรื่องเกี่ยวกับลัทธิและหน้าที่ของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยซึ่งส่งผลไปถึงพฤติกรรมทางการเมืองที่ขาดความรับผิดชอบ แนวโน้มในอนาคต กลุ่มผลประโยชน์ที่ได้เปรียบทางสังคมจะมีบทบาททางการเมืองมากขึ้น ในขณะที่กลุ่มผลประโยชน์ที่เสียเปรียบทางสังคมจะมีบทบาทน้อยลง และความขัดแย้งของกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ จะมีมากขึ้นเป็นลำดับ

7. การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบของประชากร อันเนื่องมาจากการวางแผนครอบครัวและความเจริญก้าวหน้าทางการแพทย์และสาธารณสุข ซึ่งคาดว่าประชากรของ

ประเทศไทยในปี 2546 เปรียบเทียบกับปี 2531 พบว่าสัดส่วนประชากรในกลุ่มอายุ 0-24 ปีต่อประชากรทั้งประเทศ จะลดลงจากร้อยละ 57 ในปี 2531 เป็นร้อยละ 45 ในปี 2546 ในขณะที่สัดส่วนประชากรในกลุ่มอายุ 25-49 และ 50-74 จะเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 32 และร้อยละ 11 ในปี 2531 เป็นร้อยละ 40 และร้อยละ 15 ตามลำดับในปี 2546 จึงเห็นได้ว่า โครงสร้างทางอายุของประชากรไทยจะมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัด

การศึกษาเป็นกระบวนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมและเป็นการสร้างภูมิปัญญาให้แก่สังคม การศึกษาจึงเป็นรากฐานและเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของประเทศ รัฐบาลหลายยุคหลายสมัยมีความพยายามที่จะให้ประชาชนได้รับการศึกษาให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ดังที่ปรากฏในปี 2530 มีประชากรวัยเรียน ได้รับการศึกษาภาคบังคับ 6 ปี ถึงร้อยละประมาณ 97.5 จะมีประชากรเพียงส่วนน้อย เช่น ผู้พิการ ชนกลุ่มน้อยบางกลุ่มที่ยังไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาแต่ก็ได้มีการเร่งระดมหาทางดำเนินการจัดการศึกษาให้แก่กลุ่มเหล่านี้ก่อนแล้ว (চারنگ ชูทัฬห, 2533)

ขณะเดียวกันก็มีความเคลื่อนไหวระดับโลก ที่เน้นความสำคัญของการศึกษาในช่วงทศวรรษของความเปลี่ยนแปลงที่จะมาถึง ได้มีการประชุมระดับโลกในเรื่อง "การศึกษาเพื่อชุมชน การจัดการศึกษา เพื่อสนองการศึกษาขั้นพื้นฐาน" (World Conference on Education for All) เมื่อเดือนมีนาคม 2533 ณ หาดจอมเทียน จังหวัดชลบุรี ได้มีการ ประกาศปัญหาโลก ว่าด้วยการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อปวงชน ประเทศไทยได้ให้การรับรองปัญหาโลกร่วมกับประเทศต่าง ๆ อีก 156 ประเทศ เป็นการประกาศเจตนารมณ์ร่วมกัน ในอันที่จะจัดการศึกษาเพื่อสนองความต้องการการเรียนรู้ขั้นพื้นฐานของปวงชน ความเคลื่อนไหวนี้มีผลต่อรัฐบาลที่จะต้องเร่งดำเนินการยกระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานของประชาชนให้สูงขึ้นโดยเร็ว เพื่อเป็นการแสดงถึงความตั้งใจจริงของรัฐบาล ที่จะสานต่อจากปณิธานที่ได้ประกาศไว้ในปัญหาโลก และเพื่อเป็นการพัฒนาบุคคลและประเทศชาติโดยส่วนรวม รัฐบาลจึงประกาศนโยบายว่าด้วยการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยมีหลักพื้นฐานดังนี้ (ก่อ สวัสดิพานิชย์, 2533)

1. การศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นสิทธิ และหน้าที่ ที่ประชาชนคนไทยทุกคนต้องมีและต้องได้รับโดยไม่จำกัดเพศ วัย ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม ภูมิฐานะ ความเชื่อทางศาสนา หรือข้อจำกัดอื่นใด
2. รัฐมีหน้าที่สนับสนุนวิถีทางในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ให้มีคุณภาพกว้างขวางทั่วถึงเป็นธรรม และให้เป็นการศึกษาต่อเนื่องตลอดชีวิต

การศึกษาขั้นพื้นฐานของคนไทยเป็นเรื่องสำคัญที่รัฐควรได้คำนึงถึง การขยายการศึกษาของประชากรให้สูงขึ้น มีความจำเป็นต่อการพัฒนาการศึกษา เพราะเป็นการยกระดับมาตรฐานคุณภาพของประชากร และเป็นการสร้างเสริมความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษา แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 - 3539) ได้วางเป้าหมายการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และยกระดับคุณภาพชีวิต ให้ขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานจาก 6 ปี เป็น 9 ปี โดยมีเป้าหมายให้มีอัตราการเรียนต่อจากชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 เข้าสู่ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นเพิ่มขึ้นจากอัตราปัจจุบันร้อยละ 46.20 เป็นไม่ต่ำกว่าอัตราร้อยละ 73.00 ของผู้เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 โดยมีแนวทางพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ทางการศึกษา ให้สอดคล้องและสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศโดยเน้น "การกระจายโอกาสและปรับปรุงคุณภาพการศึกษาโดยให้สำคัญต่อการขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น และให้มีปรับหลักสูตรให้เห็นการฝึกทักษะ และเพิ่มพูนความรู้ด้านอาชีพ ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมในท้องถิ่นและให้มีการกำหนดสิ่งจูงใจแก่ผู้ปกครองที่ด้อยโอกาสทางเศรษฐกิจให้ส่งเด็กเข้าเรียนต่อให้มากขึ้น" (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2535)

ดังนั้น การขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานของประชาชนให้สูงขึ้นจึงมีความสำคัญ และจำเป็นต่อการพัฒนาการศึกษา เศรษฐกิจและสังคม ดังระบุไว้ใน แผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 ว่า "ให้การศึกษาในระดับมัธยมศึกษาเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานของปวงชนรัฐพึงเร่งรัดและขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อปวงชนอย่างทั่วถึง เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชากรให้สูงขึ้น "

(สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535)

ความสำคัญทางอาชีพโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน

ปัจจุบันความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจของประเทศอย่างรวดเร็วส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตความเป็นอยู่ ค่านิยม ตลอดจนด้านคุณธรรมของคนในชาติอย่างมาก ประกอบกับประเทศไทยกำลังพัฒนาทางด้านเกษตรกรรม อุตสาหกรรม และบริการที่ทันสมัย จะยิ่งทำให้สภาพชีวิตของคนไทยมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น ท่ามกลางอิทธิพลของเศรษฐกิจและสังคม และวัฒนธรรมต่างชาติที่หลั่งไหลเข้ามา จำเป็นที่จะต้องเร่งดำเนินการเพื่อปรับความรู้สึคนึกคิด หรือค่านิยม สภาพความเป็นอยู่ ตลอดจนปรับความรู้ความสามารถของประชาชนในชาติให้สูงขึ้น เพื่อเป็นพื้นฐานในการพัฒนาชีวิต ครอบครัว และมีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของบ้านเมือง ซึ่งการศึกษานั้นพื้นฐานที่ประชากรไทยทุกคนควรได้รับ รัฐบาลกำหนดไว้เพื่อยกระดับประถมศึกษาปีที่ 6 นั้น ไม่เป็นการเพียงพอ จำเป็นต้องขยายออกไปให้สูงถึงชั้นมัธยมศึกษา แต่สภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ปรากฏว่าในปี 2530 มีเด็กและเยาวชนที่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 แล้วเรียนต่อในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ประมาณร้อยละ 43 บางจังหวัดเด็กจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 เรียนต่อ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 เพียงประมาณร้อยละ 18 เท่านั้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ยังมีเด็กและเยาวชนอีกเป็นจำนวนมากที่ไม่ได้เรียนต่อ ซึ่งจากการศึกษาหาสาเหตุของการที่เด็กจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 แล้วไม่ได้เรียนต่อพบว่า มีสาเหตุสรุปได้ 3 ประการคือ

1. นักเรียน และผู้ปกครองไม่เห็นคุณค่าหรือประโยชน์ของการเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น
2. ผู้ปกครองมีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดี ไม่สามารถส่งบุตรหลานเรียนต่อได้ และต้องการให้ช่วยทำงานบ้าน รวมทั้งช่วยครอบครัวหารายได้
3. การคมนาคมระหว่างบ้านและโรงเรียนมัธยมศึกษาไม่สะดวกทำให้เด็กไม่ยอมมาโรงเรียน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2532)

จากปัญหาที่พบดังกล่าว ซึ่งเด็กจำนวนมากไม่ได้เรียนต่อ ดังนั้นโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐานจึงมีความสำคัญและจำเป็นต่อการพัฒนาการศึกษาของประเทศ รัฐบาลจึงได้จัดตั้งโครงการนี้เพื่อดำเนินการขยายการศึกษาขั้นพื้นฐาน จากประถมศึกษาไปจนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ซึ่งจำเป็นต่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาที่เด็กจบ ป.6 แล้วไม่ได้เรียนต่อ ม.1 โดยใช้วิธีการขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานดังกล่าวโดยให้สำนักคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ เป็นผู้ดำเนินการเพื่อสนองตอบต่อสังคมอุตสาหกรรมที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วไปสู่ทุกภูมิภาคของประเทศ รัฐจึงต้องเตรียมคนให้พร้อม การที่เด็กในชนบทส่วนใหญ่ได้เรียนต่ออีก 3 ปีนั้น จะทำให้ผู้เรียนมีทักษะพื้นฐานที่เหมาะสมในการประกอบอาชีพ และปลูกฝังศรัทธาในวิชาชีพ รู้จักใช้ทรัพยากรได้อย่างถูกต้อง การศึกษาที่เขาได้รับเพิ่มขึ้นจะช่วยเพิ่มรายได้แก่เขามากกว่าที่ไม่ได้เรียนต่อและเป็น การเพิ่มทักษะและแรงงานที่มีคุณภาพ สามารถคิดวิเคราะห์ มีวิจาร์ณภาพ มีความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพ พึ่งตนเองได้ มีคุณธรรมจริยธรรม และเป็นพลเมืองดีของสังคม ถือได้ว่าเป็น การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของประเทศให้ทั่วถึงและเป็นธรรม (ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์, 2534)

การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานให้ประชาชนอย่างทั่วถึง และเพียงพอจะช่วยให้ประชากรสามารถปรับตัว และพัฒนาคุณภาพชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปรกติสุขจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่ทุกประเทศทั่วโลกได้ให้ความสำคัญ และได้มีการพัฒนาขึ้นมาอย่างต่อเนื่องซึ่งอารยประเทศทั่วโลกส่วนใหญ่ จะจัดให้ประชาชนได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ตั้งแต่อายุ 9-12 ปีเป็นอย่างน้อย(องค์การสหประชาชาติ, 2533) ในขณะที่ประชาชนในประเทศไทยส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ซึ่งเป็นการศึกษาภาคบังคับเพียง 6 ปี และมีอัตราการเรียนต่อในชั้นมัธยมศึกษาทั้งในและนอกระบบเพียงร้อยละ 50.87 ซึ่งมีเด็กที่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 แล้วไม่ได้เรียนต่ออีกประมาณร้อยละ 49.13 หรือประมาณ 517,600 คน/ปี ซึ่งเด็กเหล่านี้ส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง 11-12 ปี ไม่สามารถเข้าสู่ตลาดแรงงานได้ เนื่องจากขัดกับหลักสากลว่าด้วยสิทธิการให้แรงงานเด็กและมีแนวโน้มความต้องการของตลาดแรงงานในปัจจุบัน ต้องการแรงงานที่มีคุณภาพมีความรู้พื้นฐานอย่างต่ำมัธยมศึกษาปีที่ 3 ดังนั้นการจัดการศึกษาภาคบังคับ ซึ่งเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานเพียง 6 ปี จึงไม่สอดคล้องกับความต้องการของตลาดแรงงาน (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2536)

โครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน

ความเป็นมา

คณะรัฐมนตรีในคราวประชุมเมื่อวันที่ 1 กันยายน 2530 ได้ลงมติเห็นชอบด้วยกับข้อเสนอของคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สรุปได้ว่า รัฐควรขยายโอกาสทางการศึกษาจนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้นโดยวิธีการไม่บังคับ เนื่องจากเป็นวิธีการที่แสดงออกถึงเจตนารมณ์ของรัฐในอันที่จะยกระดับความรู้พื้นฐานของประชาชนให้สูงขึ้นถึงระดับที่ระบุไว้บนพื้นฐานของการคงไว้ซึ่งสิทธิและเสรีภาพของประชาชนในการตัดสินใจส่งหรือไม่ส่งบุตรหลานของตนเข้ารับการศึกษ โดยมิใช่นโยบายการศึกษาขั้นพื้นฐาน คือ ในระยะ 5 ปี นับแต่ปีงบประมาณ 2532 นี้ รัฐไม่ควรประกาศขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานไปถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้นเป็นการศึกษาภาคบังคับ แต่ควรขยายการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นในรูปแบบและมาตรการต่าง ๆ ตามแนวทางปฏิบัติของวิธีการขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยไม่บังคับไปก่อนเป็นเวลา 5 ปี โดยมีหลักการและมาตรการการดำเนินการที่ส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนได้ศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กและเยาวชนที่ด้อยฐานะทางเศรษฐกิจ

รัฐบาลได้แถลงนโยบายต่อรัฐสภา ในเรื่องการจัดการศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการขยายโอกาสทางการศึกษาดังนี้

ครั้งที่ 1 เมื่อวันที่ 27 สิงหาคม 2529 โดยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ นายกรัฐมนตรี "จะจัดการศึกษาในระดับต่าง ๆ ดังนี้ ระดับก่อนประถมศึกษาจะขยายการศึกษาระดับอนุบาลในชนบท ระดับมัธยมศึกษาจะสนับสนุนให้นักเรียนได้เรียนต่อชั้นมัธยมศึกษามากขึ้น"

ครั้งที่ 2 เมื่อ 25 สิงหาคม 2531 โดยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ นายกรัฐมนตรี "จะเร่งจัดการส่งเสริมอนุบาลชนบท การขยายโอกาสทางการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาโดยจัดควบคู่ไปกับการขยายการศึกษาภาคบังคับ และเตรียมพื้นฐานอาชีพให้นักเรียนทุกระดับเพื่อแก้ปัญหาการว่างงาน ตลอดจนส่งเสริมศีลธรรม จริยธรรม และวินัย ของนักเรียนและคนในชาติเป็นพิเศษ"

ครั้งที่ 3 เมื่อวันที่ 9 มกราคม 2534 โดยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ นายกรัฐมนตรี "รัฐให้ความสำคัญต่อการเร่งขยายโอกาสทางการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาเพื่อเป็นพื้นฐานการขยายการศึกษาภาคบังคับ จาก 6 ปีเป็น 9 ปี ตลอดจนปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนให้มีเนื้อหาสาระเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นควบคู่ไปกับการเพิ่มพูนความรู้ผ่านระบบสื่อมวลชนต่าง ๆ"

ครั้งที่ 4 เมื่อวันที่ 4 เมษายน 2534 โดยนายอนันต์ ปันสารสุน นายกรัฐมนตรี "เรื่องขยายโอกาสทางการศึกษาและบริการทางการศึกษาทั้งในและนอกระบบให้กว้างขวางและทั่วถึง เพื่อออกระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานให้ถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้นเป็นอย่างต่ำ" (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2534)

ครั้งที่ 5 เมื่อวันที่ 21 ตุลาคม 2536 โดยนายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรี "เรื่องขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานจาก 6 ปีเป็น 9 ปี ให้ทั่วถึงโดยเร็วอย่างมีคุณภาพ ทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียน รวมทั้งสนับสนุนการจัดการศึกษาให้แก่ผู้บกพร่องทางกาย จิตใจ และผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษาอย่างต่อเนื่องและทั่วถึงทั่วประเทศ" (ในคำแถลงของ พณฯ นายกรัฐมนตรี นายชวน หลีกภัย ที่ได้แถลงต่อรัฐสภา ในวันที่ 21 ตุลาคม 2536)

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ มีนโยบายขยายโอกาสทางการศึกษาคตามเจตนารมณ์ และเป้าหมายของกระทรวงศึกษาธิการ โดยเริ่มดำเนินการในปีการศึกษา 2533 เมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2533 คณะรัฐมนตรีได้มีมติขยายการศึกษาเพิ่มอีก 3 ปี จากเดิม 6 ปีเป็น 9 ปี โดยประกาศใช้ในพื้นที่ซึ่งมีความพร้อมเป็นปี ๆ ไปทั้งนี้ให้มีการแก้ไขแผนการศึกษาแห่งชาติและพระราชบัญญัติที่เกี่ยวข้อง โดยให้สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ดำเนินโครงการโดยยังไม่บังคับต่อไปอีก 3 ปี และไม่เก็บค่าเล่าเรียนโดยให้ใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ของกรมวิชาการ (หน่วยศึกษานิเทศก์ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2534)

ในการประชุมคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ. 2534 มีมติเห็นชอบให้กระทรวงศึกษาธิการ โดยสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ดำเนินการขยายโอกาสทางการศึกษาสู่ส่วนภูมิภาคในลักษณะการกระจายอย่างทั่วถึงได้ (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ , 2534) ได้กำหนดให้โรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการการประถมศึกษาแห่งชาติ เปิดรับนักเรียนที่จบระดับประถมศึกษาปีที่ 6 เข้าเรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ปีละ 1,000 ห้องเรียน นับตั้งแต่ปีการศึกษา 2537 ให้ได้ครบ 4,000 ห้องเรียน (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2534)

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2534) โดยกองนโยบายและแผน ศูนย์อำนวยการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐานได้สรุปว่า อัตราการศึกษาต่อในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ของนักเรียนที่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ซึ่งเป็นรูปแบบการจัดการศึกษาปกติที่ใช้ในการพัฒนาเยาวชน ที่ได้ดำเนินการอยู่แล้ว พบว่า ปัจจุบันมีนักเรียนศึกษาต่อเพียง ร้อยละ 44.98 ซึ่งยังมีเยาวชนกลุ่มเป้าหมายอีกเกินกว่าร้อยละ 50 ที่ต้องการได้รับการพัฒนาโดยรูปแบบที่เหมาะสม

รัฐได้ตระหนักและให้ความสำคัญว่า การส่งเสริมให้เยาวชนได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานเพิ่มขึ้นอีก 3 ปี เริ่มตั้งแต่ปีการศึกษา 2533 - 2534 มีโรงเรียนที่เข้าโครงการจำนวนทั้งสิ้น 216 โรง ค่อมมาในปีการศึกษา 2534 กระทรวงศึกษาธิการได้รับนโยบาย เพื่อขยายการดำเนินงานให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ซึ่งได้ขออนุมัติคณะรัฐมนตรี เพื่อดำเนินงานโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน จึงได้มีโรงเรียนเปิดสอนตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นเพิ่มขึ้นอีก 1,150 โรง และประมาณการว่า จะเปิดสอนเพิ่มขึ้นปีละประมาณ 1,000 โรง ดังนั้นเมื่อสิ้นแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติระยะที่ 7 คาดว่า โรงเรียนที่เปิดสอนหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นทั้งสิ้นประมาณ 6,500 โรง ดังรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนโรงเรียน จำนวนห้องเรียน และจำนวนนักเรียน ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ที่คาดว่าจะเปิดรับเพิ่มในแต่ละปีช่วงแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ระยะที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539)

พ.ศ.	เป้าหมาย จำนวนโรงเรียน (โรง)			จำนวนห้องเรียนรวม (ห้อง)			จำนวนนักเรียน (คน)		
	เดิม	เพิ่ม	รวม	เดิม	เพิ่ม	รวม	เดิม	เพิ่ม	รวม
2535	1,366	1,134	2,500	1,806	1,134	2,940	53,056	64,544	117,600
2536	2,500	1,000	3,500	2,940	1,000	3,940	117,600	40,000	157,600
2537	3,500	1,000	4,500	3,940	1,000	4,940	157,600	40,000	197,600
2538	4,500	1,000	5,500	4,940	1,000	5,940	197,600	40,000	237,600
2539	5,500	1,000	6,500	5,940	1,000	6,940	237,600	40,000	277,600

ที่มา: กองนโยบายและแผน สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ 2534

นโยบายการดำเนินงาน

1. เร่งรัดการขยายโอกาสและบริการทางการศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ให้กระจายไปสู่ประชาชนอย่างทั่วถึง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มเด็กและเยาวชนผู้ด้อยโอกาสในชุมชนเมืองและชุมชนชนบทห่างไกล
2. ส่งเสริมและสนับสนุนให้นักเรียนและผู้ปกครองนักเรียนเห็นความสำคัญและคุณค่าของการศึกษาคือการพัฒนาอาชีพและพัฒนาสังคมส่วนรวม
3. เร่งพัฒนาการจัดการกระบวนการบริหาร กระบวนการเรียนการสอนและการนิเทศติดตามผล เพื่อส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตของนักเรียนให้มีความรู้ ความสามารถและทักษะขั้นพื้นฐาน โดยเน้นการพัฒนาทักษะด้านอาชีพให้สามารถพึ่งตนเองได้ ตลอดจนมีคุณธรรม จริยธรรม และตระหนักในคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น

วัตถุประสงค์

1. เพื่อยกระดับความรู้พื้นฐาน ให้ประชาชนผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษาได้เรียนสูงขึ้นถึงมัธยมศึกษาตอนต้น
2. เพื่อปูพื้นฐาน การดำเนินงานขยายการศึกษาภาคบังคับจาก 6 ปี เป็น 9 ปี
3. เพื่อส่งเสริมให้นักเรียนเห็นช่องทางในการประกอบอาชีพ และมีโอกาสพัฒนาทักษะในวิชาชีพที่ตนมีความถนัด และสนใจสำหรับการดำรงชีวิตที่ดีขึ้นต่อไป

หลักเกณฑ์ในการคัดเลือกโรงเรียน

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ได้มอบหมายให้สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด พิจารณาคัดเลือกโรงเรียนประถมศึกษาในสังกัด เพื่อเปิดสอนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ตามลักษณะ ดังนี้

1. เป็นโรงเรียนประถมศึกษาที่ตั้งอยู่ในท้องถิ่นที่เมื่อเปิดสอนแล้วจะไม่เป็นผลกระทบแก่ท้องถิ่นคือโรงเรียนในทุกสังกัดที่เปิดสอนในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น

2. เป็นโรงเรียนที่อยู่ในเขตพื้นที่ ที่มีอัตราการเรียนต่อระดับมัธยมศึกษาตอนต้นต่ำ อันเนื่องมาจากปัญหาภูมิประเทศที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการเดินทางและประชาชนมีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ค่อยดีและยากจน
3. โรงเรียนอยู่ในสภาพที่มีความเหมาะสมและมีความพร้อมเพียงพอที่จะดำเนินการได้
4. มีผลสำเร็จด้านการเรียนการสอนกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพระดับประถมศึกษา และมีช่องทางสามารถสนับสนุนให้นักเรียนมีรายได้ระหว่างเรียนได้
5. ผู้บริหารโรงเรียนและคณะกรรมการมีความสนใจ ตั้งใจ กระตือรือร้นและเสียสละ ส่งเสริมและสนับสนุนที่จะปฏิบัติงานให้บรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของโครงการอย่างต่อเนื่อง
6. ผู้ปกครองนักเรียน และประชาชนในท้องถิ่นสนใจ ยินดีให้การสนับสนุนส่งบุตรหลานเข้าเรียน ทั้งสนับสนุนกิจกรรมของโรงเรียนอย่างสม่ำเสมอ
7. นิจรรณาเปิดโรงเรียนให้อยู่ในลักษณะของการกระจายอย่างทั่วถึง รวมจำนวนโรงเรียนที่เปิดประมาณ 1/4 ของจำนวนกลุ่มโรงเรียนของทั้งจังหวัด

รูปแบบและวิธีการขยายการศึกษาขั้นพื้นฐาน

1. แนวปฏิบัติในการขยายการศึกษาขั้นพื้นฐาน ดำเนินการขยายการศึกษาขั้นพื้นฐาน จากประถมศึกษาไปจนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้นโดยไม่มีบังคับ และใช้ทรัพยากรจากภาครัฐบาล เอกชนและชุมชน หน่วยงานหรือองค์กรระหว่างประเทศมาสนับสนุนอย่างมีประสิทธิภาพ
2. กลุ่มเป้าหมาย มุ่งให้เด็กและเยาวชนที่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ทั้งที่จบมาก่อนแล้ว และเพิ่งจบการศึกษาได้มีโอกาสเข้าศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น กลุ่มเด็กและเยาวชนผู้ด้อยโอกาสทั้งในชุมชนเมืองและในชนบทห่างไกล ตลอดจนสามเฒ่า จะได้รับการสนับสนุนเป็นพิเศษ
3. มาตรการ พัฒนาหลักสูตรและวิธีจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น ให้มีความยืดหยุ่น สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น ตลอดจนความแตกต่างระหว่างบุคคลสนองความต้องการของผู้เรียนให้มากขึ้น เปิดโอกาสให้ผู้เรียนเลือกเรียนได้ตามถนัด ตามความสนใจ และเปิดโอกาสให้คนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรมากขึ้น

โครงสร้างหลักสูตรระดับมัธยมศึกษาตอนต้นที่ปรับปรุงควรประกอบด้วยกลุ่มวิชา 3 กลุ่มใหญ่ ๆ ดังนี้

1. กลุ่มสมรรถภาพพื้นฐาน ประกอบด้วยวิชาพื้นฐานทั่วไป และวิชาแกนซึ่งเป็นวิชาที่มีเนื้อหาสาระ ในการสร้างเสริมให้ผู้เรียนทุกคนได้รับการเรียนรู้อย่างเดียวกัน เพื่อความเป็นพลเมืองดี มีระเบียบวินัย มีความรักชาติ มีคุณภาพ มีสุนทรียภาพ มีคุณธรรม มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม มีทักษะในการที่จะสื่อความหมาย การใช้ภาษา มีทักษะในกระบวนการวิทยาศาสตร์ ทักษะการใช้เหตุผลในการตัดสินใจ การปรับตัว การทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม การรักษาสິงแวดล้อม มีความพร้อมที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขในวิถีทางการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม
2. กลุ่มวิชาการ มุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้และทักษะทางวิชาการสำหรับการศึกษาค้นคว้าระดับสูงต่อไปหรือเป็นพื้นฐานในการที่จะศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมเช่น กลุ่มวิชาภาษา กลุ่มวิชาวิทยาศาสตร์ และคณิตศาสตร์ ฯลฯ ที่ต่อเนื่องจากที่เรียนมาแล้วในกลุ่มสมรรถภาพพื้นฐาน
3. กลุ่มประสบการณ์อาชีพ มุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับอาชีพที่สามารถออกไปประกอบอาชีพของตนเอง หรือสามารถช่วยผู้ปกครองประกอบอาชีพของครอบครัวต่อไปได้ เช่น กลุ่มวิชาอาชีพ และรูปแบบการจัดการเรียนวิชาอาชีพที่ได้ผลจากการวิจัยของกรมวิชาการ

ทั้งนี้การจัดหลักสูตรมัธยมศึกษาควรจะต้องสอดคล้องและต่อเนื่องจากหลักสูตรประถมศึกษา

การจัดการเรียนการสอน

ในการจัดการเรียนการสอนมีหลักและวิธีการจัดการเรียนการสอน เพื่อให้ยึดความยึดหยุ่นให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น สนองความต้องการของผู้เรียน และเปิดโอกาสให้เรียนตามถนัด ความสนใจมากขึ้น โดยมีหลักการในการจัดดังนี้

1. ไม่ยึดเวลาหรือชั้นปีเป็นหลัก แต่จะยึดผลสัมฤทธิ์ในสมรรถภาพของผู้เรียนเป็นหลัก
2. กลุ่มสมรรถภาพพื้นฐานผู้เรียนทุกคนจะต้องเรียนอย่างเดียวกัน
3. กลุ่มวิชาการและประสบการณ์อาชีพผู้เรียนสามารถเลือกเรียนได้มากหรือน้อยตามความถนัดและความสนใจ อาจเลือกเรียนในกลุ่มประสบการณ์อาชีพในสัดส่วนที่มากแล้วเลือกเรียนวิชาในกลุ่มวิชาการในสัดส่วนที่น้อย หรือจะเลือกเรียนในกลุ่มประสบการณ์อาชีพในสัดส่วนที่น้อย

แล้วเรียนในกลุ่มวิชาการในสัดส่วนมากก็ย่อมได้ เน้นการสอนวิชาอาชีพที่สอดคล้องกับอาชีพในท้องถิ่น เพื่อส่งเสริมให้นักเรียนมีรายได้ระหว่างเรียนอันเป็นการช่วยเหลือเศรษฐกิจครอบครัวได้

4. จัดกิจกรรมการเรียนการสอนทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติควบคู่กันไป สำหรับภาคปฏิบัตินั้น อาจจัดกิจกรรมที่โรงเรียน ในสถานประกอบการ ในท้องถิ่นหรือที่บ้านได้ (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2534)

กล่าวโดยสรุปคือ รัฐบาลมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องจัดการให้การศึกษาเพื่อยกระดับความรู้พื้นฐานของประชาชนในประเทศให้สูงขึ้นอย่างน้อยจาก 6 ปี เป็น 9 ปี เพื่อเป็นพื้นฐานในการปรับตัวให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศที่กำลังพัฒนาจากสภาพเกษตรกรรมไปสู่สภาพสังคมกึ่งอุตสาหกรรมและบริการที่มีผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของคนไทยในปัจจุบันและอนาคต ดังนั้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ระยะที่ 7 (พ.ศ. 2535 - 2539) ได้กำหนดเป้าหมายการจัดการศึกษาไว้ว่าในปี พ.ศ. 2539 จะเพิ่มอัตราการศึกษาชั้น ม.1 ในระบบโรงเรียนให้ได้ถึงประมาณร้อยละ 73 ของนักเรียนชั้น ป.6 ทั้งหมด และสามารถจัดการศึกษาภาคบังคับจาก 6 ปี เป็น 9 ปี ได้ภายในปี พ.ศ. 2544 (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2535)

สภาพการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาระดับพื้นฐาน

จากการดำเนินโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาระดับพื้นฐานที่ผ่านมา ได้มีนักวิชาการ นักการศึกษาได้ตั้งข้อสังเกต ประเมินผลการดำเนินการและท่าการศึกษาสภาพ ปัญหา การจัดการเรียนการสอน ปรากฏผลดังนี้

สมชัย วุฒิปรีชา (2534) ได้ให้ข้อเสนอแนะในการเตรียมวัสดุ อุปกรณ์นั้น ได้แก่ หนังสือเรียนเครื่องเขียนแบบเรียน อุปกรณ์ทางวิทยาศาสตร์ อุปกรณ์มิถิวิชาอื่น อุปกรณ์วิชาอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิชาวิทยาศาสตร์ เพราะในการเรียนชั้นมัธยมศึกษาชั้นมีการเรียนการสอนแตกต่างไปจากชั้นประถมศึกษามาก อุปกรณ์วิทยาศาสตร์จึงเป็นเรื่องที่จำเป็น นอกจากนี้โต๊ะเก้าอี้ ของ

เด็กประถมศึกษานั้นไม่เหมาะสำหรับเด็กมัธยมศึกษา เนื่องจากมีขนาดเล็ก ขณะนี้สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ได้ดำเนินการจัดซื้อโต๊ะเก้าอี้ จำนวน 40,000-60,000 ชุด ให้แล้ว ด้านงบประมาณในปีการศึกษา 2534 ใช้งบประมาณคิดเฉลี่ยโดยประมาณ 28,396 บาท ต่อโรงเรียนโดยค่าสุด 14,040 บาทและสูงสุด 59,075 บาท ค่าใช้จ่ายโดยเฉลี่ย 934 บาท ต่อหัว โดยค่าสุด 543 บาท และสูงสุด 2,266 บาท นอกจากนี้บางโรงเรียนได้รับการช่วยเหลือจากชุมชน โดยได้รับเป็นเงินบริจาค สำหรับด้านอาคารและครุภัณฑ์ ปัญหาที่ค้นพบจากการประเมินโครงการ คือ อาคาร วัสดุ อุปกรณ์การเรียนไม่เพียงพอและครุมีวุฒิสาขาวิชาเอกไม่ตรงกับสาขาที่สอน สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2536) ได้กำหนดมาตรการด้านคุณภาพ ในการจัดการศึกษามัธยมศึกษาตอนต้นไว้ดังนี้

1. สรรหา และพัฒนาครูอาจารย์ และบุคลากรที่เกี่ยวข้อง ให้สามารถจัดกิจกรรมการเรียนการสอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ
2. พัฒนาหลักสูตรและรูปแบบกระบวนการเรียนการสอนให้สอดคล้องและเหมาะสมกับความต้องการของสังคมและท้องถิ่น รวมทั้งการสนับสนุน สื่อ วัสดุ อุปกรณ์ให้เพียงพอและเหมาะสม
3. ร่วมมือประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ชุมชน และองค์กรตลาดแรงงานในการจัด ประสบการณ์ทางด้านอาชีพให้นักเรียนรวมทั้งส่งเสริมสนับสนุนการจัดกิจกรรม การเรียนการสอนที่ทำให้นักเรียนมีรายได้ระหว่างเรียน

นอกจากนี้ วิทยาลัย วิทยาลัยเมือง (2534) ได้ทำการวิจัย เรื่อง สภาพ และปัญหาการจัดการวิชาชีพ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ในโรงเรียนประถมศึกษาตามโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ พบว่า "ปัญหาและอุปสรรคในโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษาได้แก่ ขาดงบประมาณในการจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์ ครูมีความรู้เกี่ยวกับการจัดทำเอกสารหลักสูตรไม่เพียงพอ บุคลากรไม่เพียงพอ ขาดงบประมาณในการจัดหาบุคลากรภายนอกมาช่วยสอน จัดครูเข้าสอนไม่ตรงตามวุฒิ ตลอดจนอาคารสถานที่ไม่เพียงพอต่อความต้องการในการใช้ในการเรียนการสอน" ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุพิน ไชยจำเริญ (2535) ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง สภาพการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนโครงการขยายโอกาส

ทางการศึกษาขั้นพื้นฐานในภาคเหนือ พบว่า โรงเรียนมีวัสดุครุภัณฑ์ไม่เพียงพอ และยังใช้ของเดิมที่มีอยู่ ห้องเรียนไม่เพียงพอ ขาดห้องปฏิบัติการทดลองวิทยาศาสตร์ ครุภัณฑ์ได้รับการจัดสรรมาน้อย ขาดสื่อการเรียนการสอนวิทยาศาสตร์ ครูต้องผลิตสื่อขึ้นใช้เอง ดังนั้นเมื่อมีการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน ในโรงเรียนประถมศึกษาเป็นจำนวนมาก กระบวนการเรียนการสอนจะต้องเปลี่ยนไปทั้งหลักสูตร วัสดุของผู้เรียน ผู้สอน สื่อการเรียนการสอน การจัดการเรียนการสอน ที่ถูกต้องและเหมาะสมจะช่วยให้การจัดการเรียนการสอนมีประสิทธิภาพ (กิตติมา ปรีดีฉิลก, 2532)

ไพฑูรย์ สินลาวัฒน์ (2535) ได้ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับการขยายโอกาสทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ณ โรงเรียนขอนแก่นอนันต์ จังหวัดขอนแก่น เมื่อวันที่ 5 - 6 มีนาคม 2535 ว่า "การดำเนินการขยายโอกาสทางการศึกษามีความพร้อมไม่ครบวงจร คือ มีความพร้อมด้านอาคารสถานที่ บุคลากรและความตั้งใจในการดำเนินงาน แต่ส่วนที่สนับสนุนการเรียนการสอน ได้แก่ วัสดุ อุปกรณ์ และเอกสารต่าง ๆ ยังไม่มีความพร้อมเท่าที่ควร ต้องมีการปรับปรุงอีกมาก" ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยต่าง ๆ ที่ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับเรื่อง สภาพการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พบว่า มีปัญหาได้รับงบประมาณจากสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ไม่เพียงพอ โต๊ะ เก้าอี้ อาคารเรียนห้องเรียนไม่เพียงพอ และขาดครุชุดความรู้ ความชำนาญและไม่มีเวลาผลิตสื่อ สื่อการสอนที่มีไม่เพียงพอ วัสดุ ครุภัณฑ์ และสื่อการสอนบางประเภทขาดแคลน (สมใจ ชมวีจิตร, 2536; ไพฑูรย์ เดชะกาญ , 2535; สุวดา หรรษากุล, 2535)

สำหรับความพร้อมในการจัดการเรียนการสอนจากรายงานการศึกษาสภาพการดำเนินงานของโรงเรียน ในโครงการนำร่องการขยายการศึกษาภาคบังคับต่อจากชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 อีก 3 ปี และสาขาโรงเรียนมัธยมศึกษา ซึ่งผลในด้านความพร้อมของโรงเรียนในการจัดการเรียนการสอน พบว่า ทุกโรงเรียนมีความพร้อมด้านอาคารสถานที่พอสมควร ส่วนสำคัญที่ยังขาดคือ ห้องปฏิบัติการทดลอง และโต๊ะ เก้าอี้ มีขนาดไม่เหมาะสมจะต้องเตรียมการให้พร้อมมากขึ้น ใช้ครูที่สอนชั้นป.5 และ ป.6 มาสอน บางโรงเรียนครูไม่เพียงพอตามวิชาที่ต้องการ ต้องเอาครูจากโรงเรียนอื่นมาช่วยสอนครู ส่วนใหญ่ต้องสอนทั้งระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาในการสอนบางคนสอนไม่ตรงวิชาเอก เนื่องจากครูไม่พอ ครูส่วนใหญ่ไม่มีประสบการณ์จึงต้องอาศัยคู่มือครู

โรงเรียนพี่เลี้ยง ศึกษานิเทศก์ แต่ครูก็ยังต้องการเข้ารับการฝึกอบรมเกี่ยวกับการสอนเพิ่มเติม สำหรับอุปกรณ์นั้น ส่วนใหญ่ขาดอุปกรณ์การเรียนโดยเฉพาะอย่างสิ้นอุปกรณ์ทางวิทยาศาสตร์ ขาดสื่อการสอน และหนังสือคู่มือครู และหนังสือสำหรับให้นักเรียนใช้ศึกษาค้นคว้า โรงเรียนพยายามจัดกิจกรรม จัดอุปกรณ์ต่าง ๆ ให้ใกล้เคียงกับโรงเรียนมัธยมศึกษาให้มากที่สุด (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2534)

ไพศาล หวังพานิช (2535) กล่าวว่า จากรายงานการติดตามและประเมินผลโครงการขยายโอกาสทางการศึกษา ผลการประเมินด้านการดำเนินการ พบว่า ด้านอาคารสถานที่ ส่วนใหญ่ดัดแปลงห้องกิจกรรมอื่น ๆ เป็นห้องเรียน บางโรงเรียนใช้วิธีต่อเติมอาคาร ด้านครูผู้สอนส่วนใหญ่ร้อยละ 91 เป็นครูประถมศึกษาของโรงเรียนที่เหลือเป็นครูช่วยราชการ ครูส่วนใหญ่ไม่เคยสอนชั้นมัธยมศึกษามาก่อน ครูดังกล่าวต้องสอนทั้งชั้นมัธยมศึกษา และประถมศึกษา เฉลี่ย 20-25 คาบต่อสัปดาห์ ด้านการเรียนการสอนครูส่วนใหญ่มีวุฒิไม่ตรงกับวิชาเอกโดยเฉพาะ วิชาวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ อังกฤษ และวิชาอาชีพด้านวัสดุ ครูอีกส่วนใหญ่นิยมใช้วิธีดัดแปลงและรับบริจาคซึ่งขาดสื่อประกอบการเรียนการสอนอีกมาก ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยต่าง ๆ ที่ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับ การใช้หลักสูตรในโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ พบว่า มีปัญหาในเรื่องครูขาดความรู้ในเรื่องการผลิตและใช้สื่อ บุคลากรไม่เพียงพอ งบประมาณไม่เพียงพอและได้มาแล้วใช้ เอกสารหลักสูตรไม่เพียงพอ สิ่งอำนวยความสะดวกไม่เพียงพอ (วิจิตร บุษบา, 2534; ฉวีวรรณ พูลนามผล, 2535)

ก้อ สวัสดิพานิชย์ (2535) กล่าวว่า "การปฏิบัติงานของโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษานั้น ประสบปัญหาและอุปสรรคมากมาย หลายแห่งขาดครู หลายแห่งใช้อาคารเรียนซึ่งไม่สมบูรณ์ เกือบทุกแห่งขาดตำราเรียนและอุปกรณ์การสอน" ซึ่งสอดคล้องกับข้อสรุปปัญหาและอุปสรรคของคณะกรรมการประเมินผลโครงการนำร่องขยายการศึกษาภาคบังคับ (2535) ได้สรุปปัญหาและอุปสรรคไว้ดังนี้

1. อาคารสถานที่ไม่เพียงพอ ขาดอาคารเรียน อาคารประกอบ ตลอดจนห้องจัดกิจกรรมส่งเสริมการสอน

2. วัสดุอุปกรณ์บางประเภทยังขาดแคลน เช่น โต๊ะ เก้าอี้ เครื่องโทรเน็ท เป็นต้น
3. อุปกรณ์ประกอบการเรียนการสอนมีจำนวนไม่เพียงพอ
4. บุคลากรมีจำนวนไม่เพียงพอ และวุฒิสภาวิชาเอกไม่ตรงกับที่สอน
5. งบประมาณได้รับล่าช้า และมีจำนวนไม่เพียงพอใช้จ่ายในการจัดการเรียนการสอน
6. การประชาสัมพันธ์เพื่อชักจูงเด็กเข้าเรียนต่อ ยังทำได้ไม่ครอบคลุมทั้งอำเภอ และราชการประสานงาน และการวางแผนร่วมกันของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่
7. การประสานงานการขยายโอกาสทางการศึกษา ระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ยังไม่มีการสั่งเป็นลายลักษณ์อักษรที่แน่ชัด จากหน่วยงานนโยบายระดับกรมเจ้าสังกัด
8. ประชาชนส่วนใหญ่ในพื้นที่มีฐานะยากจนไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษาและต้องการให้เด็กช่วยทำงานบ้าน ผู้ปกครองบางคนในท้องถิ่นนิยมส่งบุตรหลานไปทำงานหารายได้ให้ครอบครัว

จากรายงานการประเมินผลโครงการนำร่องการขยายการศึกษาภาคบังคับจาก 6 ปี เป็น 9 ปี ทั้งในระดับจังหวัดและโรงเรียน จำนวน 119 โรงเรียน ในปีการศึกษา 2533 พบว่า โรงเรียนในโครงการยังไม่มีความพร้อมในด้านวัสดุ ครุภัณฑ์ อุปกรณ์การเรียนการสอน โรงเรียนร้อยละ 88.79 ยังมีวัสดุครุภัณฑ์ไม่เพียงพอ ร้อยละ 94.59 มีอุปกรณ์การสอนไม่เพียงพอขาดแคลน ไม่พร้อมต่อการนำไปใช้ ในด้านบุคลากรครูผู้สอนไม่เพียงพอ ด้านอาคารสถานที่โรงเรียน ร้อยละ 57.76 มีห้องเรียนเหลือก่อนเปิดชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ส่วนใหญ่จะเหลือ 1-2 ห้องเรียน งบประมาณที่จัดสรรไม่สอดคล้องกับสภาพที่จำเป็นต้องใช้ เพราะสำนักงานงบประมาณยึดเกณฑ์สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติเป็นหลัก (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ , 2535)

ผลการวิจัยของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2535) ได้ทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความคิดเห็นของครูผู้สอนต่อการขยายการศึกษาภาคบังคับ 9 ปี ในด้านความพร้อมของโรงเรียนในการจัดการเรียนการสอน พบว่า ส่วนใหญ่ครูผู้สอนมีความไม่แน่ใจในความพร้อมของโรงเรียน 10 เรื่อง คือ เรื่องห้องเรียน ห้องฝึกปฏิบัติการ เครื่องมือและวัสดุอุปกรณ์ในการสอน สถานที่ฝึก

ปฏิบัติวิชาชีพ อุปกรณ์ โต๊ะ เก้าอี้ ห้องสมุด คู่มือครูหรือแนวการสอน สื่อประเภทต่าง ๆ ที่ใช้ประกอบการเรียนการสอน จำนวนครูในโรงเรียน และครูผู้สอนวิชาชีพ แต่เห็นด้วยอย่างยิ่ง ที่ควรให้ครูทำการสอนในชั้นที่ขอการศึกษา ได้รับการฝึกอบรมกระบวนการในการจัดการเรียนการสอนเพิ่มเติม กล่าวโดยสรุป ความคิดเห็นโดยส่วนรวมแล้ว ครูผู้สอนยังมีความไม่แน่ใจในความพร้อมภายในโรงเรียนโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน

ตอนที่ 2 หลักสูตร ฝาก และปัญหาการจัดการเรียนการสอน กลุ่มวิชาการงานและอาชีพ

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) ว่าด้วยกลุ่มวิชาการงานและอาชีพ

จุดมุ่งหมายและโครงสร้างของกลุ่มวิชาการงานและอาชีพ

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ได้จัดการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ในโรงเรียนประถมศึกษา ตามโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยให้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการ ได้กำหนดจุดประสงค์ กลุ่มวิชาการงานและอาชีพไว้ดังต่อไปนี้

จุดประสงค์วิชาการงาน

1. เพื่อให้มีความรู้พื้นฐานที่จำเป็นเกี่ยวกับความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน
2. เพื่อให้ปฏิบัติงานได้อย่างถูกต้องตามกระบวนการทำงาน
3. เพื่อให้ปรับปรุงและพัฒนาคุณภาพการทำงาน
4. เพื่อให้วิเคราะห์และวางแผนการทำงานในชีวิตประจำวัน
5. เพื่อให้มีนิสัยรักการทำงาน ทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ มีคุณธรรมในการทำงาน และสามารถพึ่งตนเองได้
6. เพื่อให้ค้นพบความสามารถ ความถนัด และความสนใจของตนเอง

โครงสร้างวิชาการงาน

วิชาบังคับเลือก

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 และชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2

ให้เลือกเรียนจากรายวิชาต่อไปนี้ ภาคเรียนละ 1 รายวิชา โดยจะเลือกเรียนรายวิชาใดก่อนหลังก็ได้

ง 011	งานบ้าน	2 คาบ/สัปดาห์/ภาค	1 หน่วยการเรียนรู้
ง 012	การจัดการในบ้าน	2 คาบ/สัปดาห์/ภาค	1 หน่วยการเรียนรู้
ง 013	งานช่างพื้นฐาน	2 คาบ/สัปดาห์/ภาค	1 หน่วยการเรียนรู้
ง 014	งานเกษตรพื้นฐาน	2 คาบ/สัปดาห์/ภาค	1 หน่วยการเรียนรู้
ง 015	งานผลิตภัณฑ์จากวัสดุท้องถิ่น	2 คาบ/สัปดาห์/ภาค	1 หน่วยการเรียนรู้

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3

ให้เรียนรายวิชาต่อไปนี้ภาคเรียนละ 1 รายวิชา

ง 321	โครงการ...	2 คาบ/สัปดาห์/ภาค	1 หน่วยการเรียนรู้
ง 322	โครงการ...	2 คาบ/สัปดาห์/ภาค	1 หน่วยการเรียนรู้

หมายเหตุ เปิดโอกาสให้ผู้เรียนเลือกโครงการเป็นกลุ่มหรือรายบุคคลก็ได้ตามความเหมาะสม และใน 1 รายวิชา จะเลือก 1 โครงการหรือมากกว่า 1 โครงการก็ได้ หรือจะเลือกโครงการเดียวต่อเนื่องตลอดทั้ง 2 รายวิชาก็ได้

จุดประสงค์วิชาอาชีพ

1. เพื่อให้มีความรู้ ความเข้าใจในหลักของวิชาอาชีพพอที่จะนำไปปรับปรุงการดำรงชีวิต
2. เพื่อให้มีความสามารถและทักษะในอาชีพเพียงพอที่จะนำไปใช้ในการประกอบอาชีพ

ตามควรแก่วัย

3. เพื่อให้มีเจตคติที่ดีต่องานอาชีพและมีคุณธรรมในการประกอบอาชีพ
4. เพื่อให้มีความสามารถในการจัดการ การตลาด และการร่วมมือในการ

ประกอบกิจการหรือธุรกิจ

โครงสร้างวิชาอาชีพ

โครงสร้างวิชาอาชีพได้แบ่งกลุ่มงานเป็น 4 กลุ่มงาน ดังนี้คือ

- กลุ่มที่ 1 งานผลิต ประกอบด้วย 127 รายวิชา
- กลุ่มที่ 2 งานบริการ ประกอบด้วย 137 รายวิชา
- กลุ่มที่ 3 งานเสริมงานผลิตและงานบริการ ประกอบด้วย 27 รายวิชา
- กลุ่มที่ 4 งานอาชีพอิสระระหว่างเรียนเป็นการปฏิบัติงานอาชีพอย่างน้อย 12 หน่วย

การเรียน

ในการเลือกรายวิชาอาชีวดังกล่าวนั้นสามารถปฏิบัติได้ดังต่อไปนี้ คือ

1. การเลือกรายวิชาอาชีวนอกเหนือจากรายวิชาที่กำหนดในหลักสูตรนี้ ผู้เรียนอาจเลือกเรียนจากหลักสูตรอื่นใดที่เทียบเท่า
 2. ผู้เรียนสามารถเลือกเรียนซ้ำได้ แต่โรงเรียนต้องจัดการเรียนการสอนให้อยู่ในระดับที่สูงขึ้น
 3. ผู้เรียนที่มีประสบการณ์ในอาชีพตรงกับรายวิชาอาชีวดังกล่าวที่มีอยู่ในหลักสูตรกลุ่มงานผลิต งานบริการ งานเสริมงานผลิตและงานบริการ สามารถลงทะเบียนเรียนในรายวิชานั้นเพื่อขอรับการประเมินผลให้ได้หน่วยการเรียนโดยไม่ต้องเรียนทั้งนี้ต้องไม่เกิน 2 หน่วยการเรียนและเป็นไปตามคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ
 4. รายวิชา ๕041... เป็นรายวิชาเพื่อประกอบอาชีพระหว่างเรียน ดังนั้นผู้เรียนต้องผ่านรายวิชาอาชีพที่มีเนื้อหา และทักษะตรงกับรายวิชานี้มาก่อน และ/หรือโรงเรียนได้ตรวจสอบแล้วว่าผู้เรียนมีความรู้พื้นฐานเพียงพอที่จะเรียนรายวิชานี้ได้
- โรงเรียนจะต้องตั้งคณะกรรมการเพื่อพิจารณาอนุมัติโครงการ กำหนดหน่วยการเรียนตามความเหมาะสมกับอาชีพที่เลือก ติดตามประเมินผลโครงการ และโรงเรียนจะต้องกำหนดให้มีอาจารย์ที่ปรึกษาประจำตัวนักเรียนหรือกลุ่มนักเรียนเพื่อให้คำปรึกษานิเทศและติดตามประเมินผล การปฏิบัติโครงการ
- ทั้งนี้อาจลงทะเบียนเรียนภายใน 1 ภาคเรียน หรือหลายภาคเรียนก็ได้ แต่เมื่อรวม 3 ปี แล้วต้องไม่น้อยกว่า 12 หน่วยการเรียน

5. รายวิชาที่มีตัวเลข 1,2... ต่อท้าย เป็นรายวิชาต่อเนื่อง ต้องเลือกเรียนตามลำดับวิชา แต่ถ้าโรงเรียนตรวจสอบแล้วเห็นว่า ผู้เรียนมีความรู้หรือทักษะในระดับต้น ๆ แล้วก็สามารถลงทะเบียนเรียนรายวิชาที่สูงขึ้นได้ โดยไม่ต้องเรียนตามลำดับ ทั้งนี้ให้อยู่ในดุลพินิจของโรงเรียน สำหรับรายวิชาที่ระบุความรู้พื้นฐานไว้ ผู้เรียนต้องมีความรู้ในเรื่องที่ระบุทั้งนี้ จะโดยการลงทะเบียนเรียน หรือโรงเรียนได้ตรวจสอบแล้วว่าผู้เรียนมีความรู้พื้นฐานสำหรับที่จะเรียนรายวิชานั้นได้

6. สำหรับรายวิชา ช02136 - ช02137 ผู้สอนต้องเป็นผู้ได้รับใบอนุญาตการประกอบโรคศิลป์แผนโบราณ สาขาเภสัชกรรม หรือสาขาเวชกรรมหรือแบบประยุกต์ หรือผู้ที่ได้รับอนุญาตจากกระทรวงสาธารณสุขให้ปฏิบัติงานเภสัชกรรมแผนโบราณ

กระบวนการเรียนการสอนกลุ่มวิชาการงานและอาชีพ

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) เมื่อนำมาพิจารณาจะพบประเด็นที่พอสรุปได้ว่า หลักสูตร ได้แบ่งเป้าหมายที่เป็นเรื่องหลักอยู่ 2 ประการคือ ประการที่ 1 เพื่อให้ นักเรียนได้เรียนต่อในระดับที่สูงขึ้น ประการที่ 2 เพื่อให้ นักเรียนออกไปประกอบอาชีพได้ไม่ว่าจะเป็นลูกจ้างในโรงงานหรือประกอบอาชีพส่วนตัว (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2536)

จากเป้าหมายของหลักสูตรที่แบ่งประเด็นไว้ 2 ประการนี้ โรงเรียนที่เปิดสอนระดับมัธยมศึกษาควรได้หันมามองดูว่า ในปีหนึ่ง ๆ นักเรียนของโรงเรียนเมื่อจบการศึกษาระดับใดระดับหนึ่งแล้ว ได้ศึกษาคือในระดับที่สูงขึ้นเท่าไร เข้าสู่โลกของการงานอาชีพเท่าไร ทั้งนี้เพื่อจะได้จัดการศึกษาให้ตอบสนองความต้องการของนักเรียนและชุมชนได้ ผู้มีส่วนสำคัญที่จะช่วยให้ผู้เรียนบรรลุเป้าหมายของหลักสูตร ก็คือ ครูผู้สอน ซึ่งควรที่จะได้พิจารณาวิเคราะห์ดูว่าเป้าหมายของการจัดการเรียนการสอนอาชีพควรมีจุดเน้นอยู่ที่ใด เพื่อเป็นแนวทางในการจัดกระบวนการเรียนการสอนให้ตอบสนองเป้าหมายของการเรียนการสอน

ชชาติ เริงฉลาด (2524) กล่าวว่า กระบวนการเรียนการสอนจะเป็นไปได้อย่างมีระบบได้นั้นมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งขึ้นอยู่กับ "กิจกรรมการเรียนการสอน" ถ้าครูผู้สอนสามารถจัดกิจกรรมการเรียนการสอนได้ดีแล้ว ย่อมทำให้เด็กเรียนเกิดการเรียนรู้หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้ตรงตามจุดประสงค์ของบทเรียนนั้น ๆ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2536) ได้กำหนด กระบวนการเรียนการสอนวิชาอาชีพในระดับมัธยมศึกษา ไว้ดังนี้ คือ

1. การทำแผนการสอน
2. การจัดกระบวนการเรียนการสอนวิชาอาชีพ
3. การวัดผลประเมินผล

1. การทำแผนการสอน ถือว่าเป็นหัวใจของการเรียนการสอนวิชาอาชีพ เป็นแม่บทให้ครูผู้สอนดำเนินการไปตามแผนที่วางไว้ ซึ่งเป็นขั้นตอนของการเตรียมการ เช่น จะสอนรายวิชาอะไร จึงจะสอดคล้องกับแผนการผลิตของชุมชน โรงเรียนมีข้อจำกัดอะไรบ้าง จะพึ่งพาชุมชนในส่วนใด ครูผู้สอนขาดทักษะในเรื่องใดบ้าง จะนำวิทยากรท้องถิ่นที่ไหนมาช่วยการเรียนการสอน การฝึกงานอาศัยสถานประกอบการในชุมชนได้ไหม มีกิจกรรมอะไรที่นำไปสู่การมองเห็นช่องทางในการประกอบอาชีพ เป็นต้น

ในการทำแผนการสอนนั้น มีขั้นตอนในการจัดทำที่ครูผู้สอนควรพิจารณา ได้แก่

- 1.1 ศึกษาหลักสูตรในสิ่งต่อไปนี้
 - 1.1.1 จุดมุ่งหมายของหลักสูตร
 - 1.1.2 จุดมุ่งหมายการเรียนการสอนวิชาอาชีพ
 - 1.1.3 คำอธิบายรายวิชา
 - 1.1.4 จุดประสงค์การเรียนการสอนในแต่ละรายวิชา
 - 1.1.5 ศึกษาหลักการสอน

ฯลฯ

ทั้งนี้ เพื่อเป็นข้อมูลในการจัดการเรียนการสอนแก่นักเรียนให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของหลักสูตรต่อไปนี้

1.2 นำโครงสร้างของเนื้อหาสาระจุดประสงค์การเรียนรู้จุดประสงค์ปลายทาง และจุดประสงค์นำทาง ตลอดภาคเรียนนั้น ๆ มาพิจารณา เพื่อกำหนดจำนวนคาบการสอนให้เหมาะสมต่อไป

1.3 กำหนดการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนอย่างหลากหลาย ควรกำหนด สื่อให้สอดคล้องกับเนื้อหาวิชาและจุดประสงค์การเรียนรู้

1.4 ขึ้นเขียนแผนการสอน ให้ครูผู้สอนพิจารณารูปแบบการเขียนตามแบบฉบับของโรงเรียนซึ่งในแผนการสอนนั้นควรครอบคลุมเป้าหมายของการเรียนการสอนวิชาอาชีพและเจตนารมณ์ของหลักสูตร

2. การจัดการกระบวนการเรียนการสอน การจัดทำแผนการสอนเพื่อให้ครอบคลุมตามเจตนารมณ์ของหลักสูตร ควรจะต้องมีการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับจุดประสงค์การเรียนการสอนโดยอาศัยการจัดการกระบวนการเรียนการสอนอย่างหลากหลาย เช่น การบรรยาย การจัดทำใบความรู้ ใบงาน การสำรวจ การฝึกงานในสถานประกอบการ การอภิปราย ฯลฯ เพื่อนำไปสู่การให้นักเรียนมีความรู้ ทักษะ เจตคติ มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ มีความเข้าใจเกี่ยวกับวงการอาชีพ ได้เห็นช่องทางในการประกอบอาชีพ ตลอดจนรู้จักการวิเคราะห์ และการจัดการอย่างมีระบบ

ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนต้องอาศัยการจัดการกระบวนการเรียนการสอนอย่างหลากหลาย (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2536) ได้เสนอนแนวทางดังต่อไปนี้

2.1 การให้ความรู้ด้านวิชาชีพ สามารถใช้กิจกรรมการเรียนการสอน เช่น การบรรยาย การให้ใบความรู้ การศึกษาค้นคว้าจากเอกสารต่าง ๆ การเชิญวิทยากรท้องถิ่นมาให้ความรู้ การจัดป้ายนิเทศความรู้โดยครูเป็นผู้จัด หรือแบ่งกลุ่มให้นักเรียนค้นคว้าแล้วนำความรู้ นั้นมาจัดป้ายนิเทศ ไปศึกษาดูงาน ฯลฯ

2.2 มีทักษะในวิชาชีพ สามารถใช้กิจกรรมการเรียนการสอน เช่น การฝึกงาน ในโรงเรียน การไปฝึกงานในสถานประกอบการ ฯลฯ

2.3 มีเจตคติที่ดีต่ออาชีพ สามารถใช้กิจกรรมการเรียนการสอน เช่น การส่ง เด็กไปฝึกงานในสถานประกอบการ การดูงานในชุมชน การฝึกปฏิบัติงานในโรงเรียน ฯลฯ

2.4 ได้เห็นช่องทาง และวงการอาชีพ สามารถใช้กิจกรรมการเรียนการสอน เช่น ไปดูงานในสถานประกอบการ การเชิญผู้ประสบความสำเร็จในอาชีพต่าง ๆ มาแลกเปลี่ยนความรู้ และ/หรือให้ความรู้กับนักเรียน ให้นักเรียนไปฝึกงานในตลาด ฯลฯ

2.5 คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น ตลอดจนการวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ สามารถใช้กิจกรรมการเรียนการสอน เช่น การสำรวจชุมชนแล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์ การทำโครงการผลิตชิ้นงาน การอภิปราย ฯลฯ

2.6 เกิดลักษณะที่พึงประสงค์ เช่น ความขยัน ความอดทน การทำงานเป็นทีม ฯลฯ สามารถใช้กิจกรรมการเรียนการสอน เช่น การให้นักเรียนไปฝึกงานในโรงเรียน หรือ ในชุมชน การมอบหมายการทำโครงการผลิตชิ้นงาน ฯลฯ

2.7 ความสามารถในการจัดการ สามารถใช้กิจกรรมการเรียนการสอน เช่น การมอบหมายการทำโครงการผลิตชิ้นงาน การสัมผัสกับวงการอาชีพต่าง ๆ ฯลฯ

2.8 มีรายได้ระหว่างเรียน ได้จากการผลิตงานต่าง ๆ ออกมาจนสามารถจำหน่ายได้ เป็นต้น

การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน จำเป็นต้องใช้วิธีการสอนต่าง ๆ ผสมผสานกันให้นักเรียนได้รับประสบการณ์ที่หลากหลายเพื่อนำไปสู่เจตนารมณ์ของหลักสูตร จะทำให้นักเรียนเกิดกระบวนการเรียนรู้ในสิ่งที่ต้องการ และยังช่วยให้นักเรียนเห็นความสำคัญของชุมชนของตนเอง อีกทั้งยังช่วยให้รู้จักวิเคราะห์ความต้องการของชุมชนและมองเห็นช่องทางที่จะช่วยกันแก้ปัญหาของชุมชนต่อไป

3. การวัดผลประเมินผล สิ่งที่ครูผู้สอนควรพิจารณาประกอบด้วย การประเมินผล การสอนของครู และการวัดผลประเมินผล การเรียนของนักเรียน ในการประเมินผล การสอนของครู สิ่งที่ควรพิจารณา ได้แก่ การดำเนินการเรียนการสอนได้บรรลุจุดประสงค์ที่ตั้งไว้หรือไม่ แผนการสอนนั้นเหมาะสมเพียงใด เพื่อจะได้นำมาพิจารณาปรับปรุง เพื่อพัฒนาการเรียนการสอนในครั้งต่อไป สำหรับการวัดผลประเมินผลของนักเรียนนั้น คงจะต้องพิจารณาแนวทางการวัดผลประเมินผลตามหลักสูตรมัธยมศึกษา แต่ให้มีการเน้นพัฒนาการของนักเรียนเป็นประเด็นหลัก

สุณิณ บุญชูวงศ์ (2532) กล่าวว่า กิจกรรมการเรียนการสอนที่นำมาใช้ในการสอนนั้น ถ้านำมาแยกเป็นประเภทหรือจัดเข้ากลุ่มแล้วจะพบว่ากิจกรรมการเรียนการสอนอาจแยกออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. กิจกรรมการเรียนการสอนที่จัดนักเรียนเป็นศูนย์กลาง กิจกรรมประเภทนี้นักเรียนเป็นแกนกลางในการประกอบกิจกรรม ซึ่งแยกออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1.1 กิจกรรมการเรียนการสอนที่จัดกลุ่มนักเรียนเป็นศูนย์กลาง เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมให้นักเรียนได้มีโอกาสทำงานเป็นกลุ่ม รู้จักกลไกของการทำงานร่วมกัน

1.2 กิจกรรมการเรียนการสอนที่จัดนักเรียนเป็นรายบุคคล เป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อสอดคล้องและส่งเสริมความแตกต่างระหว่างบุคคลของนักเรียนโดยให้นักเรียนพัฒนาความสามารถของตนเอง

2. กิจกรรมการเรียนการสอนที่จัดครูเป็นศูนย์กลาง กิจกรรมประเภทนี้ครูจะเป็นศูนย์กลางของการปฏิบัติกิจกรรม โดยเริ่มจากเป็นผู้วางแผนการเรียนการสอนและเป็นผู้นำในขณะปฏิบัติกิจกรรมการเรียนการสอนจึงมักมีลักษณะเป็นการสื่อสารทางเดียว

โตนเนล เอ มอลเลย์ (1978) ได้ทำการศึกษาและวิจัยการเลือกวิธีต่าง ๆ ในการสอนวิชาชีพ ผลปรากฏว่าวิธีสอนที่เหมาะสมสอนวิชาชีพ เรื่องตามลำดับความเหมาะสมดังนี้

1. การสอนแบบสาธิต
2. การสอนแบบอภิปราย
3. การสอนแบบแก้ปัญหา
4. การสอนแบบค้นคว้า
5. การสอนแบบสืบสวนสอบสวน
6. การสอนแบบโครงการ
7. การสอนโดยใช้สถานการณ์จำลอง
8. การสอนแบบภาพเคลื่อนไหว
9. การสอนแบบการประชุม
10. การสอนโดยใช้ใบข้อสอน

จากรายงานการวิจัยของ ปรีชา ชำติมาลากร (2524) ได้เสนอไว้ว่า รูปแบบการ สอนวิชาอุตสาหกรรมศิลป์ ผู้บริหารมีความเห็นว่าวิธีสอนต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ เมื่อพิจารณาวิธีสอน แต่ละวิธีแล้วแต่ละวิธีมีความเหมาะสมเรื่องลำดับ ดังนี้

1. วิธีสอนแบบสาธิต
2. วิธีสอนแบบโครงการ
3. วิธีสอนแบบแก้ปัญหา
4. วิธีสอนโดยใช้ใบช่วยสอน
5. วิธีสอนโดยใช้สถานการณ์จำลอง
6. วิธีสอนแบบค้นคว้า
7. วิธีสอนแบบสืบสวนสอบสวน
8. วิธีสอนโดยใช้บทบาทสมมุติ
9. วิธีสอนแบบการอภิปราย
10. วิธีสอนแบบการประชุม

โสภณ โสมติ (2532) กล่าวว่า วิธีสอนที่เป็นหลักที่จะใช้สอนวิชาอาชีพศึกษาพอสรุปได้ 3 แนวทางคือ

1. สอนโดยยึดปัญหาที่พบในงานเป็นหลัก
2. สอนโดยยึดใบช่วยสอนเป็นหลัก
3. สอนโดยยึดโครงการสอนเป็นหลัก

จากวิธีการสอนดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า การที่ผู้สอนจะเลือกใช้วิธีการสอนใดขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เกี่ยวข้องหลายประการเช่น ความรู้ความสามารถของผู้สอนเอง สภาพแวดล้อม สื่อการสอน ผู้เรียน หลักสูตร เนื้อหา และจุดมุ่งหมายของบทเรียน ฯลฯ โดยมีเป้าหมายหลักอย่างเดียวกัน คือ ให้ผู้เรียนรู้จักคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็นและรู้จักวิเคราะห์ มีความรู้ทักษะพื้นฐานตามวุฒิภาวะของนักเรียน มีทัศนคติที่ดี มีความขยัน อดทน รู้จักการทำงานเป็นทีมมองเห็นช่องทางในการประกอบอาชีพอิสระได้

ปัญหาและอุปสรรคการจัดการเรียนการสอนกลุ่มวิชาการงานและอาชีพ

การจัดการเรียนการสอนกลุ่มประสบการณ์ใดก็ตามย่อมมีปัญหา และอุปสรรคที่ควรได้รับการแก้ไขทั้งสิ้น สำหรับกลุ่มวิชาการงานและอาชีพ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มุ่งสร้างความรู้ ความชำนาญ เจตคติที่ดีในการทำงาน และกระบวนการในการทำงาน ซึ่งการจัดการเรียนการสอนต้องสอนทั้ง ทฤษฎีและปฏิบัติ และมีการเตรียมการวางแผนการสอนอย่างดีในทุก ๆ ด้าน ซึ่งทำให้เกิดปัญหา ในการปฏิบัติจริง โดยเฉพาะโรงเรียนประถมศึกษาเดิมก็มีปัญหาในเรื่องการสอนกลุ่มวิชาการงาน และพื้นฐานอาชีพอยู่แล้ว และซึ่งปัจจุบันจะต้องรับผิดชอบในการดำเนินการ ความโครงการขยาย โอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน เพื่อสนองนโยบายของกระทรวงศึกษาธิการ ที่จะขยายการศึกษา ขั้นพื้นฐานเพื่อปวงชนเพิ่มขึ้นจาก 8 ปี เป็น 9 ปี ปัญหาและอุปสรรคย่อมมีมากขึ้นอย่างแน่นอน ปัญหาและอุปสรรคดังกล่าวพอรวบรวมได้ดังนี้

1. ปัญหาเกี่ยวกับครูผู้สอนกลุ่มวิชาการงานและอาชีพ

ครูมีส่วนสำคัญที่สุดที่จะทำให้เด็กเรียนมีความรู้ความสามารถตามเป้าหมายของ หลักสูตรกลุ่มวิชาการงานและอาชีพ ซึ่งต้องใช้ความอดทน และทักษะความสามารถเฉพาะตัวสูง ปัญหาที่เกี่ยวกับครูผู้สอนมีดังนี้

1.1 ครูส่วนใหญ่มักต้องสอนทุกกลุ่มประสบการณ์ และมักเลือกสอนกลุ่มที่ตนถนัด มากกว่ากลุ่มอื่น ๆ กลุ่มประสบการณ์ที่ครูสอนมากที่สุดคือ กลุ่มทักษะและครูจะจัดอันดับความสำคัญของกลุ่มวิชาการงานและพื้นฐานอาชีพไว้อันดับสุดท้าย (ประสงค์ จินดาวงศ์, 2528)

1.2 ครูส่วนใหญ่ยังใช้วิธีการสอนแบบบรรยายโดยยึดหนังสือเป็นหลักไม่เห็นความสำคัญของการใช้สื่อและอุปกรณ์ประกอบการเรียนการสอน (ประสงค์ จินดาวงศ์, 2528)

1.3 ครูยังขาดความรู้และทักษะเฉพาะงาน งานประดิษฐ์และงานช่างนั้นพบว่า ครูมีความสามารถทางวิชาการค่า (วิรัช ชุภสูงเนิน, 2527) และอำนาจ ชมศรีสวัสดิ์ และคณะ (2527) พบว่า ครูมีปัญหาเรื่องการสอนงานช่างประดิษฐ์และงานช่าง ในด้านสื่อการสอนและการจัดการเรียนการสอน

1.4 ครูขาดเจตคติที่ดีต่อการสอนกลุ่มวิชาการทำงานและพื้นฐานอาชีพ เนื่องจากบางส่วนต้องสอน เพราะความจำเป็นไม่มีความถนัด จึงเป็นสาเหตุที่อาจทำให้ครูปล่อยปละละเลย ไม่เอาใจใส่ในการสอนเท่าที่ควร (ช่อทิพย์ ชรรมรักษ์ 2529)

1.5 ครูยังไม่เข้าใจในหลักสูตรดีเท่าที่ควร และไม่ได้รับการนิเทศ ครูสอนไม่ได้ครบเนื้อหา เนื่องจากหลักสูตรอธิบายกิจกรรมไว้ไม่ชัดเจน ครูไม่สามารถทำตามได้ บางเนื้อหาไม่นำกิจกรรมเป็นแนวทางให้เลย (วิเชียร เกียมเมือง, 2519)

1.6 ครูมักไม่ได้แจ้งวัตถุประสงค์ของการเรียนให้นักเรียน การสั่งงาน มักเป็นไปอย่างกระตั้นหัน ขาดการเตรียมการ ไม่ได้ปรับกิจกรรมการสอนและการใช้วัสดุให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมในชุมชน (วิเชียร เกียมเมือง, 2519)

1.7 ครูมองไม่เห็นความสำคัญของการเน้นกิจกรรมสร้างนิสัยความมีระเบียบในการทำงาน เช่น การเก็บเครื่องมือประเภทต่าง ๆ การทำความสะอาดสถานที่ปฏิบัติงาน เป็นต้น (วิเชียร เกียมเมือง, 2519)

1.8 ครูมักให้ความสำคัญกับผลงานสำเร็จรูปของนักเรียน มากกว่าจะพิจารณากระบวนการขั้นตอนการทำงาน of นักเรียน (วิเชียร เกียมเมือง, 2519)

2. ปัญหาเกี่ยวกับนักเรียน

ปัญหาเกี่ยวกับนักเรียนที่เรียนกลุ่มวิชาการทำงานและอาชีพ (ประสงค์ จินดาวงศ์, 2528) มีหลายประการดังต่อไปนี้

2.1 ปัญหาการขาดความพร้อมในกระบวนการทำงานและความรับผิดชอบต่องานของนักเรียน นักเรียนยังขาดกระบวนการทำงานเป็นขั้นตอนและขาดความรับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมาย

2.2 ปัญหาเกี่ยวกับความสนใจและเจตคติของนักเรียน พบว่านักเรียนยังขาดเจตคติและความสนใจ เนื่องจากขาดแรงจูงใจในการเรียน ครูจะต้องใช้เทคนิควิธีสอนให้แรงจูงใจทั้งภายในและภายนอก เพื่อให้นักเรียนเกิดความชื่นชมและสนใจที่จะเรียน สนใจที่จะทำงาน และมีเจตคติที่ดีต่อการเรียนกลุ่มวิชาการทำงานและพื้นฐานอาชีพมากขึ้น

2.3 ปัญหาเกี่ยวกับฐานะทางเศรษฐกิจของผู้เรียน เพราะนักเรียนในชนบทห่างไกลส่วนใหญ่มาจากครอบครัวที่มีฐานะยากจน เป็นเหตุให้นักเรียนไม่สามารถจัดหาสื่อ อุปกรณ์ที่ใช้เรียนภาคปฏิบัติได้ครบ ทำให้ครูเกิดความท้อถอยในการสอน จึงมุ่งสอนแต่ทฤษฎีขาดการปฏิบัติ เป็นเหตุให้ไม่บรรลุตามเป้าหมายของหลักสูตรเท่าที่ควร

3. ปัญหาเกี่ยวกับผู้ปกครองและชุมชน

ผู้ปกครองและชุมชนมีความสำคัญต่อการเรียนการสอนกลุ่มวิชาการทำงานและอาชีพเป็นอย่างมาก เพราะลักษณะการเรียนการสอนของกลุ่มประสบการณ์เน้นการปฏิบัติกระบวนการขั้นตอนการทำงาน ทั้งยังมุ่งให้นำความรู้จากการเรียนไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ทั้งเนื้อหาสาระของงานที่สอนก็มีความหลากหลายและซับซ้อนให้สอดคล้องกับสภาพ และความต้องการของท้องถิ่น ดังนั้นครูและผู้บริหารจึงต้องรู้จักและมีความสัมพันธ์อันดีต่อผู้ปกครองและชุมชน เพื่อรับการสนับสนุนและขอความร่วมมือจากชุมชนและผู้ปกครอง ปัญหาเกี่ยวกับผู้ปกครองและชุมชนต่อการสอนกลุ่มวิชาการทำงานและอาชีพ (ประยงค์ จินดาวงศ์, 2528) มีดังนี้

3.1 ปัญหาเกี่ยวกับผู้ปกครองขาดความรู้ความเข้าใจถึงหลักการ จุดหมาย และวัตถุประสงค์สำคัญของหลักสูตรกลุ่มวิชาการทำงานและอาชีพ เนื่องจากผู้ปกครองส่วนใหญ่มีฐานะยากจนไม่มีเวลาที่จะเอาใจใส่การศึกษาของบุตรหลาน ตลอดจนไม่สามารถหาเงินมาซื้อวัสดุ และเครื่องมือต่าง ๆ ตามความต้องการของบุตรหลานได้

3.2 ผู้ปกครองส่วนใหญ่ที่มีอาชีพรับราชการ และเป็นลูกจ้างของรัฐบาลมักมุ่งหวังให้บุตรหลานของตนเรียนทางด้านวิชาชีพชั้นสูง จึงมุ่งเรียนในกลุ่มทักษะ คือ ภาษาไทย และคณิตศาสตร์ ขาดการสนใจในกลุ่มวิชาการทำงานและอาชีพ ลักษณะดังกล่าวเป็นรากฐานของการสร้างเจตคติที่ไม่ดีแก่นักเรียน และขาดการสนับสนุนจากผู้ปกครองและชุมชน

3.3 ปัญหาที่โรงเรียนมักขาด คือ การประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับความสำคัญของการสอนกลุ่มวิชาการทำงานและอาชีพต่อผู้ปกครองและชุมชน

3.4 ปัญหาเกี่ยวกับชุมชน ซึ่งแบ่งออกเป็นชุมชนเมืองและชุมชนชนบท

3.4.1 ปัญหาของคนชุมชนเมือง ส่วนมากมีภาระทางด้านเศรษฐกิจต้องทำมาหาเลี้ยงชีพ มีความตึงเครียดทางอารมณ์ มีเจตคติไม่ดีต่อการจัดการศึกษาแนวใหม่ที่มุ่งเน้นกระบวนการทำงาน ผู้ปกครองไม่เอากาให้เรียนกลุ่มวิชาการงานและอาชีพมากนัก แต่เอากาให้เรียนกลุ่มทักษะอื่นจะเป็นพื้นฐานของอาชีพชั้นสูงมากกว่า

3.4.2 ปัญหาของคนชุมชนชนบท มีความยากจนและขาดการศึกษาอบรมขาดความรู้ และไม่เห็นความสำคัญของการจัดการศึกษา จึงทำให้ไม่เอาใจใส่ และสนับสนุนการศึกษาของชุมชนที่ตนเองอยู่ เมื่อโรงเรียนต้องการการสนับสนุนด้านอุปกรณ์การสอนการฝึกปฏิบัติในกลุ่มวิชาการงานและอาชีพ จึงได้รับความร่วมมือจากผู้ปกครองน้อย

4. ปัญหาเกี่ยวกับการบริหาร

ปัญหาเกี่ยวกับการบริหาร (ประยงค์ จินดาวงศ์, 2528) มีหลายประการดังต่อไปนี้

4.1 ผู้บริหารโรงเรียนไม่เห็นความสำคัญ และไม่ให้การสนับสนุนการสอนกลุ่มประสบการณ์นี้ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากมีเจตคติที่ไม่ดี ความไม่เข้าใจในหลักการและจุดมุ่งหมายของหลักสูตร ขาดประสบการณ์และความรู้ทางด้านนี้ ทำให้เกิดปัญหาต่อเนื่อง เป็นผลให้การเรียนการสอนกลุ่มประสบการณ์นี้ไม่ได้ผลเท่าที่ควร

4.2 ขาดการวางแผนการสำรวจความต้องการและสภาพปัญหาทั่วไปของการสอนกลุ่มวิชาการงานและอาชีพในโรงเรียนและชุมชน เช่นไม่ทราบแหล่งวิทยากร แหล่งวิชาการ ขาดการวางแผนการเชิญวิทยากรไว้ล่วงหน้า เป็นต้น ทำให้การสอนไม่ได้ผลเต็มที่ และไม่ตอบสนองความต้องการของชุมชนเท่าที่ควร

4.3 การนิเทศการสอน การประเมินผล การติดตามกำกับดูแล การเรียนการสอนในกลุ่มประสบการณ์นี้ไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร เพราะผู้บริหารมักจะมุ่งเน้นกลุ่มทักษะคือ ภาษาไทย และคณิตศาสตร์มากกว่ากลุ่มประสบการณ์อื่น ๆ

4.4 โรงเรียนขาดงบประมาณในการจัดซื้อวัสดุฝึกงาน ค่าตอบแทนให้วิทยากรบุคคลภายนอก การเรียนการสอนจึงเน้นแค่ทฤษฎี มากกว่าการปฏิบัติ โดยครูใช้วิธีการสอนแบบบรรยายเป็นหลัก

ตอนที่ 3 ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความเป็นมาของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในช่วง 3 ทศวรรษที่ผ่านมา นักบริหาร หรือผู้ที่เรียกตัวเองว่า นักพัฒนา มองชาวบ้านว่าเป็นพวกที่น่าสงสาร ค่าดีอ ย้งไม่พัฒนา ดังนั้นรัฐบาลจึงได้ทุ่มเทการพัฒนาดลผู้ชนบทเป็นจำนวนมาก ด้วยความมุ่งหวังอันแรงกล้าตามอุดมการณ์ และความรู้ที่เรือนมาจากประเทศตะวันตก ในรูปโครงการต่าง ๆ ด้วยงบประมาณของรัฐบาลจำนวนมาก และเป็นการใช้วิทยาการ รวมทั้งเทคโนโลยีแผนใหม่ โดยขาดการเชื่อมโยงเทคโนโลยีแผนเก่าที่มีมาต่อติดขาดการปรับที่เหมาะสม เป็นผลให้วิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงรวดเร็วเกินไป จนไม่สามารถดำรงตนได้อย่างมีความสุขเหมือนในอดีตที่ค้ออ ๆ สืบทอดเชื่อมโยงภูมิปัญญาค้อ ๆ กันมาโดยตลอด ดังนั้น การพัฒนาที่มองเพียงด้านเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว หรือมองโครงสร้างอำนาจในชุมชนอย่างเดีวยังไม่เพียงพอ เราต้องศึกษาถึงประเด็นความเชื่อวัฒนธรรมประเพณี ระบบการคิดของชาวบ้าน ความเฉลียวฉลาด หรืออัจฉริยะของประชาชน สิ่งเหล่านี้ต้องคำนึงถึงและนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์

คำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น อาจจะเป็นคำใหม่ในวงการศึกษาและแม้แ่ในวงการพัฒนา แต่ที่จริงแล้วแนวคิดและการปฏิบัติมีมานานแล้วในหมู่ของชาวบ้าน และผู้ที่ทำงานในท้องถิ่น แต่ได้เริ่มมีการกล่าวถึงกันอย่างจริงจังเมื่อไม่นานมานี้ กลุ่มนักพัฒนาองค์กรเอกชนซึ่งทำงานอยู่ในระดับหมู่บ้านเป็นกลุ่มแรกที่เริ่มรื้อฟื้นเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งนี้เพื่อค้นหาคุณค่าที่สามารถนำมาเชื่อมโยงกับกิจกรรมพัฒนา ซึ่งพวกเขารับผิดชอบอยู่ ก่อนหน้าที่จะศึกษาเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้มีการศึกษาเรื่องทำนองนี้มาแล้วแต่เรียกชื่อว่าเป็นการศึกษาวัฒนธรรมชุมชน หรือการพึ่งพาตนเองของท้องถิ่น ประเด็นสำคัญ ๆ ในเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงยังไม่ได้นำมาใช้โดยตรงกับการพัฒนาด้านต่าง ๆ ของประเทศ แต่มีแนวโน้มว่า จะนำบางส่วนมาเชื่อมโยงหรือประยุกต์ใช้มากขึ้น ความสนใจเริ่มแรกนี้จึงเป็นเพียงการตระหนักในภูมิปัญญาท้องถิ่น และวัฒนธรรมท้องถิ่นวรรณกรรมในเรื่องนี้มีจำกัด ถึงแม้จะมีการศึกษาองค์ประกอบด้านสังคมวัฒนธรรมเกี่ยวกับการพึ่งพาตนเองในชนบทไทยมาก่อนก็ตาม แต่เรื่องการศึกษาก็ยังไม่ครอบคลุมเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น

อย่างไรก็ตามแม้ว่านักวิชาการจะไม่ได้ศึกษาเรื่องนี้อย่างจริงจัง แต่สำหรับชาวบ้านแล้ว แนวคิดและการปฏิบัติในเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่นได้มีมานานแล้วและมีอยู่ในชุมชนทุกสังคม เป็นเรื่อง ที่สะสมกันมาเป็นเวลานานเพื่อให้ประชาชนในชุมชนหรือสังคมนั้นมีชีวิตอยู่ได้

อิทธิพลที่ทำให้เกิดภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมาจากภาวะ 2 ประการ คือ (อภิชาติ ทองอยู่, 2528)

1. อิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ คนจะผูกชีวิตของตนเองติดอยู่กับธรรมชาติ อย่างมีเอกภาพแน่นแฟ้น ตั้งแต่การดำรงชีพไปถึงการให้คุณค่ามนุษย์ และการปฏิบัติตัวในชีวิตประจำวันในแต่ละวัน

2. อิทธิพลจากศาสนา พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เข้าไปผสมผสานกลมกลืนกับชีวิต ชาวบ้านมาช้านานจนถึงอยู่ในภูมิปัญญาและวิถีชีวิต โดยที่ชาวบ้านเองก็แยกแยะลำบาก

ด้วยอิทธิพลของทั้งสิ่งแวดล้อม และศาสนาได้สร้างสรรค์ภูมิปัญญาให้กับชาวบ้านทำให้การ ดำรงอยู่ของชาวบ้านกับสังคมหมู่บ้าน ค่อนข้างมีพื้นฐานของการเคารพคุณค่าของคน กับสิ่งแวดล้อม เกือบเสมอกัน

ประเวศ วะสี (2534) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า มีลักษณะ 3 ประการคือ

1. ความจำเพาะกับท้องถิ่น เนื่องจากภูมิปัญญาชาวบ้านจะสะสมกันมาจากประสบการณ์ หรือความชัดเจนจากชีวิตและสังคมในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ เพราะฉะนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงมีความสอดคล้องกับเรื่องของท้องถิ่น มากกว่าภูมิปัญญาจากภายนอก แต่ไม่อาจนำไปใช้กับท้องถิ่นอื่น ๆ ที่แตกต่างกันออกไปได้ หรือได้แต่ไม่ดี

2. มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง ภูมิปัญญาจะมีการเชื่อมโยงกัน ระหว่างชีวิต สังคมและสิ่งแวดล้อม มีการพหุชาমনำธรรมชาตินาธิบาย เป็นรูปธรรมที่สามารถแตะต้องได้เช่น ความคิดเรื่อง พระแม่ธรณี แม่คงคา แม่โพสพ พระภูมิเจ้าที่ ทำให้คนเคารพธรรมชาติและไม่ทำลายสิ่งนั้น

3. มีความเคารพผู้อาวุโส ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์ จึงมีความเคารพผู้อาวุโส เพราะผู้อาวุโสมีประสบการณ์มากกว่า

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในทุกชุมชนทุกหมู่บ้าน หากแต่คนภายนอกมักละเลยไม่สนใจ การเข้าไปทำงานกับชาวบ้าน เป็นลักษณะของการ "นำเข้า" สิ่งที่คุณคิดว่า "ดีกว่า" "เหนือกว่า" สิ่งที่มีอยู่ในหมู่บ้าน จนมีคำกล่าวว่า "เรากำลังพัฒนาประเทศด้วยความคิดตะวันตก" แต่โชคยังดีเพราะขณะนี้มีการรื้อฟื้นเรื่องราวของชาวบ้านมาศึกษากันมากขึ้น ซึ่งอาจเป็นเพราะความล้มเหลวของการพัฒนา การไม่ยอมรับของชาวบ้าน หรืออาจเป็น เพราะอิทธิพลของนักพัฒนาที่ทำงานใกล้ชิดกับชุมชน และได้ตระหนักในคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงนำประเด็นเหล่านี้มาพูดคุยกัน เพื่อหาทางออกสำหรับการทำงานกับชุมชนและกำหนดท่าทีการเข้าหมู่บ้าน ในปัจจุบันเราได้ยินคำต่าง ๆ ที่แสดงถึงความรู้ ความสามารถของชาวบ้านมากขึ้น เช่น คำว่า "ศึกษาภาพชุมชน" "ปราชญ์ชาวบ้าน" "ชาวบ้านสอนชาวบ้าน" นอกเหนือจากคำว่า "ภูมิปัญญาชาวบ้าน" (ชลทิศย์ เอี่ยมสำอาง และวิศนี สีลตระกูล, 2533)

กล่าวโดยสรุป ภูมิปัญญาท้องถิ่น เกิดจากการสั่งสมความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับถ่ายทอดจากบุคคลและสถาบันต่าง ๆ โดยมีอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมและศาสนาเกี่ยวข้องอยู่ด้วย และมีวัฒนธรรมของท้องถิ่นเป็นพื้นฐาน ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่มีความหมายมีการปฏิบัติโดยผู้คนในท้องถิ่นนั้น การศึกษาในระยะแรก ๆ เป็นเรื่องของวัฒนธรรมในท้องถิ่น เรื่องการพึ่งพาตนเองของชาวบ้าน ต่อมาได้ศึกษากว้างขึ้น ในเรื่องของเกษตรกรเป็นรายบุคคล ในลักษณะของปราชญ์ชาวบ้าน

ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

คำว่า "ปัญญา" "ภูมิปัญญา" เป็นคำที่มีความหมายลึกซึ้ง ค่อนข้างยากที่จะสื่อสารทำความเข้าใจด้วยภาษาพูดหรือภาษาเขียน และยิ่งคำว่า "ภูมิปัญญาท้องถิ่น" ซึ่งเป็นคำใหม่ที่เพิ่งเริ่มใช้เมื่อไม่นานมานี้ อย่างไรก็ตาม ได้มีผู้พยายามอธิบายความหมาย และลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) ไว้ในแง่มุมต่าง ๆ ดังนี้

ชลทิศย์ เอี่ยมสำอางค์ และวิศนี สีลตระกูล (2533) ได้ให้ความหมาย ภูมิปัญญา คือ ฝนความรู้ของประชาชนในสังคมนั้น ๆ และโดยสังคมนั้น ๆ ปวงชนในสังคมยอมรับรู้ เชื่อใจ เข้าใจร่วมกัน รวมเรียกว่า ภูมิปัญญา ฉะนั้นภูมิปัญญาชาวบ้านน่าจะหมายถึง ความรอบรู้ของชาว

บ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์ต่อกันมาทั้งทางตรงคือ ประสบด้วยตนเอง หรือ ทางอ้อมที่เรียนรู้จากผู้ใหญ่ ความรอบรู้สะสมเหล่านี้เรียกว่า ภูมิปัญญา

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2534) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความสามารถในการแก้ปัญหาของชาวบ้าน ไม่ว่าจะ เป็นปัญหาของชุมชน ปัญหาในการดำรงชีวิต และปัญหาในการประกอบอาชีพ โดยที่ ประชาชนชาวบ้าน เหล่านี้ได้มีกระบวนการวิเคราะห์ และสั่งสมประสบการณ์มาเป็นเวลานานและเป็นที่ยอมรับนับถือของคนทั่วไป

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2534) ได้กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (local wisdom) สะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิต สังคม และในสภาพสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกัน และถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นวัฒนธรรม การดำเนินงานด้านวัฒนธรรม จึงต้องใช้ปัญญาค้นหาสิ่งที่มีอยู่แล้ว ฟันฟู ประชุกต์ และประดิษฐ์ เสริมสร้างสิ่งใหม่ บนรากฐานสิ่งเก่าที่ค้นพบนั้น นักฟันฟู นักประชุกต์ และนักประดิษฐ์คิดค้นทางวัฒนธรรมพื้นบ้านเหล่านี้ มีชื่อเรียกในเวลาต่อมาว่า "ปราชญ์ชาวบ้าน" หรือ "ผู้รู้ชาวบ้าน" และสติปัญญาที่นำมาใช้ในการสร้างสรรค์นี้ เรียกว่า "ภูมิปัญญาชาวบ้าน" หรือ "ภูมิปัญญาท้องถิ่น"

สามารถ จันทร์สุรย์ (2536) ได้ให้ความหมาย ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญาเป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านทั้งกว้าง ทั้งลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

อึ้งยง เทาประเสริฐ (2537) ได้ให้ความหมาย ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ของชาวบ้านที่สั่งสมสืบทอดกันมาอันเป็นศักยภาพหรือความสามารถในเชิงแก้ปัญหา จัดการปรับตัวเรียนรู้ และสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อการดำรงอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ หรือเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นใด ๆ จึงเป็นรากแก้วสำคัญ ที่จะทำให้ท้องถิ่นนั้นเจริญงอกงามอย่างมั่นคง

จากความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่กล่าวมาทั้งหมด พอสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ และประสบการณ์ต่าง ๆ ของบุคคลในท้องถิ่น ที่ได้รับการถ่ายทอดต่อกัน มาจากบรรพบุรุษ หรือได้รับโดยการศึกษาอบรมจากสถาบันในชุมชน ได้แก่ วัด ครอบครัว รวมทั้ง ความรู้ และประสบการณ์ตรงของคนในท้องถิ่น ที่เกิดจากการสะสมประสบการณ์การทำงาน การ ประกอบอาชีพ และการเรียนรู้จากธรรมชาติแวดล้อม ซึ่งอาจจะเป็นทั้งแนวคิด กิจกรรมและบุคคล ที่ได้รับการยกย่องให้เป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่น

สภาพทั่วไปของภูมิปัญญาท้องถิ่นในปัจจุบัน

จากการสัมมนาเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านมีจิตวิสัยส่งต่อการจัดการเรียนการสอนในระดับ ประถมศึกษา ของนิสิตภาควิชาบริหารการศึกษา สาขานิติศาสตร์ศึกษาและพัฒนาหลักสูตร รุ่นที่ 28 คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (อ้างถึงใน อังกุล สมคะเนย์, 2535) ได้แบ่งลักษณะ ภูมิปัญญาชาวบ้านออกเป็น 4 ประเภท คือ

กลุ่มที่ 1 เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคติ ความคิด ความเชื่อ และหลักการที่เป็นพื้นฐานของ องค์แห่งความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมถ่ายทอดกันมา

กลุ่มที่ 2 เป็นเรื่องของศิลปะ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี

กลุ่มที่ 3 เป็นเรื่องของการประกอบอาชีพในแต่ละท้องถิ่นที่ได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับสมัย

กลุ่มที่ 4 เป็นเรื่องของแนวคิด หลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมา ใช้ในชุมชน ซึ่งเป็นอิทธิพลของความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ภูมิปัญญาชาวบ้านทั้ง 4 กลุ่มนี้ จะปรากฏให้เห็นได้ในเรื่องของการประกอบอาชีพ ศิลปะ วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ และทางด้านการอบรมสั่งสอนถ่ายทอดให้ชนรุ่นหลัง ๆ ที่ยังปรากฏอยู่ จนทุกวันนี้

กลุ่มที่ 1 คติ ความเชื่อ และหลักการที่เป็นพื้นฐานของค่านิยมความรู้

คติ ความคิด และความเชื่อ ที่เป็นพื้นฐานขององค์แห่งความรู้ที่ปรากฏให้เห็นได้ในปัจจุบันได้แก่ การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ของแต่ละท้องถิ่น บ่อเกิดแห่งความเชื่อต่าง ๆ สืบเนื่องมาจากความเป็นอยู่ของชุมชนในอดีตนั้น ดำรงชีวิตด้วยการปลูกพืชไว้กินเอง เลี้ยงสัตว์ไว้กินและใช้งาน ผสมผสานกับการหาผลผลิตต่าง ๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติมาใช้ประโยชน์เพื่อการยังชีพ ความรู้สึกผูกพันกับธรรมชาติ จึงมีมากกว่าชีวิตความเป็นอยู่ในปัจจุบัน ประกอบกับลัทธิทางศาสนา คือ ศาสนาพุทธ พราหมณ์ เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับชีวิต จึงก่อให้เกิดความเชื่อแบบผี-พราหมณ์ พุทธขึ้นมา ซึ่งความเชื่อเหล่านี้จะมีส่วนไหนมากกว่ากันนั้น ขึ้นอยู่กับพื้นฐาน และพัฒนาการของชุมชนแต่ละแห่ง และแต่ละบุคคล

ความเชื่อแบบดั้งเดิมนั้นเกิดขึ้น สืบทอด และมีพัฒนาการมานานอันเป็นผลจากการพึ่งพาธรรมชาติและการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน เป็นความเชื่อที่ให้คุณค่ากับธรรมชาติ และการให้ความเคารพแก่บรรพบุรุษในสิ่งที่บรรพบุรุษสั่งสมและถ่ายทอดไว้ให้ ดังจะพบได้ในชุมชนชนบทไทยในทุกภาคของประเทศไทย เช่น ชุมชนภูเขามักมีความเชื่อในเรื่องของผีป่า เจ้าป่า เทพารักษ์ ผู้ที่อยู่ตามพื้นราบ ก็มีความเชื่อในเรื่องของพระภูมิเจ้าที่ พระภูมินา การสู้ขวัญ การให้ความเคารพแก่แม่โพสพ ผู้ที่อยู่ตามแม่น้ำ ริมทะเล มักจะเชื่อในเรื่องของแม่ย่านางเรือ เป็นต้น นอกจากนี้ได้แก่ การไหว้ครู ครอบครู บูชาครู การตั้งศาลประกอบพิธีบวงสรวงต่าง ๆ ดังวงจรชีวิตในรอบปีของชาวบ้านในชนบทดังนี้ (สุรเชษฐ์ เวชชนิทกัษม, 2533)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 2 แสดงวงจรชีวิตในรอบปีของชาวบ้านในชนบท

เดือน	กิจกรรมทางสังคมและความเชื่อ	กิจกรรมทางการผลิต
เดือนอ้าย	นิมนต์พระเข้าปริวาสกรรม ถวายผ้าห่ม กั้นหนาว เล่นว่าว ทำบุญลาน	ทำปลาแดก เก็บขี้วัวหนัก ทำลานนวดข้าว
เดือนยี่	ทำบุญคูณลาน พระเทศน์เรื่องแม่โพสพ	ฟาดข้าว ขนข้าวเปลือกขึ้นยุ้ง
เดือนสาม	สู้ขวัญข้าว ทำขวัญอั้ง พิธีเลี้ยงผีตาแฮก หนุ่มเกี้ยวสาวตามลงช่วง	เก็บฝืน เก็บหัว (ไม้ไผ่แห้ง) เผาถ่าน ลงช่วง ขึ้นฝ้าย ทอผ้า ซ่อมแซมบ้านเรือน
เดือนสี่	บุญพระเวส บุญแจกข้าว เก็บดอกไม้ ถวายพระ บุญข้าวจี่ (วันเพ็ญเดือนสาม)	
เดือนห้า	สงกรานต์ สรงน้ำพระ ก่อเจดีย์ทราย	เกี่ยวหญ้าเตรียมสร้างคอกนา
เดือนหก	บุญบั้งไฟ บุญวิสาขบูชา	เตรียมคราด เตรียมไถ เตรียมหว่านกล้า
เดือนเจ็ด	ทำบุญเบิกบ้าน เลี้ยงผีปู่ตา เลี้ยงผีตาแฮก เลี้ยงผีมหีเหล็กค้ำหลักเมือง แหนางแมว เตรียมเข้านาครบคอรทลาน	หว่านกล้า ไถนา

พระอธิการทอง เตชะบุญโศภ (วัดอุ่มตะเภา บ้านหัวควาย ต.คูเต่า อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา) ผลงานคือ ศึกษาคารแห่งชีวิต หมายถึง การอยู่ร่วมกันอย่างปลอดภัย สมาชิกต่างมี อนุเคราะห์การร่วมกัน ในการคิดช่วยเหลือกลุ่มมากกว่าจะเอาอะไรจากกลุ่ม มุ่งพัฒนาหมู่บ้านตาม โครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง และการพัฒนาหมู่บ้านของท่านยึดหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นหลัก

พระครูมนัส ทัฬหิทัษ (วัดโพธาราม ต.ศรีถ้ำ อ.แม่โจ้ จ.พะเยา) ผลงานคือ การประยุกต์พิธีกรรมทางศาสนาเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม คือ การจัดพิธีสืบประดามันน้ำ และการจัด พิธีกรรมบวชต้นไม้

พระสมณิก นาโถ (เจ้าอาวาสวัดปลักไม้ลาย ต.ทุ่งขวาง อ.กำแพงแสน จ.นครปฐม) ผลงานคือ การจัดตั้งป่าสมุนไพรวัดปลักไม้ลาย เพื่อเป็นการอนุรักษ์ป่า และปลูกพืชพรรณไม้ที่มี คุณค่าทางสมุนไพร

พระครูนิชิษประชานาค (หลวงพ่อนาน สุกชีโล) (วัดสามัคคี บ้านท่าสว่าง อ.เมือง จ.สุรินทร์) ผลงานคือ เป็นพระสงฆ์พัฒนา ผู้นำทางความคิดด้านธุรกิจชุมชน การประยุกต์ วัฒนธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นให้มีบทบาทวิชาชีพชีวิตและชุมชน ใช้กิจกรรมทางธุรกิจชุมชน เช่น สหบาลข้าว สหกรณ์หมู่บ้าน และกองทุนสวัสดิการ เพื่อปลูกฝังฝึกอบรม คุณธรรม ความเสียสละ อดทน ซื่อสัตย์ ประหยัดและอดทน

พ่ออาจารย์บัวศรี ศรีสูง (บ้านดงเค็ง ต.ท่าสองคอน อ.เมือง จ.มหาสารคาม) ผลงานคือ เป็นผู้นำทางความเชื่อศาสนา และพิธีกรรมของชาวบ้าน จากความเชื่อศรัทธาทำให้เกิดธุรกิจชุมชน ศึกษาคารโคกระบือ-ศึกษาคารข้าว กลุ่มทอผ้า กลุ่มฉาบปัก และการพัฒนาแหล่งน้ำ

พระราชสีมากรณ์ (วัดพรหมราช ต.คูม อ.ปักธงชัย จ.นครราชสีมา) ผลงานคือ พระสงฆ์ผู้นำทางความคิดการอนุรักษ์และปรับปรุงสิ่งแวดล้อม การยกระดับคุณภาพชีวิตแบบอย่าง แหล่งความเชื่อมั่น และภาคภูมิใจในศักยภาพของชุมชน

กลุ่มที่ 2 ศิลปะ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี

ศิลปะ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี จะเป็นตัวชี้ที่สำคัญต่อการแสดงออกถึง ภูมิปัญญาของชุมชนต่อการดำเนินชีวิต มีท่านผู้รู้หลาย ๆ ท่านได้ให้ความหมายของคำว่า วัฒนธรรม ศิลปะ ศิลปกรรมพื้นบ้าน และประเพณีดังนี้

ความหมายของคำว่า วัฒนธรรม ได้มีผู้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ดังนี้

พระฮานูมานราชชน (2516) ได้ให้ความหมายไว้ว่า วัฒนธรรมคือ วิถีหรือการดำเนิน แห่งชีวิตของชุมชนหมู่หนึ่ง ซึ่งอยู่รวมกันในที่หนึ่งหรือประเทศหนึ่งโดยเฉพาะ และเป็นสิ่งที่ทำให้คน ในประเทศชาติมีความเจริญ อยู่ดีกินดี

วัฒนธรรมของชาวไทยแห่งประเทศไทยคือ วิถีชีวิตของไทยในลักษณะที่รวมกัน ณ ที่ หนึ่ง ถ้าแยกย่อยจากประเทศก็จะเป็นท้องถิ่น

สมชัย ใจดี และอรรรอง ศรีวิริยาภรณ์ (2528) ได้ให้ความหมายไว้ว่า วัฒนธรรม หมายถึง การดำเนินชีวิตของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่แสดงออกถึงความเจริญงอกงาม ความเป็น ระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียว ความก้าวหน้า และศีลธรรมของประชาชน

สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์ (2533) ได้ให้ความหมายไว้ว่า วัฒนธรรม คือ วิถีของกลุ่มชน ที่มีการสืบทอดและพัฒนาต่อเนื่องกันมา และวัฒนธรรมชนบทไทยนั้นไม่สามารถพูดอย่างรวม ๆ ได้ เพราะคนที่อาศัยอยู่ในชนบทไทยมีมากมายหลายชาติพันธุ์ มีความเชื่อ ศาสนา ประเพณี และ ภาษาของคนโดยเฉพาะและมีการสืบทอดกันมา

ความหมายของคำว่า ศิลปะ ศิลปกรรมพื้นบ้าน

สมชัย ใจดี และอรรรอง ศรีวิริยาภรณ์ (2528) ได้ให้ความหมายของศิลปะไว้ว่า ศิลปะ หมายถึง สิ่งที่แสดงถึงวัฒนธรรมของชาติหนึ่ง ๆ ในลักษณะของการดำเนินชีวิตความเป็นอยู่ ประวัติศาสตร์ ความเป็นมา วรรณคดี จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ฯลฯ

วิโรจน์ ศรีสุไร (2530) ได้ให้ความหมายศิลปกรรมพื้นบ้านไว้ว่า ศิลปกรรมพื้นบ้าน หมายถึง ผลงานสำเร็จของชาวบ้านที่มีคุณค่าทางศิลปะพอสมควร ที่บ่งบอกถึงความเฉลียวฉลาดของช่างระดับพื้นบ้านที่สามารถแก้ปัญหาธรรมดา ๆ ให้ดูดีมีลักษณะสมบูรณ์สืบต่อกันมาหลายชั่วอายุ

ความหมายของคำว่า ประเพณี

พระฮานูมานราชชน (2516) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ประเพณี หมายถึง ความประพฤติที่ชนหมู่หนึ่งในที่แห่งหนึ่งถือเป็นแบบแผนกันมาอย่างเดี๋ยวกันและสืบต่อกันมา

สมชัย ใจดี และธรรตง ศรีวิวิธาภรณ์ (2528) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ประเพณี หมายถึง ความประพฤติที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบอย่างเดี๋ยวกัน เป็นระเบียบแบบแผน ที่เห็นว่าถูกต้อง หรือเป็นที่ยอมรับของคนส่วนใหญ่ และมีการปฏิบัติสืบต่อ ๆ กันมา

ปรีชา นิคมทอง(2534)ได้ให้ความหมายไว้ว่า ประเพณี หมายถึง ระเบียบแบบแผนของธรรมเนียมอันดีงาม ที่นักปราชญ์แต่ละประเทศหรือแต่ละท้องถิ่นได้บัญญัติ แต่งตั้งไว้สำหรับประชาชนได้ประพฤติปฏิบัติตามจนเป็นสถาบัน แล้วยึดถือปฏิบัติสืบต่อ ๆ กันมา

ประเพณี เป็นลักษณะหนึ่งที่บ่งบอกถึงความประพฤติของคนในชุมชนหนึ่ง ๆ ถือเป็นแบบแผนปฏิบัติสืบต่อกันมานาน และเป็นที่ยอมรับของคนในกลุ่มนั้น ๆ ซึ่งสามารถจัดแบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้

1. จารีตประเพณี จะเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรม และสวัสดิภาพของคนส่วนรวม มีการบังคับให้ทำ

2. ขนบธรรมเนียม จะมีลักษณะเป็นแบบแผนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม คือ มีระเบียบกฎเกณฑ์ กำหนดไว้ชัดเจน และโดยการบอกเล่าสืบต่อกันมา

3. ขนบธรรมเนียมประเพณี จะเป็นเรื่องธรรมดา ๆ เป็นสิ่งที่ปฏิบัติกันมาจนเกิดความเคยชิน

ประเพณีที่สำคัญที่คนทั่วไปรู้จักและถือปฏิบัติกันมาได้นัก

- 1. ประเพณีที่ทำกันทั่วไป เช่น สงกรานต์ ลอยกระทง
- 2. ประเพณีที่เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา เช่น บวช เข้าพรรษา การสวดมนต์ในวันระ

ทอดกฐิน วันมาฆบูชา อาสาฬหบูชา ฝังลูกนิมิต ทอดผ้าป่า สลากภัต

3. ประเพณีสำหรับตัวบุคคล ได้แก่ การทำบุญวันเกิด โทกนมไฟ โทกนจุก ขึ้นบ้านใหม่ แต่งงาน ฯลฯ

4. นิธิเบ็ดเตล็ดเฉพาะท้องถิ่น

ศิลปกรรมพื้นบ้าน จะเป็นลักษณะหนึ่งที่ปรากฏให้เห็นถึงความสำเร็จ ความเฉลียวฉลาด ของคนกลุ่มหนึ่งหรือชาวบ้านที่สามารถแก้ปัญหาธรรมดา ๆ ให้ได้ดี มีลักษณะสมบูรณ์ และสืบทอดกัน มาหลายชั่วอายุ และสามารถจำแนกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้

- 1. งานถัก สาน ทอ
- 2. งานจักสาน
- 3. เครื่องปั้นดินเผา
- 4. งานแกะสลัก
- 5. งานโลหะ
- 6. งานก่อสร้าง
- 7. งานภาพเขียน

ตัวอย่างกิจกรรมและแหล่งของภูมิปัญญาประเภทนี้ ได้แก่

1. งานถัก สาน และทอ เช่น ปลอกรัดคอวัว-ควาย ใช้เส้นไหมมะพร้าว กระเป๋า ย่านดิเกาภาคใต้ กระเป๋าอกอูบล ปลอกมีดภาคเหนือ ใช้เส้นดามมาถักเป็นอุปกรณ์ล้างไหมในงานทอผ้า

งานสาน เช่น กระเป๋าถือใบตาล(ศรีสะเกษ) เสื้อจูด(นราธิวาส)หมวกใบตาล (บุรีรัมย์) เสื้อคันเตยป่า (กระบี่)

งานทอ เช่น ทอผ้าที่ไม่มีโครง ที่ขนาดเล็ก ที่ธรรมดา ทอเสื้อฉิมหม่นแบบธรรมดา ฉิมหม่นพื้นปลา วัสดุที่ใช้ทอเสื้อได้นัก กก ผือ ริงกา จันทบูร

2. งานจักสาน แบ่งเป็นประเภทได้ดังนี้

2.1 อุปกรณ์จับสัตว์ ได้แก่ ข้อง ไซ ลอบ สุ่ม ตุ่ม ลัน กระชัง

2.2 อุปกรณ์อุปโภคบริโภค ได้แก่ กระติบข้าว ก่องข้าว ชันโลก ตะกร้า กระชู่

กระบุง กระด้ง กระเชอ กระเป๋าสาน กระจาด ครุไสน้ำ เป็ดเค็ก

3. เครื่องปั้นดินเผา ได้แก่

บ้านชุมช้าง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดหนองคาย

บ้านท่าช้าง-เหล็ก อำเภอมหาราช จังหวัดอุบลราชธานี

บ้านเหมืองกุง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่

โรงเครื่องปั้น ชอยเจดีย์ปล่อง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

ปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี

หม้อดิน จังหวัดปทุมธานี

หม้อดินเผา คลองตะเคียน จังหวัดอุตรดิตถ์

บ้านสั้งหม้อ จังหวัดสงขลา

โรงหม้อไห บ้านโรงอ่าง จังหวัดปัตตานี

บ้านด่านเกวียน จังหวัดนครราชสีมา

4. งานแกะสลัก ได้แก่

4.1 งานกระดาษ

4.2 งานผ้าและงานวัสดุอ่อนนุ่ม

4.3 งานไม้ เช่น ค้ำกระบวย ที่ห้อยคอวัว ควาย แกะสลักประกอบ

สถานพนาชนะ แกะสลักไม้ประกอบสถาปัตยกรรม แกะสลักไม้ในงานของพุทธศาสนา

4.4 งานสลักอิฐหรือหิน

4.5 งานโลหะ ได้แก่ การปั้นรูปด้วยกาต้ การหล่อ

4.6 การก่อสร้าง ได้แก่ บ้าน ที่อยู่อาศัย อาคารทางศาสนา เช่น วัด โบสถ์

หรือวิหาร อาคารสาธารณะ

4.7 ภาพเขียน ได้แก่ วัดภูมินทร์ (น่าน) วัดหน้าพระธาตุ (บ้านคະคຸ ປັດທະນະ

นครราชสีมา) และภาพเขียนบนผนังก่ออิฐถือปูนบนไม้ในที่ต่าง ๆ

ตัวอย่างลักษณะวัฒนธรรม ประเพณี และศิลปะที่เป็นเอกลักษณ์ของเฉพาะท้องถิ่นแต่ละภาค
ภาคกลาง ได้แก่

1. การทำกลองที่บ้านปากน้ำ จังหวัดอ่างทอง
2. การเจาะลูกบิดแบบโบราณของหม้อบ้านจระเข้สามพัน อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดสุรินทร์บุรี
3. การทำเครื่องปั้นดินเผาที่บ้านแป็ง อำเภอพระภูมิ จังหวัดสิงห์บุรี
4. หม้อดินเผา คลองตะเคียน จังหวัดอุษธานี
5. หม้อดิน จังหวัดปทุมธานี
6. เพลงพื้นบ้านภาคกลาง
7. การทำโองมังกง จังหวัดราชบุรี
8. งานแข่งเรือยาว วัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง

ภาคเหนือ ได้แก่

1. บ้านของชนเผ่าถิ่น ได้แก่ บ้านแจลง ตำบลลพบุรี อำเภอเมือง จังหวัดน่าน หม้อบ้าน
ไทลื้อ อำเภอเชียงคำ และเชียงม่วน จังหวัดพะเยา
2. เครื่องปั้นดินเผา
3. การทอผ้าพื้นเมืองที่บ้านคู้ไค้ อำเภอเมือง จังหวัดน่าน
4. บ้านทำร่มบ่อสร้าง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่
5. การทำครกหินและโม่ หม้อบ้านจิว ตำบลบ้านคุ่น อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย
6. เครื่องสังคโลก อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่
7. ล่าขีหมื่นตันที่หนองช้างคืน อำเภอป่าแหว จังหวัดลำพูน

ภาคอีสาน ได้แก่

1. เพลงพื้นเมืองของชาวอีสาน
2. เทคนิคการปั้นหม้อที่บ้านคำอ้อ อำเภอหนองหาร จังหวัดอุดรธานี
3. การทำเครื่องปั้นดินเผาที่ด่านเกวียน จังหวัดนครราชสีมา
4. การทำเครื่องมือเครื่องใช้โลหะ(สำริดและทองเหลือง)ของหมู่บ้านปะอาว
อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

5. การทอผ้าไหมที่บ้านหนองเชียงซူး ตำบลปาทวานั่ง อำเภอบ้านฝางจังหวัดขอนแก่น
8. การสลักบนแผ่นหนัง(คน)
7. พืชนกทูท อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม
8. ประเพณีการผูกเสี่ยว จังหวัดขอนแก่น

ภาคใต้ ได้แก่

1. เรือกอและ ของชุมชนชาวน้ำ (เล)
2. เครื่องจักสานภาคใต้ตอนล่าง
3. บ้านเรือนคนไทมูสลิมในเขต 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้
4. เครื่องปั้นดินเผา บ้านสั๊กหม้อ จังหวัดสงขลา
5. โรงหม้อไห บ้านโรงอ่าง จังหวัดปัตตานี

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นพอที่จะสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปะ วัฒนธรรม และ ประเพณี หมายถึง ผลงานหรือกิจกรรมที่เกิดจากความคิดของชาวบ้านที่แสดงให้เห็นถึง คุณค่า แห่งการดำเนินชีวิต วิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อ ๆ กันมาเฉพาะกลุ่มชนหรือใน ท้องถิ่นนั้น ๆ ซึ่งเป็นการแสดงถึงความเจริญงอกงาม และความเป็นระเบียบเรียบร้อยของกลุ่มชน หรือท้องถิ่นนั้น ๆ

กลุ่มที่ 3 การประกอบอาชีพในท้องถิ่น

ในอดีตนั้นวิถีชีวิตคนไทมูมีความเป็นอยู่และดำเนินชีวิตโดยอาศัยธรรมชาติ มีอาชีพเกษตร กรรม เช่น เพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ปลูกพืชสมุนไพร ในการประกอบอาชีพนั้นเป็นการทำเพื่อให้มีอยู่ มีกินมากกว่าที่จะทำเพื่อความมั่งมี ความร่ำรวย จึงไม่จำเป็นต้องอาศัยปัจจัยภายนอกมาเป็นตัว กำหนด และนามีอิทธิพลในการผลิตนั้น เช่น การเพาะปลูกข้าว พืชต่าง ๆ จะกระทำให้พอกิน ในครอบครัว การผลิตเครื่องใช้ต่าง ๆ ก็จะทำเพื่อใช้ในประตอชนนั้น ๆ ไม่ได้ทำขายในระบบ ชุมกิจ ซึ่งจะเห็นว่า วิถีชีวิตของคนไทมูในสมัยก่อนนั้นสงบและมีความสุขตามอัตภาพนั้น อาจจะเป็น เพราะได้รับอิทธิพลของศาสนาที่สอนให้มีความพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ให้รู้จักสันโดษ

แต่ในปัจจุบันการดำเนินชีวิตของคนไทยเริ่มเปลี่ยนไปมาก ผกผันไปตามสภาพแวดล้อมของสังคมจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น ความสมดุลของธรรมชาติเริ่มถูกทำลายลงเพื่อเพิ่มพื้นที่ในการผลิตให้มีจำนวนเพียงพอกับความต้องการของตลาด เนื่องจากรัฐมีแผนพัฒนาประเทศจากประเทศเกษตรกรรมเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ มีการจัดระบบการผลิตที่แตกต่างไปจากเดิม เช่น มีการปลูกพืชเดี่ยว ๆ เป็นจำนวนมาก เพื่อป้อนโรงงานอุตสาหกรรม มีการใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ ยาฆ่าแมลง เครื่องใช้ เครื่องมือจักรกลต่าง ๆ การกระทำเช่นนี้ไม่คำนึงถึงความสมดุลทางธรรมชาติเลย นอกจากจะเร่งผลิตให้ทันต่อความต้องการของตลาด นอกจากนั้นสินค้าอุปโภคบริโภค ความสะอาดสบายต่าง ๆ ได้เข้ามามีบทบาทกับวิถีชีวิตคนไทยมากขึ้น ผลผลิตที่ผูกขาดกับระบบธุรกิจต้นทุนสูง ขายได้ในราคาต่ำ จึงเกิดสินค้าระบบเงินผ่อน มีหนี้สินล้นพ้นตัว เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเกิดความล้มละลายทางเศรษฐกิจในชนบทขึ้น เป็นเหตุให้ชาวบ้านอยู่ไม่ได้ ส่วนหนึ่งต้องเข้ามาหางานทำในเมือง ผู้หญิงรับจ้างเป็นคนใช้ เป็นกรรมกรในโรงงานอุตสาหกรรม เป็นโสเภณี หรือหญิงบริการ ผู้ชายเป็นกรรมกรก่อสร้าง ช่างตีเหล็ก คนงานในโรงงานอุตสาหกรรม เป็นกรรมกรในไร่อ้อย กรีดยาง ลุงเรือประมง เด็กปั๊ม ไปทำงานต่างประเทศในตะวันออกกลาง ในสิงคโปร์ เป็นต้นเหลือไว้แต่คนเฒ่าคนแก่ และเด็กเล็กในหมู่บ้าน ให้หมดความหวังในการพึ่งตนเองเห็นห้องต้องกันว่า นอกจากชนบทไทย (ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ) จะล้มละลายทางเศรษฐกิจแล้ว ยังเกิดการล้มละลายทางสังคมและทางวัฒนธรรมไปพร้อมกันด้วย

สืบเนื่องจากความล้มเหลวที่ผ่านมา ยังมีคนอีกกลุ่มหนึ่งที่เอาความล้มเหลวที่ผ่านมาเป็นบทเรียน และนำไปสู่แนวความคิดที่พึ่งพาตนเอง และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในชนบท จึงเริ่มฟื้นฟูทรัพยากรในท้องถิ่นที่สูญเสียไปนั้นให้ปรับสภาพมีความอุดมสมบูรณ์ เช่น เค็มด้วยหลังความคิด และพลังกายที่มีอยู่ในการปรับตัว ปรับการดำเนินชีวิตที่เคยถูกรอบงำจากสภาพสังคม พ่อค้าคนกลาง ระบบธุรกิจ ระบบโรงงาน กลับเข้าสู่การเกษตรที่อาศัยความสมดุลทางธรรมชาติซึ่งกันและกัน บุคคลกลุ่มนี้สามารถยืนหยัด และต่อสู้กับความล้มเหลวเหล่านั้นมาได้อย่างภาคภูมิใจ ด้วยกำลังกาย กำลังปัญญา และการสั่งสมประสบการณ์ จากการผสมผสานแนวความคิดระหว่างระบบเกษตรแบบดั้งเดิมกับแบบใหม่ จนมีความผสมกลมกลืนได้อย่างเหมาะสม สามารถยืนหยัดอยู่ได้ด้วยการทำงานที่พึ่งพาตนเอง ซึ่งนับว่าบุคคลเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สมควรได้รับการยกย่อง และนำแนวความคิด ความรู้ และประสบการณ์ไปถ่ายทอดและเผยแพร่ต่อไป

กรณีตัวอย่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกลุ่มนี้ ที่โดดเด่น ได้แก่ ภูมิปัญญาด้านการเกษตร

ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม (บ้านห้วยหิน ต.ลาดกระทิง อ.สนามชัยเขต จ.ฉะเชิงเทรา)

ผลงานคือ การทำวนเกษตร

พ่อค้าเคื่อง ภาษี (บ้านโนนเขาวา ต.คอนมณี อ.สตึก จ.บุรีรัมย์) ผลงานคือ ผู้นำด้านเกษตรธรรมชาติ หรือสวนหญ้านางฟาง ทำนาโดยไม่ต้องไถ ไม่ใช้ปุ๋ยเคมี ไม่ใช้ยาปราบศัตรูพืช โดยให้ธรรมชาติทำหน้าที่ควบคุมเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

พ่ออาจารย์ทองดี นันทะ (บ้านตลาด ต.ก้านเหลือง อ.วางน้ำ อ.ขอนแก่น) ผลงานคือ การทำการเกษตรแบบพึ่งตนเองบนพื้นฐานวัฒนธรรมชุมชน

นายहन หมักหลี่ (ประทรน) (บ้านบนดอน ต.เขาพระ อ.รัตนภูมิ จ.สงขลา) ผลงานคือ การทำสวน โดยอาศัยหลักความรู้เรื่องสมุนไพร และการนทกข์นพโบบราณ นำความรู้เรื่องธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ มาเป็นเกณฑ์ในการเลือกพันธุ์ไม้ที่เกื้อกูลกันมาปลูกรวมในหลุมเดียวกัน

พ่อมหาอยู่ สุนทรชัย (บ้านตะแบก ต.สลักได อ.เมือง จ.สุรินทร์) ผลงานคือ เกษตรกรผู้นำด้านการเกษตรแบบผสมผสาน แบบพึ่งตนเอง

พ่อชาติ มาระแสง (บ้านกุดชัว อ.หัวตะพาน จ.อุบลราชธานี) ผลงานคือ เกษตรกรผู้นำด้านเกษตรแบบผสมผสาน

พ่อประคอง มนต์กระโทก (ต.พลับพลา อ.โศคชัย จ.นครราชสีมา) ผลงานคือ เกษตรกรผู้นำด้านการเกษตรแบบผสมผสาน เน้นหลักการพึ่งตนเอง

พ่อวีเชียร ฮุดะวัน (บ้านหนองมันปลา ต.หนองคู อ.ลำปลายมาศ จ.บุรีรัมย์) ผลงานคือ เกษตรกรผู้นำด้านการเกษตรแบบผสมผสานเน้นการปลูกพืชหมุนเวียนตลอดปี ทั้งพืชหลักและพืชเศรษฐกิจ พยายามปรับปรุงวิชาการสมัยใหม่ให้ผสมกลมกลืนกันแบบอย่างดั้งเดิมของท้องถิ่น

ผู้ใหญ่ฆาส ฝร้อฮสระกลาง (บ้านสระคู ต.โคกล่าม อ.ลำปลายมาศ จ.บุรีรัมย์) ผลงานคือ เป็นผู้นำท้องถิ่นนักพัฒนาชนบทแบบอย่างในการพึ่งตนเอง เริ่มตั้งแต่มาละอคน ทำตนเป็นตัวอย่างสร้างผลงานด้านไร่นา สวนผสม ธุรกิจชุมชน ธนาคารข้าว กลุ่มทอผ้า การพัฒนาแหล่งน้ำ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ การขยายเครือข่ายกว่า 10 หมู่บ้าน ในกลุ่มอีกด้วย

กลุ่มที่ 4 แนวความคิด หลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีชาวบ้าน

เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศเริ่มเปลี่ยนจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรมทำให้การดำเนินชีวิตค่อย ๆ เปลี่ยนจากสภาพพอกินไปสู่การประกอบอาชีพ เพื่อหารายได้ให้มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น สามารถอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนไปได้เป็นอย่างดี จึงได้เกิดการนำแนวความรู้ และหลักการที่เคยปฏิบัติกันมานานมาผสมผสานกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อนำมาใช้ในการเพิ่มผลผลิต หรือประกอบกิจกรรมในการดำเนินชีวิตในครอบครัวและชุมชน ซึ่งนับว่าบุคคลเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาอีกกลุ่มหนึ่ง ที่มีความรู้ความสามารถที่พัฒนาตัวเองและช่วยเหลือต่อสังคม

กรณีตัวอย่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกลุ่มนี้ มักจะพบอยู่ในแต่ละท้องถิ่น ขึ้นอยู่กับกิจกรรมหรือผลงานว่าจะเป็นที่รู้จักกันทั่วไปหรือไม่ เช่น

การเลี้ยงปลาควบคู่กับกบในบ่อซีเมนต์ โดย นายสมบัติ เมืองบิล (อยู่บ้านเลขที่ 67 หมู่ที่ 3 ต.หาดอาสา อ.เมือง จ.ชัยนาท) มีวิธีการเลี้ยงในบ่อซีเมนต์ที่มีความสูง 2 ท่อ ใช้ น้ำที่สะอาดจัดระบบการถ่ายเทน้ำให้อาหารปลาที่คิดสูตรขึ้นมาเองเพื่อความประหยัด ให้น้ำละ 2 ครั้ง และเลี้ยงกลางแดด 100 เปอร์เซ็นต์ จะทำให้ปลาเจริญเติบโตมากขึ้น

นายวิเชียร อินทร์สีบ เป็นเกษตรกรนักคิดชาวบ้านกุง (อ.ศรีมหาโพธิ์ จ.ปราจีนบุรี) ได้พยายามคิดค้นวิธีที่จะกรองน้ำให้ใสเพื่อเพาะผักปลูกปลาให้รอดตาย จากการศึกษาวิธีกรองน้ำแบบธรรมชาติ โดยขุดท่อพักน้ำเป็นบ่อดินขนาดกว้างยาวใกล้เคียงกับสระน้ำใช้ตามบ้านในชนบททั่วไป ให้มันขยายพันธุ์จนแน่นบ่อ ซึ่งบ่อกรองน้ำแบบนี้ใช้ได้ทีเดียว หากน้ำที่สูบขึ้นมาจากแม่น้ำปราจีนบุรี ชุ่นแบบปกติ ไม่ใช่ชุ่นแบบน้ำหลาก ต่อมาได้คิดสร้างเครื่องกรองน้ำราคาถูกขึ้นซึ่งสามารถให้น้ำใสเพาะพันธุ์ปลาได้ทั้งปี

เครื่องนวดข้าว 101 แบบประหยัดใช้เท้าเหยียบหรือใช้มอเตอร์ไฟฟ้าด้วยราคาเพียง 2,000 บาท ช่วยทุ่นแรง ทุ่นเวลาได้มาก เครื่องนวดข้าวนี้คิดค้นโดย อาจารย์อ้วนวิษ ใสระศรี วิทยาลัยร้อยเอ็ด จ.ร้อยเอ็ด เครื่องจักรนี้สามารถใช้แรงงานคนโดยใช้เท้าเหยียบเหมือนจักรเย็บผ้าให้ทรงล้อหมุน และใช้มือขึ้นมัดข้าวเข้าไปให้กระทบที่ปุ่มเหล็กตัดงอบนกรงล้อ เมล็ดข้าวจะร่วงลงโดยง่ายมาก ถ้าไม่ใช้แรงคนก็อาจต่อมอเตอร์ไฟฟ้าให้หมุนสายพานได้

นายสาคร ใจเที่ยง และนายทองมี ศรีมนิลา (บ้านโนนเหมา ค.บางแดด อ.หนองบัวแดง จ.ชัยภูมิ) ผลงานคือ ผู้นำความคิดสร้างกาลักน้ำจากอ่างเก็บน้ำบนภูเขาลงมาใช้ปลูกพืชสวน ไร่ นา ของชาวบ้าน

เอนก นาละบุตร (2533) ได้วิเคราะห์กระแสภูมิปัญญาชาวบ้านที่เคลื่อนไหวในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมาโดยได้กล่าวไว้ว่า สภาวะของสถาบันชุมชนต่าง ๆ พระ วัด ผู้นำอาวุโส เครือข่ายต่าง ๆ ที่ยังมีบทบาทอยู่ บุคลากรและสถาบันเหล่านี้มีบทบาททำให้สังคมชนบทยังไม่แตกสลายทางด้านจิตใจและทางวัฒนธรรมท้องถิ่น ระบบวัฒนธรรมชุมชนที่มีวัด พระ ความเชื่อถือทางศาสนา และที่เป็นองค์รวมของหมู่บ้านนับเป็นความมหาศาสตร์ ที่เป็นหลักประกันของการพัฒนาคน ทางด้านจิตวิญญาณ ความเป็นคน เป็นชุมชน เป็นประเทศที่มีศักดิ์ศรี มีอิสรภาพ มีอธิปไตย

กระแสภูมิปัญญาชาวบ้านอีสานต่อการคืนชนนึ่งตนเอง ได้มีรูปธรรมของบุคคลในความพยายามต่อกิจกรรมต่าง ๆ ของการประสานเชื่อมโยงในหมู่บ้านอีสานในหลายท้องถิ่น ซึ่งพอจะประเมินเป็นกระแสสำคัญ ๆ ในเรื่องที่มีสัมพันธ์กันได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 3 แสดงกระแสภูมิปัญญาชาวบ้านอีสานต่อการดำรงตนของตนเอง

เนื้อหา	ทรัพยากรชาวบ้าน	ทิศทาง/ความคิดพื้นฐาน
<p>1. การพัฒนาคนแนวพุทธวิถี</p> <p>- ครอบบาทมุข</p> <p>- ปฏิบัติสมาธิ</p> <p>- พัฒนาหมู่บ้าน</p>	<p>1. พระนักพัฒนา</p> <p>2. กลุ่มพระนักพัฒนา</p>	<p>1. มุ่งเอาพุทธศาสนามาเป็นหัวใจของการพัฒนาคนและหมู่บ้าน "จิตใจ นำวิถี"</p> <p>2. ประยุกต์พุทธวิถีต่าง ๆ มาใช้ในการพัฒนา</p>
<p>2. การพัฒนาเกษตรผสมผสานครบวงจรเพื่อการมีอาหารกินมีใช้ เหลือขาย</p>	<p>1. ปัญญาชนพื้นบ้าน</p> <p>2. ผู้นำเกษตรกรพื้นบ้าน</p> <p>3. นักเทคนิคเกษตรชาวบ้าน (ปลา ดินไม้ สมุนไพรฯ)</p> <p>4. เทคโนโลยีและการประยุกต์ที่เหมาะสมต่าง ๆ ในรูป "HOLISTIC/ INTERGRATED APPROACH" ทั้งด้านธรรมชาติ การเกษตร การผลิต การเกษตร การบริหารจัดการ</p> <p>ควบคู่กัน</p>	<p>1. มุ่งปฏิรูปโครงสร้างสำคัญอย่างค่อยเป็นค่อยไปเป็น 4 ด้านที่สัมพันธ์กันคือ</p> <p>- โครงสร้างนิเวศ ดิน บ่อน้ำ</p> <p>- ระบบชุมชน แดกดำ "เทียนนา"</p> <p>- ระบบการผลิตที่ครบวงจรที่เกื้อกูลกันลดการพึ่งพิงตลาดและลดต้นทุนการผลิตได้บางส่วน</p> <p>- เปลี่ยนเป้าหมายเพื่อขายมาเพื่อความยั่งยืนของชีวิต</p>

ตารางที่ 3 (ต่อ)

เนื้อหา	ทรัพยากรชาวบ้าน	ทิศทาง/ความคิดพื้นฐาน
3. การฟื้นฟูการรักษารักษาพื้นบ้าน	1. หมอธรรม 2. หมอสมุนไพร 3. หมอดำย 4. หมอพื้นบ้านอื่น ๆ 5. เทคโนโลยีและสมุนไพร	1. การเชื่อมโยงการรักษาคนที่เน้นทั้งด้านจิต-กาย-ชุมชนเข้าหากันเพื่อรักษาคนไข้และป้องกัน 2. ลดการพึ่งพาระบบสมัยใหม่ที่ค่อนข้างแพงที่ไม่ทั่วถึงและมีผลข้างเคียงทางลบ
4. การตื่นตัวศึกษาประวัติศาสตร์	1. ผู้อาวุโส 2. พระอาวุโส 3. หมอธรรม 4. นักวิชาการท้องถิ่น	1. การเชื่อมโยงอดีตเพื่อเกิดการเรียนรู้จักตนเองของชาวอีสาน การเข้าสู่การค้นหาศอกภาพภูมิปัญญาของตนเองที่จะนำมาหาทางออกต่อวิกฤติปัญหาร้างหน้า
5. การจัดตั้ง ขยายกองทุนหมุนเวียนระดับหมู่บ้านรูปแบบต่าง ๆ เพื่อ -แก้ปัญหาปากท้อง -แก้ปัญหาเศรษฐกิจ -อเนกประสงค์	1. ผู้นำด้านบริหารกองทุน 2. คณะกรรมการกองทุน 3. คนขายของ นักบัญชีร้านค้า กองทุน	1. มุ่งสร้างสถาบันการเงินของชุมชนหรือ "ธนาคารชาวบ้าน" ที่มีระบบ 2. การบริหาร จัดการ ทุน กติกาชาวบ้านและเพื่อชาวบ้านสมาชิกเป็นหลัก

ตารางที่ 3 (ต่อ)

เนื้อหา	ทรัพยากรชาวบ้าน	ทิศทาง/ความคิดพื้นฐาน
	4. ทุนหมุนเวียนรูปต่าง ๆ - ข้าว กล้วย กล้วย - เงินทุน - ร้านค้าของชำ	3. ลดภาระการเอาตัวเอา เปรียบระดับหนึ่ง และเป็น การระดมทุนรองรับปัญหา เฉพาะหน้าหรือขั้นพื้นฐาน ในหมู่ชาวนาที่ยากจน หรือ มีฐานะปานกลางได้บ้าง
6. การต่อประสบการณ์เชื่อมโยง เวทีการเรียนรู้ ศึกษาคุณ ระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน ที่เป็นตัวอย่างของความสำ เร็จ 6.1. เครื่องมือช่วยประ ษาศาสตร์พื้นบ้าน 6.2. เครื่องมือช่วยเกษตร สมผสมผสาน 6.3. เครื่องมือช่วยพระ นักพัฒนา 6.4. เครื่องมือช่วยหมอ สมุนไพร 6.5. เครื่องมือช่วยครู นักพัฒนา 6.6. เครื่องมือช่วยกองทุน หมุนเวียน 6.7. เครื่องมือช่วยชนา คารข้าว กลุ่มเกษตรกร	1. เกิดมติดองค์การเรียนรู้ที่ เน้น ตัวอย่างรูปธรรมจากชาวบ้าน ที่สำเร็จด้วยตนเองในรูปแบบ "มหาวิทยาลัยชาวบ้าน" 2. เป็นการเสริมการเชื่อมโยง และขยายผลแนวนอนของ การพัฒนาที่มีประสิทธิภาพ และคล้องตัวกับการเคลื่อน ไหวทางสังคม	

จากสภาพภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปแนวคิดในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น
 ในการเรียนการสอนกล่าวคือ โรงเรียนเชิญเจ้าของภูมิปัญญา ได้แก่ ปรมาจารย์ชาวบ้านหรือปัญญาชน
 ชาวบ้าน ช่างเทคนิคชาวบ้าน หรือช่างฝีมือชาวบ้าน เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตร และ
 จัดการเรียนการสอน โดยทั้งนี้ การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ จะต้องอยู่ในดุลยพินิจของโรงเรียน
 เกี่ยวกับด้านความเหมาะสมทั้งกิจกรรม เนื้อหาสาระ วัสดุของเด็ก และมีการพัฒนาหลักสูตรให้
 สอดคล้องกับการนำมาใช้

ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

เมื่อพิจารณาถึงโครงสร้างของสังคมไทย และวิถีชีวิตของประชากรในประเทศไทยแล้ว จะเห็นว่าเป็นประเทศเกษตรกรรมประชาชนส่วนใหญ่ยังมีลักษณะต้องพึ่งพาตนเอง พึ่งพาธรรมชาติ รอบชุมชน ที่พักอาศัยล้อมรอบด้วยท้องทุ่ง สวน ไร่ นา ป่า หุบเขา และแหล่งน้ำตามธรรมชาติ ภูมิประเทศเช่นนี้จะมี ดิน หิน แร่ ที่มีประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตพื้นฐาน หรือ นำมาพัฒนาเป็น อุตสาหกรรมย่อย อุตสาหกรรมหนักได้ มีพันธุ์ไม้ท้องถิ่นที่ขึ้นตามธรรมชาติ และพันธุ์ไม้ที่ชาวบ้าน ปลูกไว้เพื่อตอบสนองความต้องการในชีวิตประจำวันของคน ทั้งใช้เป็นอาหาร ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัย และทำเครื่องมือ เครื่องใช้ ที่ใช้ในการดำรงชีวิต โดยการใช้แรงงาน และมีมือของคน ผลิตขึ้นเองเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น ในท้องถิ่นชนบทแทบทุกพื้นที่จึงเป็นแหล่งสร้างงานหัตถกรรม และ อุตสาหกรรมในครัวเรือนซึ่งผู้อาวุโสจะผลิตและถ่ายทอดความรู้สู่ลูกหลาน ในบางพื้นที่ มีแร่ หิน ดิน ทราย ที่สามารถนำมาสร้างสรรค์ ตกแต่งเจียรระไน เป็นของใช้ เครื่องประดับได้ จึงนับ เป็นการนำทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นตามธรรมชาติ มาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต และ หากผลิตได้มากมีเหลือใช้ ยังสามารถนำไปจำหน่ายเป็นรายได้ให้แก่ครอบครัวอีกทางหนึ่งด้วย หัตถกรรม งานฝีมือ และอุตสาหกรรมในท้องถิ่นลักษณะนี้มีอยู่มากมายในประเทศไทย ผลผลิตใน บางท้องที่สวยงาม ประณีตเป็นที่นิยมของประชาชนโดยทั่วไป บางแห่งสามารถส่งออกไปขายต่างประเทศทำรายได้เข้าประเทศเป็นจำนวนมาก งานหัตถกรรมประเภทนี้ ได้แก่ เครื่องปั้นดินเผา การจักสาน การทอผ้าไหม เครื่องเงินเครื่องถม ฯลฯ

นอกจากนี้ รัตนะ อุกฤษผล (2523) ได้กล่าวถึงประโยชน์ และความสำคัญของงาน หัตถกรรมและอุตสาหกรรมในท้องถิ่นไว้โดยสรุปดังนี้

1. ช่วยให้ประชาชนใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ภายหลังฤดูเก็บเกี่ยว เกษตรกร ได้ใช้เวลาว่างประดิษฐ์ของใช้สำหรับครอบครัว เช่น ทอผ้า จักสาน ฯลฯ นับเป็นการใช้แรงงาน ให้ได้ผลอย่างเต็มที่

2. ได้นำเอาวัตถุดิบที่มีในท้องถิ่นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ วัตถุดิบบางอย่างมีอย่าง เหลือเฟือในท้องถิ่น หากสามารถนำมาประดิษฐ์เป็นสิ่งของเครื่องใช้ก็จะกลายเป็นของมีค่าขึ้น

เช่น กก ผักตบชวา มากอเป็นเชื้อ หรือเป็ด ดินบางแห่งอาจเหมาะแก่การทำเครื่องปั้นดินเผา
ไม้ไม่สามารถนำมาทำภาชนะใช้สอยในครัวเรือน เป็นต้น

3. ช่วยเพิ่มรายได้ให้ครอบครัว การทำอุตสาหกรรมในครัวเรือนหากผลิตได้มากก็นำไป
จำหน่ายก็จะเป็นการประหยัดรายจ่าย และโดยส่วนรวมแล้วก็เป็นการช่วยเพิ่มพูนรายได้ของประเทศ
ชาติด้วยทางหนึ่ง เพราะสินค้าบางอย่างสามารถส่งไปขายต่างประเทศได้

4. ช่วยรักษาศิลปหัตถกรรมของชาติไว้ไม่ให้เสื่อมสูญ เช่น การทำเครื่องเงินแบบไทย
การแกะสลักลวดลายแบบไทย เป็นต้น

5. ช่วยฝึกอาชีพให้แก่บุตรหลานตั้งแต่เด็ก ๆ โดยการให้ทำงานต่าง ๆ นานาไปก็
จะเกิดความรู้ความชำนาญในการทำ ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่เด็กในอนาคต เพราะจะเป็นพื้นฐาน
การประกอบอาชีพต่อไปในภายหน้า

6. ช่วยลดปัญหาสังคม เช่น อาชญากรรม การลักขโมย การอพยพเข้ามาทำงานใน
เมืองใหญ่ หรือย้ายถิ่นฐานที่ทำงาน เป็นต้น เพราะในท้องถิ่นมีการกินคืออยู่ดี มีอาชีพ มีงานทำ
ตลอดปีนั่นเอง

สำหรับผู้ที่เข้าไปทำงานกับชุมชนนั้น การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่าง
ยิ่ง มีคุณค่า ช่วยให้การกิจของตนบรรลุเป้าหมายได้ แต่ถ้าหากไม่สนใจไม่ศึกษาถึงของดีที่มีอยู่
ในชุมชน ไม่ยอมรับความคิดเห็น หรือความสำคัญ ก็อาจถูกปฏิเสธต่อต้าน หรือเพิกเฉยจากชาว
บ้านได้ ลักษณะการทำงานแทนที่จะเป็นการกลมกลืนกับวิถีชีวิตของชาวบ้านกลับเป็นการแทรกแซง
กิจการภายในของคนในชุมชนนั่นเอง และบางทีก็หลงทางไป การพัฒนาจากบุคคลภายนอกนั้น
มักจะมุ่งยกระดับทางเศรษฐกิจของชุมชนเท่านั้น ซึ่งไม่ใช่สิ่งที่ถูกต้องนัก

เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น อาจเป็นเรื่องใหม่ที่บุคคลในวงการต่าง ๆ เริ่มให้ความสนใจ
และนำมาใช้ในงานของตน แต่ในความเป็นจริงแล้ว เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมีมานานแล้ว แต่ก็
ไม่ได้มีการศึกษากันอย่างลึกซึ้งและจริงจัง ซึ่งจะเห็นได้จากการที่ชาวบ้านสามารถรักษาหมู่บ้าน
ให้คงอยู่ได้จนทุกวันนี้ เนื่องจากชาวบ้านมีการแสวงหาทางออกให้กับตนเองและปรับตัวให้เข้ากับ
การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ตามกาลเวลาและสภาพแวดล้อมอยู่ตลอดเวลา ซึ่งสิ่งนี้เองที่เรา

เรียกว่า "ภูมิปัญญาท้องถิ่น" หรือ "ภูมิปัญญาชาวบ้าน" จะเห็นได้ว่านับวัน ภูมิปัญญาท้องถิ่น จะยิ่งมีความสำคัญมากขึ้น ดังนั้นจึงควรมีการศึกษารายละเอียดในเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เข้าใจอย่างแท้จริง เพื่อที่จะได้นำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในงานของคน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญ และมีความหมายอย่างอื่น ต่อการดำเนินชีวิตและความอยู่รอดของผู้คนในท้องถิ่น ดังที่ อภิชาติ ทองอยู่ (2528) ได้กล่าวว่า การที่ชาวบ้านสามารถรักษาหมู่บ้าน และคงสภาพท้องถิ่นได้สืบมาช้านานจนถึงปัจจุบันนี้ เพราะชาวบ้านมีการแสวงหาทางออกตอบสนองต่อสิ่งที่ทำทาส มีการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ตามกาลเวลา และสภาพแวดล้อมอยู่ตลอดเวลา การที่สามารถดำรงสิ่งเหล่านั้นได้ต้องอาศัย ภูมิปัญญาของตัวเอง การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่เกิดกับชาวบ้านนั้นรุนแรงและรวดเร็ว แต่ก็ยังไม่สามารถทำลายสถาบันหมู่บ้านได้ มรดกทางวัฒนธรรมของหมู่บ้านยังมีอยู่ และสิ่งเหล่านี้ไม่ได้มีอยู่เพราะการเก็บรักษารวบรวม ประหนึ่งเป็นของโบราณ

ผลของกระบวนการภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏในสังคมหมู่บ้านสะท้อนให้เห็นถึงจริยศาสตร์ในการดำรงอยู่ร่วมกันหลายประการ คือ (อภิชาติ ทองอยู่, 2528)

1. เป็นสังคมที่อยู่บนพื้นฐาน ของความเรียบง่าย
2. มีการประชิดและอนุรักษ์สูง
3. มีความมั่นคงต่อการเคารพ
4. มีวิถีชีวิตและวิถีแห่งสังคมที่ไม่มุ่งความรุนแรง
5. มีระบบขนาดเล็ก ๆ กระจายตัวทั้งในแง่กายภาพและอำนาจตัดสินใจ
6. มีการอ่อนน้อมก้อมคน และประนีประนอมสูง

จากที่กล่าวมาแล้ว พอสรุปได้ว่า ประชาชนในชนบทของไทย ได้อาศัยทรัพยากรตามธรรมชาติในท้องถิ่น ผลผลิตของอุปโภคบริโภค ที่ใช้ในชีวิตรประจำวันรวมทั้งผลิตเพื่อจำหน่ายในรูปแบบของอุตสาหกรรมท้องถิ่นหรืออุตสาหกรรมในครัวเรือน โดยใช้เวลาว่างหลังฤดูเก็บเกี่ยว ช่วยให้มีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชนบท ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศดีขึ้น ทั้งยังแสดงออกถึงศิลปะ

วัฒนธรรมของชาติไทยอีกด้วย ผู้ผลิตงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเหล่านี้ จึงนับเป็นผู้ที่มีความรู้ความชำนาญในสิ่งที่คิดเป็นนักปั้นพู่ นักประยุกต์ และนักประดิษฐ์คิดค้นทำขึ้น ซึ่งบุคคลเหล่านี้มีชื่อเรียกในเวลาค่อมาว่า "ปราชญ์ชาวบ้าน" หรือ "ผู้รู้ชาวบ้าน" และสติปัญญาที่นำมาใช้ในการสร้างสรรค์นี้ เรียกว่า "ภูมิปัญญาชาวบ้าน" หรือ "ภูมิปัญญาท้องถิ่น" (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2534) ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากแทบจะทุกหมู่บ้านในชนบทของไทย แต่ในสภาพความเป็นจริง ปราชญ์ชาวบ้าน หรือผู้มีความรู้ความชำนาญทางด้านงานฝีมืองานช่าง ศิลปหัตถกรรม มักถูกละเลย และขาดการสืบทอดหรือเผยแพร่เท่าที่ควร โดยเฉพาะเขาชนในท้องถิ่น ส่วนหนึ่งหลงใหล กับกระแสวัฒนธรรมจากสังคมเมือง และวัฒนธรรมจากต่างชาติ จนขาดความใส่ใจต่องานที่ทำสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษทั้งที่เป็นสิ่งที่มีความสอดคล้องกลมกลืนกับวิถีชีวิตของเขาเอง หน่วยงาน หรือองค์กรต่าง ๆ ก็ยังให้ความสำคัญแก่ฝีมือ และภูมิปัญญาของผู้มีความรู้ความชำนาญกลุ่มนี้ไม่มากนัก ทำให้วิทยาการท้องถิ่นบางอย่างขาดผู้สืบทอด และต้องสูญหายไปอย่างน่าเสียดายยิ่ง ประกอบกับอัตราการเรียนต่อในระดับที่สูงกว่าระดับประถมศึกษา มีน้อย เด็กที่เรียนจบการศึกษาภาคบังคับแล้วขาดความรู้พื้นฐานในการประกอบอาชีพ ส่วนหนึ่งจึงมุ่งเข้าสู่เมืองใหญ่ ในรูปของการขอแรงงานไร้ฝีมือ สร้างปัญหาให้กับสังคมเมืองและโครงสร้างของครอบครัวในชนบทเป็นอย่างมาก

จากที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นจะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นสิ่งที่มีความสำคัญมาก กล่าว คือ

1. ช่วยให้สมาชิกในชุมชน หมู่บ้านดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข
2. ช่วยสร้างความสมดุลระหว่างคนกับธรรมชาติแวดล้อม
3. ช่วยให้ผู้คนดำรงตนและปรับเปลี่ยนทันต่อความเปลี่ยนแปลงและผลกระทบอื่น

เกิดจากสังคมภายนอก

4. เป็นประโยชน์ต่อการทำงานพัฒนาชนบทของเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อที่จะได้กำหนดท่าทีการทำงานให้กลมกลืนกับชาวบ้านมากยิ่งขึ้น

ลักษณะและวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นประสบการณ์ที่ผ่านการกลั่นกรองมาแล้ว จนกลายเป็นวิถีชีวิตของบุคคลในท้องถิ่นโดยมีมรดกทางวัฒนธรรมเป็นแนวพื้นฐาน การคงอยู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมีการรับและถ่ายทอดต่อ ๆ กันมาจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ซึ่ง วิจิต นันทสุวรรณ (2534) ได้แบ่งลักษณะของการถ่ายทอดเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. การถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างวัย ในชุมชนนั้นจะมีบุคคลที่ต่างวัยอย่างน้อยที่สุด 4 วัย คือ วัยเด็ก วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ วัยชรา คนในแต่ละวัยจะมีความรู้ และประสบการณ์ที่ได้สะสมไว้เป็นของตนเอง และขณะเดียวกันก็รับ และถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ให้กันและกัน
2. การเกี่ยวร้อยและสัมพันธ์กับสถาบันต่าง ๆ ในหมู่บ้าน ถึงแม้ภูมิปัญญาชาวบ้านจะเกิดจากการสรุปประสบการณ์ชีวิตของคน แต่สถาบันก็มีการสะสมและถ่ายทอดภูมิปัญญานั้น ๆ เช่น สถาบันครอบครัว วัด นอกจากนั้นประเพณีและพิธีกรรมก็มีส่วนเสริมสร้างและช่วยทำให้ภูมิปัญญาชาวบ้านคงอยู่ทั้งสิ้น
3. การเรียนรู้เชิงประจักษ์ ภูมิปัญญานี้เกิดจากการได้รับรู้ ได้เห็น ได้เข้าใจ ได้สัมผัสการปฏิบัติ ได้จากประสบการณ์ท่ามาหากิน การบวชเรียน การเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ประสบการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้นำไปสู่การก่อให้เกิดภูมิปัญญาชาวบ้านในตัวบุคคล ชาวบ้านทุกคนได้ใช้สติปัญญาของคน สิ่งสมควรรู้ และประสบการณ์เพื่อการดำรงชีพมาโดยตลอด และถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่งตลอดมา ด้วยวิถีที่แตกต่างกันไป ตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยอาศัยศรัทธาทงศาสนา ความเชื่อถือผีสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอด เรียนรู้ สิ่งสมค่อกันมาจากบรรพบุรุษในอดีตถึงลูกหลานในปัจจุบัน

สามารถ จันทสุรย์ (2534) ได้แบ่งวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. แบบเป็นลายลักษณ์อักษร เช่น การเขียนใส่ใบลาน สมุดข่อย หนังสือ
2. แบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ทำได้หลายรูปแบบ คือ

2.1 โดยการบอกเล่าจากปากสู่ปาก เช่น การเทศนา การสั่งสอน ของผู้ใหญ่ แก่คู่บ่าวสาวในพิธีแต่งงาน การสั่งสอนวิชาชีพระต่าง ๆ เป็นต้น

2.2 โดยผ่านพิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียม ประเพณี เช่น พิธีแห่เทียนพรรษา พิธีแห่บั้งไฟ พิธีบวชเณร พิธีผูกเสี่ยว เป็นต้น

2.3 โดยแฝงอยู่ในรูปของการบันเทิงต่าง ๆ ที่สอดแทรกถึงกระบวนการ และ เนื้อหา ซึ่งจะออกมาในรูปของคำร้อง บทร้อง การแสดงต่าง ๆ เช่น ลิเก ลำตัด โนรา หนังตะลุง ซอ เพลงเรือ เพลงอินทรี เพลงฉ่อย ฯลฯ

จากลักษณะการถ่ายทอดของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่กล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า การถ่ายทอด ภูมิปัญญาท้องถิ่น จะสอดแทรกอยู่กับวิถีชีวิตของชาวบ้านอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นสิ่งหนึ่งที่ทำให้ภูมิปัญญา ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่น ยังคงมีอยู่ในหมู่บ้านมาจนถึงทุกวันนี้ ดังนั้นถ้าเราสามารถนำวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์กับงานการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียน และนอก ระบบโรงเรียนได้ ก็จะเป็นการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้เป็นประโยชน์ได้

โดยสรุปแล้วภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นเรื่องของวัฒนธรรม จารีตประเพณี ขนบธรรมเนียม ความเชื่อ และข้อปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต เช่น ความรู้เรื่องอาหาร ที่อยู่อาศัย การ รักษาความสะอาด การรักษาสุขภาพอนามัย การรักษาตัวยามเจ็บป่วย การดูแลด้านจิตใจของคน ในครอบครัว การใช้สมุนไพร การทำคลอดโดยหมอพื้นบ้าน เป็นต้น ปัจจุบันความสนใจในเรื่อง ของภูมิปัญญาท้องถิ่น มีแนวโน้มในแง่เศรษฐกิจ การประกอบอาชีพและเทคโนโลยีพื้นบ้าน นอกจากนี้ ก็ยังมีกรณีตัวอย่างของการพึ่งพาตัวเองและการแก้ปัญหาด้วยตนเองของชาวบ้านที่ทำได้ และประสบ ผลสำเร็จด้วยความพยายามต่อสู้ บนความเรียบง่ายของการแก้ปัญหา เช่น เรื่องวนเกษตร การ เลี้ยงไหมขาว การแก้ปัญหาการขาดแคลนด้วยการตั้งกลุ่มข้าว การทำนาหึ่งกับกษัตริย์ เป็นต้น

แนวทางการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการเรียนการสอน

เดิมคนไทยส่วนใหญ่โดยเฉพาะคนในชนบทมักจะมีความคิดความเชื่อที่ว่า ยิ่งได้รับการศึกษาสูงมากขึ้น บุตรหลานของคนยิ่งมีความก้าวหน้าในชีวิต ประสบความสำเร็จได้ทำงานดี ๆ แต่ในช่วงประมาณ 5 ปีนี้ กระแสความคิดความเชื่อ ดังกล่าวเริ่มเสื่อมลง เพราะปรากฏว่าผู้ที่มีการศึกษาสูงแล้วยังไม่มีงานทำมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น สภาพ ปัญหาด้านการศึกษาที่เป็นอยู่เช่นนี้ เป็นเพราะความเข้าใจคลาดเคลื่อน ตลอดจนถึงกระบวนการเรียนการสอน คนส่วนใหญ่หวังว่าการศึกษจะช่วยทำให้ "เป็นเจ้านายคน" และมองการศึกษาว่าไม่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตปัจจุบัน แต่เพื่อประโยชน์สำหรับอนาคต

ในสภาพปัจจุบันที่เราไม่สามารถกำหนด หรือควบคุมการเปลี่ยนแปลงทางวัตถุและสิ่งต่าง ๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ และหนังสือพิมพ์ ฯลฯ การศึกษาจะช่วยสร้างภูมิคุ้มกัน ให้มีกระบวนการกลั่นกรองทางปัญญา เพื่อให้มีภูมิปัญญาที่มั่นคง มีทักษะ รู้จักแยกแยะ การศึกษาควรช่วยส่งเสริมศักยภาพของปัจเจกชน และของชุมชน โดยเฉพาะในเรื่องของการพึ่งตนเองและการพึ่งพาซึ่งกันและกัน ซึ่งการจัดการศึกษาโดยมีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้จะช่วยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องดังกล่าวได้

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (2531) ได้เสนอแนวทางในการศึกษาที่มีความสัมพันธ์กับภูมิปัญญาชาวบ้านไว้พอสรุปดังนี้

1. การศึกษาอย่างเป็นทางการ
 - 1.1 จัดตั้งองค์การระดับชาติ ทำหน้าที่วางนโยบาย และกำกับทิศทางการพัฒนาการศึกษาโดยไม่ควรกำหนดบุคคลเพียง 3 กลุ่ม คือ กลุ่มต่างชาติ รัฐ และข้าราชการนักวิชาการ แต่ควรมีปราชญ์ชาวบ้านเข้ามาร่วมด้วย เพื่อจะได้ทราบถึงทัศนคติในการศึกษาและสภาพ ปัญหาของชุมชน
 - 1.2 ระบบโรงเรียนกับการมีส่วนร่วมของประชาชน การบริหารและการจัดการโรงเรียนจะต้องกำหนดให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมด้วยวิธีที่เหมาะสม เพราะที่ผ่านมามีส่วน

ร่วมของประชาชนกับการศึกษา มักจะไปพิจารณาถึงผู้มีเงิน มีตำแหน่งและอำนาจในสังคม เช่น ผู้ทรงคุณวุฒิ จะมาจากข้าราชการหรือนักธุรกิจ ซึ่งการมีส่วนร่วมที่ผ่านมาประสบความสำเร็จมาโดยตลอด ดังนั้นควรให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วม ซึ่งจะทำได้องค์ความรู้ที่สัมพันธ์กับท้องถิ่น ซึ่งอาจจะได้มาจากปราชญ์ชาวบ้าน

1.3 สถาบันการศึกษาจะต้องปลูกฝังอุดมการณ์ และจิตสำนึกการพึ่งตนเองให้แก่ผู้เรียนเป็นหลัก และจะต้องประสานเรื่องราวของหมู่บ้านโดยเฉพาะด้านปัญหาที่สำคัญ ๆ ให้เข้ากับบทเรียนและการปฏิบัติจริงทั้งในโรงเรียนและหมู่บ้าน เช่น นำตัวอย่างมาสอน พาไปศึกษาดูงาน เป็นต้น

1.4 การศึกษานอกโรงเรียน ควรเน้นในเรื่องการศึกษาวิจัยปัญหาร่วมกับชาวบ้าน นำมาใช้เป็นบทเรียนและแนวทางในการแก้ปัญหา จัดให้มีสื่อข้อมูลเกี่ยวกับการหาทางออกด้านต่าง ๆ ของชาวบ้าน โดยใช้ภูมิปัญญาของตนเอง และจัดให้มีการฝึกถ่ายโอนการเรียน และประสบการณ์จากปราชญ์ชาวบ้านไปสู่ชาวบ้าน

2. การศึกษาอย่างไม่เป็นทางการ โดยประชาชนในท้องถิ่นจัดขึ้น เพื่อแก้ปัญหาในชุมชนดังนี้

2.1 การสร้างเครือข่ายโยงใยระหว่างชุมชน หมู่บ้าน สถาบัน และบุคคล โดยให้ความรู้ภูมิปัญญาที่มีอยู่ในแต่ละฝ่าย เข้ามาประสานกัน เช่น จากปราชญ์ชาวบ้าน พระภิกษุ ครู แพทย์ ฯลฯ จะทำให้สร้างผลงานได้ดี พึ่งตนเองได้ เป็นการพัฒนาไปสู่มหาวิทยาลัยชาวบ้าน

2.2 ส่งเสริมการจัดตั้งและพัฒนาองค์กรพื้นฐานชาวบ้าน ถึงแม้ว่าราชการจะจัดตั้งหน่วยงานต่าง ๆ ขึ้นมาทั้งในระดับชาติ จังหวัด และท้องถิ่น แต่หน่วยงานเหล่านี้ เป็นที่ทราบกันว่า ยังไม่สามารถผลักดันให้คนส่วนใหญ่มีชีวิตที่ดีขึ้นมากนัก เพราะทั้งหมดนี้เป็นกลไกภายนอก แต่สิ่งที่น่าสนใจที่สุดคือ กลไกชุมชนในหมู่บ้าน ควรได้รับการส่งเสริมพัฒนาให้เป็นองค์กร เพื่อคิดแก้ปัญหาร่วมกัน เน้นบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบ รู้จักการแก้ปัญหาและนำไปใช้ได้จริง

2.3 เปิดโอกาสให้บุคคลแสวงหา และพัฒนาภูมิปัญญาอย่างอิสระโดยไม่กีดขวางความพยายามใด ๆ ของบุคคลที่จะกำหนดอนาคต และคิดปฏิบัติ เพื่อพิสูจน์ความเชื่อของตน เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา และกำหนดชีวิตของตนเอง อันจะส่งผลให้ภูมิปัญญาพัฒนาไปข้างหน้า

ปัจจุบันรัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับหัตถกรรมท้องถิ่นและอุตสาหกรรมในครัวเรือน จึงได้ให้การสนับสนุนทางการเงิน การฝึกอบรม สาธิต เผยแพร่ความรู้ด้านวิชาการ โดยจัดทำเป็นเอกสารให้ความรู้ช่วยเหลือทางด้านการตลาด การจัดหาวัตถุดิบสนับสนุน ด้านเครื่องจักร เครื่องทุ่นแรง ตลอดจนลดภาษีวัตถุดิบ เครื่องจักร วัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่นำมาใช้ในการผลิต อย่างไรก็ตาม การจัดการช่วยเหลือสนับสนุนดังกล่าว เป็นวิธีการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ซึ่งอาจได้ผลชั่วคราว จึงจำเป็นต้องมีปัจจัยอื่นมาสนับสนุนด้วย การจัดการศึกษาด้านอาชีพให้สอดคล้องกับความต้องการ และทรัพยากรท้องถิ่น จึงเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งสามารถทำได้โดย การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานในระดับมัธยมศึกษาให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต สภาพ ความต้องการ และทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น ให้ความรู้พื้นฐานทางด้านงานอาชีพ และงานพื้นฐานที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิต ปลูกฝังทัศนคติ ค่านิยมที่ดีต่อการทำงาน ตลอดจนฝึกทักษะการทำงานที่สามารถนำไปเป็นพื้นฐานประกอบอาชีพ เมื่อจบการศึกษาไปแล้ว ซึ่งแนวคิดนี้สอดคล้องกับหลักการของหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ที่เป็นการศึกษาที่สนองความต้องการของท้องถิ่น และประชาชาติ

หลักการการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเรียนการสอน

จากนโยบาย ในแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 - 2539) ที่มุ่งส่งเสริมให้สถานศึกษาประสานสัมพันธ์กับแหล่งเรียนรู้ ทรัพยากรในท้องถิ่น เพื่อจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองกับวัตถุประสงค์ และนโยบาย ของแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 7 คือต้องมีลักษณะที่เป็นเทคโนโลยีที่เหมาะสม (Appropriate Technology) สำหรับการศึกษา การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเรียนการสอน ถือว่าเป็นการนำเทคโนโลยีที่เหมาะสมสำหรับท้องถิ่นนั้น ๆ มาช่วยในการเรียนการสอน เพราะเทคโนโลยีที่เหมาะสม คือ เทคโนโลยีที่เน้นการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นนั้นด้วย (ไพรัช สุนแสนสุข, 2530)

เทคโนโลยีที่เหมาะสม คือเทคโนโลยีที่สามารถตอบสนองความต้องการทางด้านวิชาการ และสภาพการผลิต โดยการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์มากที่สุด (Dickinson, H., 1972 อ้างถึงใน คิ เรก ฤกษ์ทราญ, 2527) มีความเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น นอกจากนั้น ยังต้องมีการ

ใช้ทรัพยากรท้องถิ่นอย่างเต็มที่ และมีประสิทธิภาพด้วย ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นมิได้หมายถึงแค่วัสดุ และอุปกรณ์ที่มีอยู่ในท้องถิ่น แต่รวมถึงทรัพยากรทางบุคคล และทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วย การจะเลือกใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมต้องคำนึงถึงสภาพท้องถิ่น ทรัพยากรที่มีอยู่ จุดประสงค์ของการใช้ และเป็นวิธีการที่ง่าย ๆ ราคาถูก (Dunn, 1978 อ้างอิงใน เช่าวเลิศ เลิศขจรนิเวศ, 2529)

ได้มีนักการศึกษา ผู้เชี่ยวชาญด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น หน่วยงานทางการศึกษาและเอกสาร การสัมมนาที่เกี่ยวข้องได้เสนอแนวทางในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการเรียนการสอน ไว้ดังนี้

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2534) ได้เสนอแนะแนวทางในการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนไว้ว่า ในการสอนอาชีพให้นักเรียน ถ้าเราสามารถเชื่อมโยงแนวคิด กระบวนการและหลักการปฏิบัติต่าง ๆ ของภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสู่กระบวนการเรียนของนักเรียนก็จะเกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาตนเองของนักเรียน การแก้ปัญหา ชุมชนและอำนาจประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของนักเรียนอย่างแท้จริง โดยได้กำหนดแนวทางให้โรงเรียนดำเนินกิจกรรมดังนี้

1. สำรวจ ค้นหาแหล่งภูมิปัญญาชาวบ้าน และคัดเลือกส่วนที่สามารถนำมาใช้เป็นเนื้อหาจัดการเรียนการสอน หรือใช้ตัวบุคคลที่เป็นผู้รู้ในท้องถิ่นมาเป็นวิทยากร
2. ติดต่อวิทยากร เพื่อขอความสนับสนุน
3. กำหนดแผนปฏิบัติงาน ปฏิทินการทำงาน ค่าตอบแทนที่จะให้แก่วิทยากร จัดทำข้อตกลงหรือระเบียบการปฏิบัติที่ชัดเจนร่วมกับวิทยากร
4. จัดกิจกรรมการเรียนการสอน ตามข้อตกลงในข้อ 3 ให้ภูมิปัญญาของชาวบ้าน ทั้งในรูปแบบการสอนในชั้นเรียน หรือส่งนักเรียนไปฝึกปฏิบัติกับบุคคลในท้องถิ่น
5. ติดตาม สนับสนุนการดำเนินงานและประเมินผลการปฏิบัติงาน
6. เผยแพร่ ประชาสัมพันธ์การปฏิบัติงาน สกสอองเชิดชูเกียรติ ประกาศเกียรติคุณบุคคลในท้องถิ่นที่สนับสนุนโรงเรียนจนเกิดผลดี

รัตนะ บัวสนธิ (2533) ได้เสนอแนวทางไว้ดังนี้

การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาทำได้ 2 วิธี คือ

1. ครูเป็นผู้จัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยเป็นตัวบทของปราชญ์ชาวบ้านทำหน้าที่ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านที่ได้รับการกำหนดเป็นหลักสูตรท้องถิ่นแล้ว
2. ปราชญ์ชาวบ้าน เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอนถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านรวมทั้งทำหน้าที่ประเมินผลการเรียนของนักเรียนด้วยครูเป็นผู้ดูแลสนับสนุนอยู่ข้างนอกเท่านั้น ทั้งนี้ต้องพิจารณาเงื่อนไขความเหมาะสมในเรื่องเวลาและความสะดวกของปราชญ์ชาวบ้านด้วย

วิชัย ต้นศิริ ได้กล่าวถึงสื่อพื้นบ้านเพื่อการศึกษา ในการบรรยายพิเศษเนื่องในพิธีเปิดการประชุมโครงการผลิตสื่อพื้นบ้านเพื่อการศึกษาของศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน เมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2532 (จากหนังสือรวมบทความการศึกษานอกโรงเรียน ของหน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการศึกษานอกโรงเรียน พ.ศ. 2532) ไว้ดังนี้

"สังคมไทยในสมัยก่อนที่จะมีหนังสือเรียนนั้น จะทำการสอนลูกหลานโดยการใช้สื่อพื้นบ้าน เช่น สื่อประเพณีที่มีอยู่ในนิทาน คำสอนของพระ ซึ่งอยู่ในประเพณีที่ต้องปฏิบัติ ประเพณีการอยู่ไฟ การแห่ล้อมลูก สื่อต่าง ๆ เหล่านี้จะแฝงค่านิยมต่าง ๆ เอาไว้ และในการจัดการศึกษาที่ดั้นนั้น จะต้องเป็นการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมเดิมกับระบบพื้นฐาน โครงการเคซีไอซ์ ก็ใช้วิธีการนี้โดยใช้ชุมชนเป็นหลัก ให้เขาร่วมมือกันคิดหาปัญหาของชุมชนและแนวทางแก้ไข โดยใช้ข้อมูลพื้นฐานของเขาเอง เป็นพื้นฐานของการศึกษาเรียกว่า Indigenous Learning System บางทีก็เรียกว่า การนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นพื้นฐาน ซึ่งมีวิธีดำเนิน 2 วิธีคือ

1. นำวิธีการ เช่น เอานิทานมาเป็นสื่อ
2. นำความรู้พื้นฐานของประชาชนมาเป็นพื้นฐานการให้การศึกษา "

เอนก นาตะบุตร ได้บรรยายเรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการเรียนการสอน ที่ห้องประชุมภาควิชาสัตวศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 6 กันยายน 2534 (จากเอกสารสัมมนา เรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านมีจิตวิสัยส่งต่อการเรียนการสอนระดับประถมศึกษา

ของนิสิตภาควิชาบริหารการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) ได้เสนอแนวทางในการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนประถมศึกษา ต้องคำนึงถึงภูมิปัญญาชาวบ้าน 3 กลุ่ม คือ

1. ภูมิปัญญาชาวบ้านที่เป็นช่างฝีมือ
2. ภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีความรู้ ความคิด ความสามารถในการสังเคราะห์ หรือที่เรียกว่า "ปัญญาชนชาวบ้าน"
3. ภูมิปัญญาชาวบ้านที่รอบรู้ และรู้รอบในหลักการ สามารถให้ข้อคิดเห็นกับชาวบ้านได้ หรือเรียกว่า "ปราชญ์ชาวบ้าน"

ในการศึกษาและประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะต้องเลือกดูว่า จะเรียนรู้เรื่องอะไรและจะเอาไปใช้อย่างไร และจะต้องหาองค์ประกอบเข้ามามีให้เกิดการเรียนรู้ได้อย่างเหมาะสม ในระดับการเรียน เช่น วิชาศีลธรรม อาจให้เด็กไปวัดมากขึ้น หรือให้พระมาโรงเรียนมากขึ้น วิชาเกษตรให้เด็กทำแปลงเกษตรจริงแล้วโยงกับที่พ่อแม่ทำ หรือโยงกับวิถีชีวิตที่เป็นพ่อแม่เด็กที่รู้เรื่องเกษตรจริง ซึ่งสามารถทำในระดับการเรียนการสอน

การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน ควรได้คำนึงถึงความรู้ความสามารถของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อนำมาใช้ให้เหมาะสมกับพื้นฐานความรู้และงานของภูมิปัญญาท้องถิ่น และบางครั้งการสื่อสารในด้านภาษานั้นก็เป็นปัญหาในการถ่ายทอดของภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงควรพิจารณาถึงภาษาที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความถนัด เป็นพื้นฐานในการถ่ายทอด

จากการสัมมนาของนิสิต ภาควิชาประถมศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2534) เรื่อง "ภูมิปัญญาท้องถิ่นช่วยพัฒนาการศึกษาได้อย่างไร" ได้สรุปวิธีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในโรงเรียนประถมศึกษาไว้ดังนี้

1. กำหนดคนโอบอ้อม และแผนการปฏิบัติงานของโรงเรียน ที่มีต่อการสนับสนุนการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ เช่น การทำแผนปฏิบัติงาน กำหนดเวลา กำหนดงบประมาณ บุคลากร และสถานที่ที่จะดำเนินงาน
2. การปรับหลักสูตรให้สามารถนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ได้ รวมทั้งมีแนวทางประเมินผลที่ชัดเจน และต้องคำนึงถึงการนำความรู้ที่ได้รับจากการเรียนไปใช้ในชีวิตประจำวัน

3. การจัดเวลาสำหรับวิชาการ ที่จะมาให้ความรู้ และเวลาของโรงเรียน เพื่อให้สอดคล้องกัน

4. การนำภูมิปัญญามาใช้ต้องคำนึงถึงสภาพท้องถิ่นเป็นหลัก เพื่อปรับหลักสูตรให้สอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น

5. การสำรวจความต้องการของผู้เรียน เพื่อจะนำภูมิปัญญาท้องถิ่น มาใช้ให้ตรงกับความต้องการของผู้เรียน และจะได้จัดกิจกรรมให้เหมาะสมกับวัย และระดับความสามารถของผู้เรียน

6. การสำรวจแหล่งข้อมูล ทั้งที่เป็นตัววิชาการ และสื่อ/อุปกรณ์ที่จะนำมาใช้

7. การสำรวจถึงความพร้อมของสถานที่ ที่จะใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน เพื่อให้เหมาะสมกับลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ๆ ซึ่งอาจจะเป็นในโรงเรียนหรือสถานที่ประกอบอาชีพในชุมชนก็ได้

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นแหล่งความรู้ในท้องถิ่นที่อยู่ใกล้ชิดกับโรงเรียนมากที่สุด การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน จึงเป็นการสอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของนักเรียนในท้องถิ่นนั้น ๆ ได้อย่างแท้จริง ดัง แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 - 3539) ได้กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์ด้านการบริหารและการส่งเสริมการศึกษา ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้" เพื่อพัฒนาและส่งเสริมการจัดการศึกษาแต่ละระดับและประเภท ให้มีความเชื่อมโยง สอดคล้องและเป็นเครือข่าย เอื้อให้ผู้เรียน และประชาชนมีโอกาสแสวงหาความรู้ ทักษะในการประกอบอาชีพ ข่าวสารข้อมูลที่ต้องการอย่างกว้างขวางตลอดเวลาทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่น และความรู้สมัยใหม่ด้านวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี รวมทั้งเห็นคุณค่า และรักษาศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนเสริมสร้างวัฒนธรรมจริยธรรม ระเบียบ ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ มีจิตสำนึกที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม มีสุขภาพพลานามัยสมบูรณ์ให้ดำรงชีวิตอย่างเป็นสุขในสังคม (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2534)

ดังนั้นทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่น ที่เกิดจากความคิด ภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่น ที่ได้สะสมและถ่ายทอดสืบต่อกันมา ที่เป็นวัฒนธรรมประเพณีบ้าน ซึ่งมีลักษณะเฉพาะในท้องถิ่นอันประกอบไปด้วยวัสดุ อุปกรณ์ที่มีอยู่ในท้องถิ่น รวมทั้งการแสดง หรือการละเล่นพื้นบ้าน กิจกรรมที่

เกิดจากพิธีกรรมทางศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณี สถาปัตยกรรม อาหารการกิน ภาษาท่าทาง เครื่องใช้ที่ท้องถิ่นนั้นกำหนดให้ความหมายที่แน่นอน และความเข้าใจตรงกัน (สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2527) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้สามารถที่จะนำมาใช้เป็นสื่อประกอบการจัดกิจกรรมการเรียน การสอนได้ ซึ่งกระบวนการทางการเรียนการสอนจะบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้นั้น ขึ้นอยู่กับครูเป็นสำคัญเพราะครูเป็นผู้ใช้หลักสูตรและดำเนินกิจกรรมทางการเรียนการสอน ครูจะ ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้แนวความคิดและหน้าที่อื่น ๆ เพื่อส่งเสริมพัฒนาการแก่นักเรียน (สุภาพ วาดเขียน , 2522)

สรุปได้ว่า การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนโครงการ ขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน เป็นวิธีการที่สอดคล้องกับสภาพและความต้องการของ ท้องถิ่นและหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ที่ระบุให้ โรงเรียนได้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนการสอนไม่ว่าจะเป็นการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นวิทยากรให้ความรู้แก่นักเรียน การให้แนวคิด กระบวนการ และหลักปฏิบัติของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เกี่ยวข้องมาเชื่อมโยงกับเนื้อหาวิชาหลักสูตร โดยทั้งนี้จะต้องมีวิธีการ และวางแผนดำเนินงาน ไว้อย่างเหมาะสม มีการสำรวจข้อมูล สภาพของภูมิปัญญาและสภาพความต้องการของท้องถิ่นเพื่อ เชื่อมโยงหลักการและกิจกรรมของโรงเรียนกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้สอดคล้องและเป็นประโยชน์ สูงสุดต่อกัน

จากสภาพภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปแนวความคิดการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการเรียนการสอนได้ 2 แนว คือ

1. โรงเรียนเป็นผู้นำกิจกรรมหรือเนื้อหาสาระที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นไปจัดการเรียน การสอนหรือพัฒนาหลักสูตรขึ้นในโรงเรียนให้เด็กได้เรียนรู้โดยคัดเลือกเนื้อหา หรือกิจกรรมให้ สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น

2. โรงเรียนเชิญเจ้าของภูมิปัญญา ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน หรือปัญญาชนชาวบ้าน ช่างเทคนิคชาวบ้าน เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรและจัดการเรียนการสอน

โดยทั้งนี้ การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้จะต้องอยู่ในดุลยพินิจของโรงเรียนเกี่ยวกับด้าน ความเหมาะสมทั้งกิจกรรม เนื้อหาสาระ วัสดุของเด็กและมีการพัฒนาหลักสูตรให้สอดคล้องกับการ นำมาใช้

ตอนที่ 4 แนวคิดการใช้สื่อการเรียนการสอน

ความหมายสื่อการเรียนการสอน

มีนักการศึกษาหลายท่าน ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับสื่อการเรียนการสอน ไว้ดังนี้
 ลัดดา สุขศรี (2524) ได้ให้ความหมายของสื่อการเรียนการสอนไว้ว่า สื่อการเรียน
 การสอน หมายถึง ตัวกลางที่ใช้ในกระบวนการเรียนการสอนเพื่อทำให้ครูและนักเรียนเข้าใจ
 สิ่งที่เกี่ยวข้องซึ่งกันและกันได้ผลดีตรงตามจุดมุ่งหมายของการเรียนการสอน หรือเป็นพาหะ หรือ
 พาหนะนำความรู้ไปสู่ผู้เรียน และทำให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้เป็น
 อย่างดี (วาสนา ชาวหา, 2533)

นอกจากนี้แล้ว สื่อการเรียนการสอนยังหมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่ผู้สอนและผู้เรียนนำ
 มาใช้ในกระบวนการเรียนการสอน เพื่อช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ตามจุดมุ่งหมายของการเรียน
 การสอนได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น (โชยอศ เรืองสุวรรณ, 2533)

จากความหมายของสื่อการเรียนการสอน ดังกล่าวข้างต้น พอที่จะสรุปได้ว่า สื่อ
 การเรียนการสอน หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่ผู้สอนและ/หรือผู้เรียนนำมาใช้เป็นตัวกลางในการจัด
 กิจกรรมการเรียนการสอน เพื่อช่วยให้ผู้เรียนได้เกิดการเรียนรู้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด
 ไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ประเภทสื่อการเรียนการสอน

ชัยองค์ พรหมวงศ์ (2523) ได้แบ่งสื่อการเรียนการสอนออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. วัสดุ หมายถึง สิ่งช่วยสอนที่มีการผู้ตั้งขึ้นเปลือง เช่น ชอล์ค นิลิน ภาพถ่าย
 ภาพยนตร์ สไลด์ ฯลฯ
2. อุปกรณ์ หมายถึง สิ่งช่วยสอนที่เป็นเครื่องมือ เช่น กระดานดำ กล้อง ถ่ายรูป
 เครื่องฉายภาพยนตร์ เครื่องรับโทรทัศน์ ฯลฯ
3. กระบวนการและวิธีการ ได้แก่ การจัดระบบ การสาธิต การทดลอง และ
 กิจกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะกิจกรรมที่ครูจัดทำขึ้นและมุ่งให้นักเรียนปฏิบัติ

โดนัลด์ อีล (Donald Ely, 1972) ได้แบ่งสื่อการสอนตามทรัพยากรการเรียนรู้ (Learning Resources) เป็น 5 รูปแบบโดยแบ่งได้เป็นสื่อที่ออกแบบขึ้น เพื่อจุดมุ่งหมายทางการศึกษา และสื่อที่มีอยู่ทั่วไปแล้วนำมาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน ได้แก่

1. วัสดุ (Materials) หมายถึง สื่อที่มีการบรรจุเนื้อหาการเรียนการสอนไว้ในสื่อตัวนั้นแล้ว เช่น ภาพ หุ่นจำลอง แผนที่ แผนภูมิ ซึ่งสามารถใช้งานได้ในตัวของมันเอง สื่อประเภทสื่อวัสดุนี้ บางชนิดต้องใช้ร่วมกับสื่อประเภทเครื่องมือ และอุปกรณ์ จึงจะสามารถใช้งานได้อย่างสมบูรณ์ เช่น ฟิล์มภาพยนตร์ ฟิล์มสไลด์ แผ่นภาพโปรงใส เทปบันทึกเสียง เป็นต้น สื่อประเภทนี้ครูอาจจะผลิตเอง หรือผลิตโดยของค์กรอื่น ๆ ครูผู้สอนอาจนำสื่อซึ่งมีอยู่ตามธรรมชาติมาใช้ เช่น สื่อประเภทของจริง เป็นต้น

2. เครื่องมือและอุปกรณ์ (Tool and Equipment) หมายถึง สิ่งที่น่ามาใช้ร่วมกับวัสดุหรือกิจกรรมการเรียนการสอน โดยที่ตัวของมันเองไม่มีเนื้อหาวิชาในการเรียนการสอน แต่เป็นสื่อที่ไปช่วยเสริมสื่ออื่น เช่น เครื่องฉายภาพยนตร์ เครื่องฉายภาพข้ามศีรษะ เครื่องฉายสไลด์ เป็นต้น

3. กิจกรรม (Activities) หมายถึง กิจกรรมที่จัดขึ้นในโรงเรียน ได้แก่ การเล่นเกม บทบาทสมมุติ การแสดงละคร เป็นต้น ส่วนกิจกรรมที่จัดนอกโรงเรียนได้แก่ ทักษะศึกษา การฝึกหัดปฏิบัติตาม การมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน เป็นต้น ลักษณะของการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนไม่มีความแตกต่างกันมากนักระหว่างโรงเรียนในเมืองกับโรงเรียนในชนบท เพราะต่างก็ใช้วิธีเดียวกัน นอกจากบางกิจกรรมที่ต้องใช้วัสดุอุปกรณ์การสอนประกอบด้วย เช่น การใช้เครื่องบันทึกเทปโทรทัศน์ศึกษา การใช้ห้องปฏิบัติการทางภาษา แต่บางกิจกรรมก็สามารถใช้วัสดุอุปกรณ์ที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาทดแทนกันได้ เช่น การใช้เครื่องดนตรีประกอบการแสดง แทนที่จะใช้เปียโนเหมือนโรงเรียนในเมือง โรงเรียนในชนบทอาจใช้เครื่องดนตรีพื้นบ้าน เป็นต้น

4. บุคคล (People) หมายถึง บุคคลที่จัดขึ้นเพื่อการศึกษาโดยตรง ได้แก่ บุคลากรต่าง ๆ ในโรงเรียน ตั้งแต่ครูใหญ่ ครูประจำชั้น แม้กระทั่งนักเรียนก็ถือว่าเป็นสื่อประเภทบุคคล ซึ่งมีหน้าที่หลักหรือจุดประสงค์เพื่อการเรียนการสอนโดยเฉพาะ หรืออาจเป็นบุคคลที่อยู่ภายนอกโรงเรียน เราก็อาจจะนำมาเป็นแหล่งวิทยากร หรือบางทีเรามักจะเรียกว่า วิทยากรหัวข้อเฉพาะเรื่อง เช่น พนักงานไปรษณีย์ ก็เป็นสื่อบุคคลที่จะสอนเรื่องการรับจดหมาย ชาวบ้านที่มี

อาชีพปลูกผักก็เป็นสื่อบุคคลในเรื่องการเพาะปลูก พระจากวัดในชุมชนมาสอนศีลธรรม หรือจะเป็นบุคคลใด ๆ ก็ตามในชุมชนหรือนอกชุมชนที่มีความชำนาญเฉพาะเรื่องก็จะเป็นสื่อบุคคลเรื่องนั้น ๆ เป็นต้น

5. สถานที่หรือสิ่งแวดล้อม (Settings) หมายถึง ห้องปฏิบัติการ ห้องเรียน ห้องสมุด ศูนย์การ... โดยบุคคล เป็นสภาพแวดล้อมที่อยู่ภายในโรงเรียน หรือ จัดขึ้นเพื่อการศึกษา โดยเฉพาะสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชน เช่น โรงงาน ที่ทำการและร้านค้า ส่วน ไร่ นา ก็เป็นสภาพแวดล้อม ที่ครูจะพานักเรียนไปศึกษาของจริงได้ โรงเรียนในชนบทมีโอกาสดูได้เปรียบกว่าโรงเรียนในเมืองในการใช้สื่อประเภทนี้เพราะโรงเรียนอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ หลาย ๆ เนื้อหาวิชาสามารถเรียนจากของจริงที่อยู่รอบ ๆ ตัวได้มากโดยเฉพาะสถานที่ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนนั้น ๆ แล้วเช่น โรงเรียนวัด ศาลาริมทาง สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์

วาสนา ชาวหา (2533) ได้จำแนกสื่อการสอนออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. ประเภทวัสดุ (Software or material) บางครั้งก็เรียกว่า "สื่อเล็ก (Small Media)" เป็นสื่อการสอนประเภทสิ้นเปลือง เสื่อหาได้ง่ายและเป็นสื่อที่บรรจุเนื้อหาสาระเรื่องราวหรือความรู้ไว้ในลักษณะต่าง ๆ

สื่อการสอนประเภทวัสดุยังสามารถจำแนกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1.1 วัสดุที่ต้องอาศัยเครื่องมือหรืออุปกรณ์ จึงจะสามารถเสนอเรื่องราวความรู้ หรือเนื้อหาสาระไปยังผู้เรียนได้

1.2 วัสดุที่สามารถเสนอเรื่องราว ความรู้ เนื้อหาวิชาไปสู่ผู้เรียนได้ด้วยตัวมันเองโดยไม่ต้องอาศัย เครื่องมือหรืออุปกรณ์แต่อย่างใด

2. ประเภทเครื่องมือกับอุปกรณ์ (Hardware or Equipment) บางครั้งเรียกว่า สื่อใหญ่ (Big Media)

3. ประเภทเทคนิคและวิธีการ (Technique and Method) สื่อการสอนประเภทนี้ ไม่จัดอยู่ในประเภทวัสดุหรือเครื่องมือแต่ต้องอาศัยสื่อประเภทวัสดุ เครื่องมืออย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างมาใช้ร่วมกัน

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2536) ได้แบ่งสื่อการเรียนการสอน ออกเป็น 3 ประเภท คือ .

1. วัสดุ
2. อุปกรณ์
3. เทคนิควิธีการ

จากทัศนะเกี่ยวกับประเภทของสื่อการเรียนการสอนดังกล่าว พอสรุปได้ว่าการจำแนกประเภทสื่อการเรียนการสอนขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ และหลักเกณฑ์ของการจำแนก ซึ่งสามารถจำแนกได้ดังนี้

1. ประเภทวัสดุสิ้นเปลือง
2. ประเภทเครื่องมือ-อุปกรณ์
3. ประเภทเทคนิคและวิธีการ
4. ประเภทบุคคล
5. ประเภทสถานที่และสิ่งแวดล้อม

ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ ได้กำหนดขอบเขตการศึกษาที่เกี่ยวกับการใช้บุคคลในท้องถิ่น หรือการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเรียนการสอน เพื่อนำมาเป็นสื่อการเรียนการสอนหรือนำบุคคลที่อยู่ในท้องถิ่นมาเป็นสื่อประเภทบุคคล เพื่อจุดประสงค์ในการเรียนการสอน ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ว่านี้ เป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ ในด้านต่าง ๆ และเป็นผู้ที่อยู่ในพื้นที่ ทำให้สามารถเข้าใจสภาพแวดล้อมได้ และรู้จักกลุ่มเป้าหมายเป็นอย่างดี กิจกรรมการเรียนการสอนเป็นกิจกรรมที่สามารถจัดได้หลายรูปแบบ เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนและสภาพของท้องถิ่นให้มากที่สุด เพราะฉะนั้น ถ้าเรามีผู้เชี่ยวชาญอยู่ในท้องถิ่น เราสามารถเชิญบุคคลเหล่านี้มา เป็นผู้สอนหรือเป็นวิทยากรได้โดยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการสอนวิชาชีพ จะทำให้ผู้เรียนได้พบเห็นของจริงและการฝึกปฏิบัติจริง และถ้าเป็นวิทยากรในท้องถิ่นเองจะทำให้รู้สภาพปัญหาของคนในท้องถิ่นดี จะสามารถให้ความรู้ในส่วนที่ตรงกับความต้องการ ของกลุ่มเป้าหมายได้มากขึ้น (สุมาลี สิงห์ศรี , 2533)

แนวคิดเกี่ยวกับระบบการใช้สื่อการเรียนการสอน

สื่อการสอนที่ได้รับการวางแผนเตรียมการใช้ และได้รับการตรวจสอบประสิทธิภาพในการเรียนการสอนอย่างแน่นนอนแล้วก็ตามจะได้ผลครบถ้วนสมบูรณ์ ซึ่งหมายถึง ผู้เรียนจะได้เรียนรู้อย่างกระจำจึงได้รับการส่งเสริมให้เกิดความสนใจ จำได้ เข้าใจง่ายขึ้น ทั้งนี้สืบเนื่องจากการที่ผู้สอนรู้จักนำสื่อการสอนมาใช้อย่างถูกวิธี ผู้สอนมีความรู้ ความสามารถ และมีความเข้าใจพร้อมที่จะใช้สื่อการสอนนั้นได้อย่างคล่องแคล่ว มีทักษะใช้ได้เหมาะสมกับผู้เรียน วิธีการสอนใช้ได้ถูกเวลาและขั้นตอนของการสอน ไม่ว่าจะป็นขั้นนำเข้าสู่บทเรียน ขั้นสอน ขั้นดำเนินกิจกรรม หรือการสรุปประเมินผล

การใช้สื่อการสอนเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการเรียนการสอนได้นั้น จำเป็นต้องรู้จักวิธีการเลือกใช้ที่ถูกต้องและเหมาะสม มีนักเทคโนโลยีทางการศึกษาได้เสนอแนวความคิดในการเลือกใช้สื่อการสอนไว้ต่าง ๆ กัน ดังนี้

แนวความคิดในการเลือกสื่อการสอนของ Elizabeth G Noel (1971) ซึ่งได้ให้หลักเกณฑ์ในการเลือกสื่อการสอนประกอบการสอนในชั้นเรียน ไว้ดังนี้

1. เหมาะสมกับระดับอายุและสติปัญญาของนักเรียน
2. เหมาะสมกับประสบการณ์เดิมของนักเรียน
3. เหมาะสมกับความต้องการและความสนใจของนักเรียน
4. เหมาะสมกับเรื่องที่สอน
5. มีลักษณะที่น่าสนใจ
6. ตรงกับจุดมุ่งหมายในการสอน
7. ไม่ทำให้เสียเวลาในการใช้มากเกินไป
8. ให้ความคิดรวบยอดที่ง่ายและไม่ซับซ้อนเกินไป
9. เป็นแบบง่าย ๆ
10. ชวนให้นักเรียนเข้าใจเนื้อหาได้ดียิ่งขึ้น
11. ชวนในการเสริมสร้างทัศนคติที่ดีแก่นักเรียน

12. ช่วยเพิ่มทักษะให้แก่นักเรียน
13. ให้ผลดีต่อการเรียนการสอนมากที่สุด
14. มีราคาไม่แพงจนเกินไป

แนวความคิดในการใช้สื่อการสอนของ De Kiffer (1965) ได้กล่าวไว้ว่า การใช้สื่อการสอนขนาดโตและเมื่อใดนั้น ยังไม่สามารถกำหนดไว้ตายตัว ผู้สอนจะเป็นผู้พิจารณาเองว่า การใช้สื่อการสอนขนาดโตประเภทใดและเมื่อใด สิ่งที่จะต้องคำนึงถึงในการใช้คือ เนื้อหาวิชา ความรู้พื้นฐานของผู้เรียน ความสามารถของผู้เรียน และวัตถุประสงค์ในการสอนเรื่องนั้น ๆ และได้กำหนดข้อแนะนำในการใช้ไว้ดังนี้

1. การเตรียมตัวของผู้สอน ผู้สอนจะต้องศึกษาสื่อการสอน จนเป็นที่เข้าใจและใช้เป็นก่อนที่จะนำไปใช้จริง
2. เตรียมห้องเรียนให้เหมาะสมต่อการใช้ เช่น แสงสว่าง ความมืด และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ
3. การเตรียมผู้เรียนก่อนใช้และระหว่างการใช้ ถ้าจำเป็นต้องมีการอธิบายล่วงหน้าในการใช้ รวมทั้งรายละเอียดของเนื้อหาวิชา ประเด็นที่ศึกษา ผู้สอนต้องชี้แจงล่วงหน้า
4. ในระหว่างการใช้สื่อการสอน ผู้สอนจะต้องคำนึงถึงความปลอดภัยระยะเวลาที่ใช้และปฏิริยาของผู้เรียนระหว่างการใช้
5. สรุปผลของการใช้ทุกครั้ง เป็นการประเมินประสิทธิภาพของสื่อการสอนที่ใช้ว่ามีคุณค่าเพียงใด
6. การติดตามผลภายหลังการใช้สื่อการสอนนั้น

การใช้สื่อการเรียนการสอนเป็นกิจกรรมส่วนหนึ่งในกระบวนการเรียนการสอนเนื่องจากสื่อการเรียนการสอนมีหลายประเภท ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และแต่ละประเภทก็มีคุณสมบัติ ประโยชน์ และความเหมาะสมต่อแต่ละเนื้อหาวิชาแตกต่างกันออกไป ตามแนวคิดและทฤษฎีการใช้สื่อการเรียนการสอน ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้จะทำการศึกษาเกี่ยวกับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเรียนการสอน ซึ่งถือว่าเป็นสื่อการเรียนการสอนประเภทบุคคล ดังนั้นในการศึกษาของที่จะสรุปและแบ่งระบบการใช้สื่อการเรียนการสอนประเภทบุคคล ได้ดังนี้

1. การเลือกสื่อการสอน
2. การเตรียมการใช้สื่อการสอน
3. การใช้สื่อการสอน
4. การประเมินการใช้สื่อการสอน

1. การเลือกสื่อการสอน

การเลือกถือว่าเป็นสิ่งสำคัญอันดับแรกที่จะนำไปสู่ความสำเร็จ หรือล้มเหลวในการใช้สื่อ เพราะถ้าเลือกสื่อได้ไม่เหมาะสมแล้ว การปฏิบัติในขั้นต่อไปจะไม่เกิดผล แม้ว่าสื่อการสอนนั้นจะดีเพียงใดก็ตาม การเลือกสื่อการสอนขึ้นอยู่กับคุณลักษณะของผู้สอน ซึ่งจะต้องพิจารณาให้ถี่ถ้วนรอบคอบ ดังพอจะมีข้อสรุปในการเลือกสื่อดังนี้

1.1 เลือกสื่อการสอนให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การเรียนรู้และเนื้อหา (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2534) เพื่อช่วยให้ผู้เรียนเกิดพฤติกรรมตรงตามจุดมุ่งหมายที่ครูต้องการ (สุรชัย ลิกขาทันติก, 2528) ซึ่งสามารถจำแนกจุดมุ่งหมายการศึกษาได้ 3 ด้าน ได้แก่ พุทธินิสัย จิตนิสัย และ ทักษะนิสัย

1.1.1 พุทธินิสัย (Cognitive Domain) จุดมุ่งหมายลักษณะนี้เน้นความรู้ ความสามารถด้านสติปัญญา ส่วนสำคัญ คือ ความรู้ ความจำ และการระลึกได้ พุทธินิสัยจำแนกได้เป็น 6 ชั้น ได้แก่ ความรู้ (knowledge) ความเข้าใจ (comprehensive) การนำไปใช้ (appication) การวิเคราะห์ (analysis) การสังเคราะห์ (synthesis) และการประเมิน (evaluation)

ความสำคัญของการเลือกสื่อการสอนให้เหมาะกับวัตถุประสงค์ด้านพุทธินิสัย เป็นการกำหนดให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้านเนื้อหาความรู้ในเชิงทฤษฎี การกำหนดสื่อการสอนนี้ใช้ในแนวพุทธินิสัย จึงมุ่งเน้นเพื่อขยายข้อมูลให้ได้ชัดเจน ได้แก่ สื่อประเภทแผนภูมิ แผนสถิติ แผนภาพ วัสดุ ประเภท เครื่องฉาย เช่น สไลด์ ภาพยนตร์ ผนวกการต่าง ๆ เช่น รายการโทรทัศน์ หรือรายการแสดง การสร้างเรื่อง หรือ สมมุติเหตุการณ์ประกอบ และ การสร้างสถานการณ์จำลอง (สุรชัย สิกขาบัณฑิต, 2528)

1.1.2 จิตนิสัย (Affective Domain) เน้นพฤติกรรมด้านอารมณ์เจตคติ และค่านิยมของผู้เรียน แบ่งเป็น 5 ชั้น คือ ความใส่ใจ หรือ การรับ (Attending หรือ Receiving) การตอบสนอง (Responding) การสร้างค่านิยม (Valuing) การรวบรวม (Organization) และการเกิดคุณลักษณะตามค่านิยม (Characterization of Value Complex) (Krathwohl and others, 1969)

ลักษณะของวัตถุประสงค์เชิงเจตคตินั้น เป็นการเปลี่ยนทัศนคติค่านิยม ดังนั้นทำให้ผู้เรียนได้ตระหนักและเห็นคุณค่า จำเป็นต้องมีตัวอย่างข้อมูลที่เป็นจริงประกอบการใช้สื่อการสอนนั้นอาจจะใช้ตั้งแต่ประสบการณ์ตรง (Direct Experience) ก็จะทำให้แนวคิดที่เข้าใจง่าย เป็นรูปธรรม และถ้าไม่สามารถจัดประสบการณ์ตรงได้ ให้พยายามใช้ประสบการณ์เอง (Representative Experieanc) เข้าช่วยก็จะได้ผลดีเหมือนกัน (นิรมล แสงศรี, 2536)

1.1.3 ทักษะนิสัย (Psychomotor Domain) เน้นพฤติกรรมด้านกล้ามเนื้อของผู้เรียน ด้านทักษะ เช่น การเคลื่อนไหว การลงมือปฏิบัติงาน แบ่งเป็นชั้น คือ การรับรู้ (Perception) การสร้างความพร้อม (Set) การตอบสนองตามที่ชี้แนะ (Guided Response) การทำเป็นนิสัย (Mechanism) การตอบสนองหลายรูปแบบ (Complex Overt Response ;Behavior is Skilled, Smooth, Efficient, with minimum time and effort) การปรับพฤติกรรมให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลง (Adapting and Originating) (Simpson, 1971)

วัตถุประสงค์เชิงทักษะนิสัยเป็นการฝึกปฏิบัติการใช้ทักษะประเภทต่าง ๆ สื่อการสอนที่ใช้จึงเป็นสื่อเพื่อปฏิบัติซึ่งประกอบด้วย ชั้นคอนและวัสดุต่าง ๆ หลายอย่างประกอบกัน (นิรมล แสงศรี, 2536)

1.2 เลือกสื่อการสอนที่เหมาะสมกับผู้เรียน การพิจารณาเลือกสื่อให้เหมาะสมกับผู้เรียนนั้นสามารถแบ่งเป็นประเด็นได้ดังนี้ (สพช., 2534; Heinrich, and others, 1989)

1.2.1 ลักษณะทั่วไปของผู้เรียน เช่น อายุ เพศ ระดับความรู้หรือระดับชั้น สังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ฯลฯ

1.2.2 ลักษณะเฉพาะของผู้เรียนแต่ละคน ซึ่งสามารถพิจารณาในสิ่งต่อไปนี้

1.2.2.1 ทักษะที่มีมาก่อน (prerequisite skills)

1.2.2.2 ทักษะเป้าหมาย (target skills)

1.2.2.3 ทักษะในการเรียน (study skills) เช่น ทางด้านภาษา การอ่านการเขียน ฯลฯ

1.2.3 ทิศนคติ (attitude)

1.3 เลือกสื่อการสอนที่หาง่าย สื่อความหมายได้ดี ใช้ประโยชน์ได้คุ้มค่า สามารถจัดทำเองได้ (สพช., 2531) ราคาไม่แพง (James Brown and Other, 1972) หาง่ายในท้องถิ่น นำมาใช้ได้สะดวกและเก็บรักษาได้ง่าย

1.4 ประสิทธิภาพของสื่อการสอน หากพิจารณาสื่อการสอนตามแต่ละชนิดของสื่อ อาจได้แนวทางพื้นฐานเกี่ยวกับประสิทธิภาพของสื่อการสอนในแต่ละชนิดนั้น ๆ ซึ่งอาจใช้แนวทางในการวิเคราะห์ และเลือกกำหนดสื่อการสอนที่จะผลิตขึ้นใช้ประกอบการเรียนการสอนอย่างมีคุณค่า มีความสอดคล้องเหมาะสม และตรงกับความต้องการของครูผู้สอนได้

2. การเตรียมการใช้สื่อการสอน

การเตรียมการใช้สื่อการสอน เป็นการวางแผนการใช้สื่อการสอนเป็นขั้นตอนในช่วงท้ายของการเตรียมการสอนและเป็นขั้นตอนสำคัญในการใช้สื่อการสอน เป็นการสร้างความพร้อมให้ครู ผู้เรียน สื่อการสอน ตลอดจนสิ่งอำนวยความสะดวกหรือปัจจัยอื่น ๆ เพื่อให้การใช้สื่อประกอบการเรียนการสอนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพประกอบด้วย

2.1 การเตรียมพร้อมของตัวครู ตัวครูเป็นสิ่งสำคัญอันดับแรกของการใช้สื่อการสอน เพราะครูเป็นผู้เลือกจัดประสบการณ์เพื่อการเรียนรู้ให้กับผู้เรียน ดังนั้นครูควรมีการเตรียมตัวในด้านต่อไปนี้

2.1.1 ศึกษาบทเรียนครูจะต้องศึกษาบทเรียนจากคู่มือครู และแผนการสอนคว่าบทเรียนนั้น ๆ มีเนื้อหาและจุดมุ่งหมายอย่างไร

2.1.2 เตรียมการสอน กำหนดชนิดและเวลาของการใช้สื่อการสอน

2.1.3 จัดหาสื่อการสอน ถ้าต้องการมีการผลิต ผู้ผลิตจะต้องศึกษาถึงวัสดุอุปกรณ์ และวิธีการผลิต เพื่อช่วยให้สามารถผลิตสื่อการสอนได้ตรงตามความต้องการ

2.1.4 ศึกษารายละเอียดจากคู่มือของสื่อการเรียนการสอน (ถ้ามี)

2.1.5 จัดเตรียมสื่อการสอนอื่น ๆ และวัสดุที่จำเป็นต้องใช้ร่วมกับสื่อการสอนนั้น

2.1.6 ทดลองใช้เช่น ลองฟัง ลองฉายดูก่อนที่จะมีการใช้จริงในห้องเรียน

2.2 การเตรียมตัวผู้เรียน การเตรียมตัวผู้เรียนเป็นการสร้างความพร้อมให้เกิดขึ้นในตัวผู้เรียนก่อนที่จะมีการใช้สื่อการสอน ซึ่งสามารถปฏิบัติได้ดังนี้

2.2.1 การใช้สื่อการสอนบางอย่าง ครู และนักเรียนควรกำหนดจุดมุ่งหมายในการเรียนการสอนพร้อมกัน

2.2.2 ช่วยให้ผู้เรียนมีความพร้อมที่จะเรียนรู้จากสื่อการสอนด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น กระตุ้นให้ผู้เรียนสนใจในสื่อที่ครูนำมาใช้ประกอบในกิจกรรมสัมพันธ์กับสิ่งที่จะเรียนรู้ใหม่ ให้เข้ากับความสนใจของผู้เรียน ให้ความรู้พื้นฐาน

2.2.3 เตรียมผู้เรียนให้มีส่วนร่วมในการเรียนให้มากที่สุด

2.3 การเตรียมสื่อการสอน การเตรียมสื่อการสอนเป็นการเตรียมพร้อมทั้งด้านสื่อการสอน วัสดุอุปกรณ์ ตลอดจนห้องเรียน และสิ่งอำนวยความสะดวกอื่น ๆ ที่มีส่วนต่อการเรียนการสอนก่อนที่จะลงมือใช้สื่อ มีแนวทางที่ควรปฏิบัติดังนี้

2.3.1 ตรวจสอบสื่อการสอนว่าตรงกับจุดมุ่งหมายของการเรียนการสอนหรือไม่ โดยทดลองใช้หรือฉายดูก่อน เป็นต้น

2.3.2 จัดลำดับของสื่อให้เหมาะสมถูกต้องหรือทำการทดลองคิดตั้งเข้าที่ เพื่อความสะดวกเมื่อลงมือใช้

2.3.3 จับเวลาทดลองใช้สื่อเพื่อประมาณเวลาการใช้สื่อกับการเรียน การสอนให้เหมาะสมเมื่อปฏิบัติจริง

2.3.4 ในกรณีที่จะใช้เครื่องมือวัสดุอุปกรณ์ เช่น เครื่องเสียง เครื่องฉายต่าง ๆ ควรตรวจสอบและเตรียมเครื่องมือเหล่านั้น ให้อยู่ในสภาพที่พร้อมจะใช้งานได้ทันที

2.3.5 จัดบันทึกหัวข้อสำคัญจากสื่อ เพื่อใช้อธิบายเพิ่มเติมให้ผู้เรียนเข้าใจได้ง่ายขึ้น

2.3.6 เตรียมอุปกรณ์และวัสดุต่าง ๆ ที่จำเป็นต้องใช้ร่วมกับการใช้สื่อไว้ให้พร้อม เช่น ชาติตั้งแผนภูมิ สายไฟฟ้า หลอดอะไหล่ เป็นต้น

2.4 การเตรียมการในด้านสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ให้พร้อมก่อนลงมือปฏิบัติการ หากเตรียมไว้อย่างดีก็เปรียบเสมือนว่าการปฏิบัติงานนั้นสำเร็จไปแล้วเกินกว่าครึ่ง ในทำนองเดียวกัน หากต้องการให้การใช้สื่อการสอนมีประสิทธิภาพ ก็ต้องเตรียมการให้พร้อมทุกด้านในด้านสิ่งอำนวยความสะดวก คือ การเตรียมการในด้านห้องเรียน และวัสดุอุปกรณ์ ควรเตรียมพร้อมในสิ่งต่าง ๆ ต่อไปนี้

2.4.1 เตรียมวัสดุให้เพียงพอ

2.4.2 ตรวจสอบระบบแสงสว่าง และการถ่ายเทอากาศภายในห้องเรียน ถ้าห้องเรียนเป็นห้องฉายควรเป็นห้องที่สามารถควบคุมแสงสว่างได้ มีแสงสว่างการจัดบันทึกอย่างเพียงพอสำหรับการจัดบันทึก แต่ไม่รบกวนที่ฉายบนจอ มีการถ่ายเทอากาศดี

2.4.3 จัดสิ่งรบกวนภายนอก ที่จะเบนความสนใจของผู้เรียนให้หันเหไปทางอื่น

2.4.4 หากสื่อการสอนนั้นเป็นเกมหรือการจัดสถานการณ์จำลองในห้องเรียน โต๊ะ เก้าอี้ ในห้องเรียน ควรจะโยกย้ายง่าย หรือจัดรูปแบบใหม่ ได้โดยไม่ยากนัก

3. การใช้สื่อการสอน

การนำสื่อการสอนมาใช้ ประกอบไปด้วย 2 ส่วน คือ (สมบูรณ์ สงวนญาติ, 2534)

1. การใช้สื่อการสอนตามแผนที่วางไว้โดยปฏิบัติตามขั้นตอน ตามวิธีการและระยะเวลาที่กำหนด สื่อบางชนิดใช้ในการนำเข้าสู่บทเรียน บางชนิดใช้ประกอบคำอธิบาย บางชนิดใช้สรุป บางชนิดใช้ในการประเมิน จึงควรคำนึงถึงเทคนิคการใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุด

2. จัดสภาพเพื่อให้การใช้สื่อดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งได้แก่

2.1 เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม การใช้สื่อการสอน โดยให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมจะทำให้เกิดกิจกรรมการเรียนการสอนมีความหมายต่อผู้เรียนยิ่งขึ้น และนอกจากนั้นการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม ย่อมเป็นการสร้างเจตคติที่ดีต่อการเรียนรู้ มโนคติต่าง ๆ และก่อให้เกิดพฤติกรรมการเรียนรู้ด้วยตนเองอีกด้วย

2.2 ตอบและอธิบายข้อซักถามของผู้เรียน ชี้แนะสาระสำคัญขั้นตอนและข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่ผู้เรียนจะเรียนรู้ได้จากสื่อชิ้นนั้น ๆ ตลอดจนแนะนำ วิธีการเรียนรู้จากสื่อการสอนจากผู้เรียน

2.3 พยายามสำรวจตัวเองอยู่เสมอ ในระหว่าง การใช้สื่อการสอน ไม่ว่าจะ เป็นสีหน้า ท่าทาง ในขณะที่สอน

สีหน้า

1. ในขณะที่พูด ควรยิ้มแย้มเป็นมิตรกับผู้เรียน
2. ใช้สายตาให้เป็นประโยชน์ เพราะสายตาครูจะช่วยให้ผู้เรียนใส่ใจติดตามบทเรียน และเป็นการสร้างวินัยในชั้นเรียนทางอ้อม
3. เสียงครูต้องดังมีระดับเสียงและความเร็วเหมาะสมมีการย้ำหรือเน้นถึงตอนสำคัญ

ท่าทาง

1. ท่าทางและบุคลิกของครูมีอิทธิพลต่อความเชื่อความมั่นใจและความประทับใจต่อผู้เรียนมาก
2. การแสดง พยายามแสดงอย่างนักแสดงที่ดี พยายามให้น้อยอย่างคล่องแคล่ว
3. การปฏิบัติตนในการสอนด้วยความสม่ำเสมอ เช่น เข้าสอนตรงเวลา
4. การแสดงท่าทางให้ความสนใจและให้ความสำคัญต่อผู้เรียนด้วยความจริงใจและสุติธรรม
5. ใช้สื่อการสอนอย่างมีชั้นตอน สอดคล้องกับจังหวะเวลาและเนื้อหาตามที่เตรียมและวางแผนการใช้สื่อการสอนไว้ (ไชยยศ เรื่องสาราน, 2526)

4. การประเมินการใช้สื่อการสอน

ประเมินการใช้สื่อการสอนในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. ประเมินการวางแผนการใช้สื่อ เป็นการประเมินเพื่อดูว่าได้ใช้สื่อไปตามที่วางแผนไว้หรือไม่ หรือเป็นไปเพียงตามหลักทฤษฎีแต่ไม่สามารถปฏิบัติได้จริง
2. การประเมินกระบวนการใช้สื่อ โดยประเมินว่าการใช้สื่อนั้นมีปัญหาอุปสรรคขัดข้องอย่างไรบ้าง มีสาเหตุมาจากอะไร ได้มีการเตรียมการป้องกันไว้ก่อนหรือไม่ ดำเนินการตามขั้นตอนทางเทคนิคหรือไม่ เป็นต้น
3. การประเมินผลที่เกิดขึ้นจากการใช้สื่อ ซึ่งมักจะเกิดผลกับนักเรียนโดยตรงประเมินในประเด็นว่า ผลของการใช้สื่อตามแผนและขบวนการที่วางไว้นั้น ก่อให้เกิดผลแก่นักเรียนอย่างไร นักเรียนเข้าใจหรือบรรลุตามวัตถุประสงค์ได้ตามเกณฑ์หรือต่ำกว่าเกณฑ์ (กิดานันท์ มลิทอง, 2536)

กล่าวโดยสรุป ระบบการใช้สื่อการสอน เป็นการนำระบบการทำงานที่เป็นไปอย่างมีขั้นตอนตั้งแต่การเลือกสื่อการสอนโดยคำนึงถึงวัตถุประสงค์ วิธีการสอน ผู้เรียน สื่อการสอน และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ การเตรียมความพร้อม ทั้งด้านตัวครู นักเรียน และสภาพแวดล้อม การนำสื่อการสอนมาใช้ให้เกิดประสิทธิภาพ ตลอดจนการประเมินผลการใช้สื่อการสอน ทั้งนี้เพื่อให้สื่อการสอนนั้นเกิดประสิทธิภาพตามที่ต้องการหรือตามเกณฑ์ที่ตั้งไว้นั่นเอง

การนำไปใช้ หลังการประเมินผลการใช้สื่อการสอนแต่ละครั้ง ช่วยให้ครูทราบว่ามีสื่อการสอนนั้นก่อให้เกิดผลดีและผลเสียแก่นักเรียนอย่างไรบ้าง และช่วยให้ครูวางแผนการใช้สื่อการสอน และปรับปรุงกระบวนการใช้สื่อการสอนในครั้งต่อไป ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

การปรับปรุงแก้ไข ในการประเมินการใช้สื่อการสอน จะช่วยให้ครูมองเห็นข้อบกพร่องต่าง ๆ และสามารถแก้ไขได้ถูกต้อง ซึ่งอาจจะเป็นการปรับปรุงแก้ไขในขั้นการเลือกใช้สื่อการสอน ขั้นการเตรียมครู นักเรียน สื่อการสอน และสิ่งอำนวยความสะดวก รวมทั้งขั้นการใช้สื่อการสอน ซึ่งจากงานวิจัยของ สุกีร์ เดชะเอนก (2532) พบว่า ครูมีการประเมินการใช้สื่อทุกครั้ง โดยการให้นักเรียนตอบคำถาม มอบหมายงานให้ทำ หรือทำข้อสอบ

ความสำคัญของสื่อบุคคลต่อการเรียนการสอน

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ได้กำหนดแนวดำเนินการในการจัดการเรียนการสอนไว้ โดยส่งเสริมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ทางด้านวิชาการอย่างเต็มความสามารถ และได้มีโอกาสหาความรู้ และทักษะจากแหล่งวิชาการ สถานประกอบการ และสถานประกอบการอิสระ ให้ท้องถิ่นปรับรายละเอียดเนื้อหาของรายวิชาให้สอดคล้องกับสภาพ และความต้องการของท้องถิ่น ส่งเสริมให้ท้องถิ่นจัดทำรายวิชาที่สนองความต้องการของท้องถิ่น และส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความคิดในการสร้างสรรค์งาน ดังนั้นเนื้อหาสาระที่เรียนจึงต้องมีความหลากหลายยืดหยุ่นตามสภาพและความต้องการของท้องถิ่น เป็นเหตุให้ครูบางส่วนไม่สามารถจะสอนเนื้อหาสาระทุกเรื่องได้อย่างดี จึงจำเป็นต้องอาศัยแหล่งความรู้ต่าง ๆ

ที่มีอยู่มาประกอบในการเรียนการสอนให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือผู้รู้ในท้องถิ่นจึงเป็นกลุ่มบุคคลซึ่งครูสามารถเชิญมาช่วยในการสอน หรือสาธิตบางเรื่องบางเนื้อหาได้ เพราะบุคคลในท้องถิ่นเป็นผู้มีความรู้ลึกซึ้งที่มีประสบการณ์และความเชี่ยวชาญเฉพาะเรื่องดีกว่าครู เช่น เมื่อครูสอนเรื่องการทำนา ครูก็สามารถเล่าถึงวิธีการทำนาได้ แต่จะไม่ได้รายละเอียด และข้อเท็จจริงเหมือนชาวนา อีกทั้งบางโรงเรียนครูทั้งโรงเรียนต้องสอนหลายชั้น เนื่องจากครูไม่เพียงพอ แต่ถ้าได้มีการนำบุคคลในท้องถิ่นมาช่วย จะทำให้ครูจัดการสอนได้ดีขึ้น นักเรียนได้เปลี่ยนบรรยากาศจากครูที่สอนประจำและที่สำคัญนักเรียนได้รับประสบการณ์ ความรู้ ทักษะกระบวนการทำงานที่ละเอียดถูกต้อง อันจะเป็นพื้นฐานการทำงานที่ดีต่อไปในอนาคต (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2524) ซึ่งสอดคล้องกับ คำของ บุญช่วย (2510) ที่กล่าวว่า การเชิญวิทยากร จะทำให้นักเรียนไม่เบื่อหน่าย เพราะเขาได้เปลี่ยนอิริยาบถเปลี่ยนบรรยากาศ และเปลี่ยนหน้าครูผู้สอนด้วย

วรลักษณ์ รัตติกาลชลากร (2525) ได้กล่าวถึง ประโยชน์ของการเชิญวิทยากรมาบรรยายไว้ดังนี้

1. นักเรียนได้รับความรู้ และรายละเอียดต่าง ๆ เพิ่มขึ้นจากการเรียนปกติจากครูผู้สอนประจำวิชา
2. ทำให้นักเรียนได้รับประสบการณ์ต่าง ๆ รวมทั้งการพัฒนาทักษะทางสังคมและรู้จักการปฏิบัติตนต่อผู้มาเยือนและเป็นเจ้าของบ้านที่ดี
3. ช่วยให้นักเรียนเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ที่ตนเองได้อ่านมากยิ่งขึ้น
4. ช่วยให้นักเรียนเข้าใจว่า ปัญหาต่าง ๆ นั้น นักเรียนอาจหาคำตอบได้จากการพบปะพูดคุยกับคนอื่นมากกว่าการอ่านจากหนังสือเพียงอย่างเดียว
5. ช่วยให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีในสังคม

แนวคิดการให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นวิชาการ

วิชาการ เป็นคำค่อนข้างใหม่สำหรับประเทศไทย เริ่มใช้เมื่อประเทศไทยตื่นตัวในการฝึกอบรมและสัมมนาโดยใช้เรียกผู้บรรยายว่า "วิทยากร" โดยเป็นการให้ความช่วยเหลือจากต่างประเทศ มีการแลกเปลี่ยนบุคลากร ส่งบุคลากรไปดูงาน และศึกษาต่อต่างประเทศ ในระยะนี้ผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศได้นำคำว่า Resource Person เข้ามาใช้ ในคอนต้น ๆ ได้เรียกชื่อเป็นภาษาไทยว่า "ผู้บรรยายบ้าง" "ผู้ให้การอบรมบ้าง" ในคอนหลังจึงได้เรียกตามคำภาษาอังกฤษว่า วิทยากร และได้นำไปใช้กันอย่างแพร่หลายในทุกวงการที่มีการฝึกอบรม ต่อมาการอบรมสัมมนาได้ขยายตัวไปยังองค์การต่าง ๆ ทั้งของรัฐและเอกชนมากขึ้นได้มีผู้จัดกลุ่มวิทยากรไว้ทำการฝึกอบรม รวมทั้งเป็นอาชีพ สมัครเล่นเป็นจำนวนมากและแม้ในปัจจุบันคำว่า วิทยากร ก็ยังเป็นคำที่ทันสมัยอยู่ในทุกวงการ

ความหมายของคำว่า วิทยากร

หน่วยศึกษานิเทศก์ส่วนจังหวัด กรมสามัญศึกษา (2502) ได้ระบุว่าวิทยากร คือ

1. เจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่ของกรมสามัญศึกษา
2. ศึกษานิเทศก์ของกรมสามัญศึกษา
3. ผู้เชี่ยวชาญของสำนักบริหารวิเทศกิจ
4. บุคคลอื่น ๆ ที่เห็นสมควร

บุญเลิศ ไพรินทร์ (2534) ได้ให้ความหมายของ วิทยากร ไว้ว่า หมายถึง ผู้มีความสามารถซึ่งภูมิปัญญาที่เป็นบุคคลนั้น เป็นบุคคลที่มีความรู้ด้านต่าง ๆ และเป็นผู้ที่อยู่ในพื้นที่ทำให้สามารถเข้าใจสภาพแวดล้อมได้ และรู้จักกลุ่มเป้าหมายเป็นอย่างดี

ประเวศ วะสี (2530) ได้เสนอรูปแบบของการจัดการศึกษาอบรมชาวบ้านไว้ว่าควรมีหลายรูปแบบ รูปแบบหนึ่ง คือ เชิญชาวบ้านที่เก่งในเรื่องต่าง ๆ มาเป็นวิทยากรซึ่งปัจจุบันนี้ชาวบ้านบางคน เป็นวิทยากรทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับจังหวัด และระดับประเทศ บางคนขึ้นไปสู่

ระหว่างประเทศ ฉะนั้นเรามุ่งการศึกษา อบรม ที่มาจากภูมิปัญญาชาวบ้านต่อไป จะมีวิทยากรเป็น
แสนคน เพราะจำนวน 60,000 หมู่บ้านคงจะได้วิทยากรเป็นแสน ซึ่งก็ คือ ชุมพลังปัญญาระดับ
ประเทศ สังคมเองก็เห็นความสำคัญและยกย่องชาวบ้าน

สุมาลี สังข์ศรี (2533) ได้กล่าวไว้ว่า กิจกรรมการเรียนการสอน เป็นกิจกรรมที่
ครอบคลุมเนื้อหาหลายประเภท และจัดในรูปแบบเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนและ
สภาพท้องถิ่นให้มากที่สุด เพราะฉะนั้นถ้าเรามีผู้เชี่ยวชาญอยู่ในท้องถิ่น เราจะสามารถเชิญบุคคล
เหล่านี้มาเป็นผู้สอนหรือวิทยากรได้เลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการสอนวิชาชีพ จะทำให้ผู้เรียน
ได้พบเห็นของจริงและการฝึกปฏิบัติจริง และถ้าเป็นวิทยากรในท้องถิ่นเอง จะทำให้รู้สภาพปัญหา
ของคนในท้องถิ่นดี จะสามารถให้ความรู้ในส่วนที่ตรงกับความต้องการ ของกลุ่มเป้าหมายมากขึ้น

คุณสมบัติวิทยากร

ในการที่ครูหรือผู้บริหารโรงเรียนจะพิจารณาเชิญบุคคลในท้องถิ่นมาเป็นวิทยากร หรือ
มาช่วยในการจัดการเรียนการสอน ควรจะได้พิจารณาคุณสมบัติของผู้ที่จะเชิญว่ามีความสามารถ
เหมาะสมกับเรื่องที่ต้องการจะให้สอนมากน้อยเพียงใด เพื่อที่นักเรียนจะได้รับประโยชน์จากการ
เชิญบุคคลในท้องถิ่น นั้น ๆ สูงสุด

หลักการพิจารณาเชิญวิทยากร ควรพิจารณาในเรื่องต่อไปนี้คือ

1. เชิญผู้ที่มีประสบการณ์เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่จะสอนจริง ๆ
2. เป็นผู้มีมนุษยสัมพันธ์ดี เป็นที่รู้จักกันในสังคม
3. ไม่มีชื่อเสียงเป็นที่เสื่อมเสีย หรือน่ารังเกียจในวงสังคม
4. เป็นผู้มีจิตใจกว้างขวางและเห็นประโยชน์ของการศึกษา
5. เป็นผู้ที่ครูสามารถจะเชิญมาได้โดยสะดวก

รุจิระ สุภรณ์ไพบูลย์ และคณะ (2528) ได้เสนอคุณสมบัติของวิทยากรที่จะเชิญมาสอนว่า ควรเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติดังนี้

1. เป็นผู้ที่มีความเต็มใจที่จะมาสอน แสวงหาหรือสาธิต
2. ควรเป็นบุคคลที่อยู่ในท้องถิ่น เพื่อความสะดวกในการติดต่อและประหยัดค่าใช้จ่าย
3. ถ้าเป็นผู้ปกครองของนักเรียนก็จะเป็นการดี เพราะมีความคุ้นเคยผูกพันกันทำให้การถ่ายทอดความรู้เป็นไปด้วยดี
4. บทเรียนที่ควรเชิญวิทยากรมาสอนแทนครู ควรเป็นเรื่องที่ครูไม่มีความชำนาญ เช่น การขยายพันธุ์พืช-สัตว์ การทำนมถั่วเหลือง ฯลฯ

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญต่อการเรียนการสอนในปัจจุบันมาก เพราะจะเป็นประโยชน์แก่นักเรียนทำให้ได้รับความรู้ในแง่มุมที่กว้าง ได้เปลี่ยนบรรยากาศจากครูที่สอนประจำ ได้รับประสบการณ์ตรงได้รับความรู้ที่ละเอียด ทำให้สามารถเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ที่ตนเองได้อ่านมาแล้วมากขึ้นรวมทั้งได้พัฒนาทักษะทางสังคม ซึ่งจะทำให้ได้พัฒนาทักษะการเรียนรู้ด้านต่าง ๆ ที่ตนเองได้อ่านมาแล้วมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะหลักสูตรกลุ่มวิชาการงานและอาชีพที่ได้เปิดโอกาสให้ท้องถิ่นปรับรายละเอียดเนื้อหาของรายวิชาให้สอดคล้องกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่น ส่งเสริมให้ท้องถิ่นจัดทำรายวิชาที่สนองความต้องการของท้องถิ่น และส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความคิดในการสร้างสรรค์งานโดยกำหนดให้ผู้เรียนได้เสนอโครงการที่ตนเอง หรือกลุ่มสนใจได้ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงมีส่วนสำคัญในการเสริมการสอนของครูให้ครบถ้วนสมบูรณ์ตามจุดมุ่งหมายและแนวคำเนิการของหลักสูตรมากยิ่งขึ้น

วิทยากรกับการเรียนการสอน

การเชิญวิทยากรมาช่วยสอนนั้นสามารถกระทำได้ 2 วิธีคือ เชิญมาพูดหรือสอนนักเรียนชั้นเรียน และให้นักเรียนออกไปสัมภาษณ์ผู้มีความรู้ที่บ้าน หรือที่ทำงาน ซึ่งครู หรือผู้บริหารโรงเรียน และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องควรจะได้มีการดำเนินการต่าง ๆ ทั้งก่อนเชิญวิทยากรขณะที่วิทยากรกำลังดำเนินการสอน และภายหลังจากที่วิทยากรได้สอนแล้ว ดังต่อไปนี้

1. การสำรวจหารายละเอียดเกี่ยวกับวิทยากรเป็นงานที่ครูหรือผู้เกี่ยวข้องต้องจัดทำเป็นลำดับแรก โดยการสำรวจให้ทราบว่าในท้องถิ่นนั้นมีใครบ้างที่มีอาชีพ การงาน ความรู้ และความสามารถเหมาะสมที่จะเชิญมาช่วยสอนในวิชาต่าง ๆ ได้ จากนั้น ครูจัดทำแบบสำรวจ จดชื่อที่อยู่ เนื้อหาวิชาที่ต้องการให้สอน วัน เวลาที่จะเชิญมาสอน เพื่อที่จะได้นำมาเก็บไว้เป็นข้อมูลในการวางแผนเชิญวิทยากรไว้แต่เนิ่น ๆ

2. การติดต่อวิทยากรเมื่อจะเชิญวิทยากรมาช่วยสอนในเนื้อหาวิชาที่ต้องการเป็นที่แน่นอนแล้ว ควรต้องดำเนินการติดต่อเพื่อเชิญวิทยากร ซึ่งสามารถทำได้หลายวิธีดังนี้

2.1 ติดต่อเชิญวิทยากรเป็นการส่วนตัว โดยครูหรือตัวแทนนักเรียนเพื่อให้ข้อมูลรายละเอียดต่าง ๆ แก่วิทยากรพร้อมทั้งสอบถามความสมัครใจของวิทยากร ตลอดจนวางแผนร่วมกันอย่างคร่าว ๆ

2.2 ติดต่อเชิญวิทยากรอย่างเป็นทางการโดยมีหนังสือจากโรงเรียนเชิญไปเป็นลายลักษณ์อักษร

3. การเตรียมตัวของครู ครูเป็นผู้มีบทบาทสำคัญมากที่สุดใน การดำเนินการเชิญวิทยากรมาช่วยสอน สิ่งที่ครูต้องจัดดำเนินการในการเชิญวิทยากรมีดังนี้

3.1 ครูต้องสำรวจแผนการสอนว่า เรื่องที่จะช่วยสอนนั้นมีทั้งหมดกี่คาบ เพื่อจะวางแผนใช้เวลาได้อย่างเหมาะสม เป็นการปรับแผนการสอนให้ยืดหยุ่น ไม่กินเวลาของกลุ่มประสบการณ์อื่น ๆ

3.2 กำหนดรายละเอียดการเชิญวิทยากรไว้ล่วงหน้าอย่างมีระบบ เช่น เชิญใครเชิญมาสอนเรื่องอะไร ช่วงเวลาใดและจะต้องปฏิบัติอย่างไร การกำหนดรายละเอียดดังกล่าวนี้จะช่วยให้ได้รับประโยชน์ในการเชิญวิทยากรเต็มที่ การกำหนดการเชิญวิทยากรดังกล่าว จะต้องคำนึงถึงองค์ประกอบต่าง ๆ เช่น ความเหมาะสมระหว่างวิทยากรกับเนื้อหา วิชาของนักเรียน ช่วงเวลา สถานที่ และวัสดุอุปกรณ์ เป็นต้น

3.3 ติดต่อเชิญวิทยากร โดยครูติดต่อวิทยากรเป็นการส่วนตัวก่อน แล้วจึงเชิญเป็นทางการ โดยครูผู้เชิญจะต้องตกลงรายละเอียดกับวิทยากรในเนื้อหาสาระ วัน เวลา สถานที่ และวัตถุประสงค์ของการเชิญ ตลอดจนวิธีเสนอข้อความรู้ของวิทยากร

3.4 ศึกษาเนื้อหา และจุดประสงค์ของเรื่องที่ต้องการให้วิทยากรสอนอย่างละเอียด เพื่อประโยชน์ในการซักถามและสรุป เพราะบางวิทยากรอาจไม่สามารถอธิบายให้นักเรียนเข้าใจได้ ครูจึงต้องเป็นผู้ช่วยตั้งคำถามและสรุป

3.5 ศึกษารูปแบบของการจัดการบรรยายหรือสาธิต

3.6 จัดเตรียมสถานที่และอุปกรณ์ให้พร้อม เช่น เตรียมสถานที่รับรองเมื่อวิทยากรมาถึงโรงเรียน จัดเตรียมสถานที่บรรยายหรือสาธิตให้เหมาะสมจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์และสื่อการสอนที่จะต้องใช้ประกอบการบรรยายหรือสาธิต ตลอดจนจัดเตรียมนักเรียนให้อยู่ในสภาพพร้อมที่จะเรียน เป็นต้น

3.7 ในกรณีที่พานักเรียนไปพบวิทยากรที่บ้าน หรือที่ทำงานของวิทยากร ครูจะต้องศึกษาและเตรียมวางแผนล่วงหน้าไว้ให้พร้อม ได้แก่ การซักซ้อมนักเรียนเกี่ยวกับการเดินทาง การแบ่งกลุ่ม การซักถาม การจดบันทึก และการรายงานผลงาน

3.8 ในขณะที่วิทยากรกำลังบรรยายหรือสาธิตนั้น ครูคอยช่วยอำนวยความสะดวกแก่วิทยากร เช่น ช่วยจัดเตรียมอุปกรณ์ ช่วยตั้งคำถาม ช่วยสรุปในเนื้อหาที่วิทยากรบรรยาย (ในกรณีที่วิทยากรไม่ได้สรุปหรืออาจสรุปได้ไม่ชัดเจน)

3.9 สรุปและประเมินผลความรู้ที่ได้รับจากวิทยากร โดยใช่วิธีการประเมินผล การเรียนการสอนโดยทั่วไป ซึ่งจะต้องใช่วิธีการประเมินหลาย ๆ วิธี เพื่อตรวจสอบคุณภาพของนักเรียน โดยดูจากจุดประสงค์ที่กำหนดไว้ สิ่งที่จะควรประเมิน ได้แก่ เนื้อหาความรู้ เจตคติ คุณสมบัติที่ต้องการเน้น การนำไปใช้และกระบวนการดำเนินการ

3.10 กิจกรรมติดตาม ครูควรเขียนเรื่องย่อเกี่ยวกับเรื่องที่วิทยากรมาบรรยายลงในวารสารของโรงเรียน อ่านออกเสียงตามสาย และมีจดหมายขอบคุณวิทยากรตามไปอีกที่หนึ่ง ประการสุดท้าย คือ ควรให้นักเรียนจัดแสดงผลงานอันเป็นผลจากการเชิญวิทยากร และเก็บไว้ในแฟ้ม เพื่อเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าต่อไป

4. การเตรียมตัวของนักเรียน เพื่อให้การใช้วิทยาการในการเรียนการสอนเกิด ประโยชน์แก่นักเรียนทางด้านความรู้ ทักษะ และเจตคติ ครูควรต้องมีการเตรียมตัวนักเรียนดังนี้

4.1 มอบหมายให้นักเรียนรับผิดชอบหน้าที่ต่าง ๆ กัน ตามความเหมาะสม เช่น หน้าที่ในการจัดเตรียม และเก็บสถานที่ เตรียมวัสดุอุปกรณ์ หน้าที่ต้อนรับ และส่งวิทยากร หน้าที่ บริการวิทยากร และผู้ร่วมกิจกรรมทั้งหมด การกล่าวขอบคุณวิทยากร และกวาดจัดเตรียมของที่ ระลึก เป็นต้น นักเรียนทุกคนควรมีหน้าที่รับผิดชอบตามความสมัครใจหรือความเหมาะสมซึ่งครูควร ทำความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของนักเรียนแต่ละคนให้ดี

4.2 ให้นักเรียนทราบวัตถุประสงค์ของการเชิญวิทยากร และศึกษาเนื้อเรื่องไว้ ล่วงหน้า ตลอดจนเตรียมตั้งปัญหาซักถาม

4.3 ทำความเข้าใจเกี่ยวกับมารยาทในการฟัง การซักถาม และวิธีการจด บันทึก (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2524)

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า การสอนของวิทยากร นักเรียนจะได้รับความรู้ หรือผล สำเร็จมากน้อยเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหลายประการ เช่น การพิจารณาคัดเลือกวิทยากร การเตรียมการ ความสามารถของวิทยากร การประสานงานระหว่างครูกับวิทยากร กิจกรรม การสอน การวางแผนเตรียมการต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งการเชิญวิทยากรมาสอนจะได้รับประโยชน์ สูงสุด หากทุกฝ่ายเห็นความสำคัญ และร่วมมือกันดำเนินการตามบทบาทหน้าที่ของตนเองอย่าง เค็มกำลังความสามารถ

การเบิกจ่ายค่าตอบแทนให้วิทยากรบุคคลภายนอก

การจัดการเรียนการสอนกลุ่มวิชาการงานและอาชีพ มุ่งให้ผู้เรียนได้เรียนรู้โดยการ ปฏิบัติจริง เพื่อจะได้ นำความรู้ที่ได้รับไปใช้เป็นพื้นฐานการประกอบอาชีพ เมื่อจบการศึกษาไป แล้วซึ่งในทางปฏิบัติ ยังประสบปัญหาหลายประการคือ ขาดแคลนครูที่มีความรู้ ความชำนาญเฉพาะ งาน โดยเฉพาะงานประดิษฐ์และงานช่าง (ลักษณะ สัมเชื้อ , 2524) จากปัญหา ดังกล่าวจึง ได้มีการแสวงหาแนวทางที่จะพัฒนาการเรียนการสอน กลุ่มวิชาการงานและอาชีพให้มีประสิทธิภาพ ยิ่งขึ้น โดยพิจารณานำแหล่งวิทยากรและวิทยากรในท้องถิ่นมาช่วยในการเรียนการสอนเพราะใน ทุก ๆ ท้องที่มีบุคคลจำนวนมากที่มีความรู้ ความชำนาญ และประสบการณ์ เฉพาะด้านที่สามารถ

เข้ามาช่วยครูในการสอน และถ่ายทอดความรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถทำให้การเรียนการสอนเป็นไปตามเจตนารมณ์ของหลักสูตร ซึ่งที่ผ่านมาหลายจังหวัดได้เชิญบุคคลภายนอกเข้ามาเป็นวิทยากรพิเศษทำการสอนลักษณะให้เปล่า โดยมีได้รับค่าตอบแทนค่อนข้างใด และเพื่อให้การดำเนินการดังกล่าวมีประสิทธิภาพอย่างจริงจัง สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ จึงได้เสนอให้กระทรวงการคลังพิจารณาอนุมัติ ให้วิทยากรที่เข้ามาช่วยสอนในโรงเรียนต่าง ๆ โดยโรงเรียนนั้น ๆ ไม่มีครูที่มีความรู้ ความชำนาญในเรื่องที่จะสอนได้รับค่าตอบแทนพอสมควร และกระทรวงการคลังได้พิจารณาเห็นชอบอนุมัติตามหนังสือที่ ก.ค.0502/14340 ลงวันที่ 30 มีนาคม 2527 ให้ทำการเบิกจ่ายค่าตอบแทนให้วิทยากรได้ ในอัตราชั่วโมงละ 50 บาท

เกณฑ์การพิจารณาเบิกจ่ายค่าตอบแทนให้วิทยากร

1. ต้องเป็นโรงเรียนที่มีโครงการสอน ซึ่งมีความพร้อมในด้านอุปกรณ์การสอนและวัสดุต่าง ๆ ที่จะดำเนินการสอนตามโครงการ และจะต้องมีวิทยากรพร้อมอยู่แล้ว
2. เป็นโรงเรียนที่ขาดครูที่มีความรู้ ความชำนาญเฉพาะในด้านนั้น ๆ
3. วิทยากรที่ได้รับการพิจารณาจ่ายค่าตอบแทน ต้องไม่ใช่ข้าราชการหรือลูกจ้างในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติโดยได้รับอนุมัติจากผู้อำนวยการการประถมศึกษาจังหวัด

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ได้กำหนดแนวทางปฏิบัติไว้เป็น 2 ขั้นตอนดังนี้

1. ขั้นตอนการดำเนินการของนประมาณ
 - 1.1 ระดับโรงเรียน ให้โรงเรียนที่มีความจำเป็นต้องเชิญวิทยากรมาช่วยสอนตั้งคณะกรรมการซึ่งประกอบด้วย หัวหน้าสถานศึกษา ครูและกรรมการศึกษาจำนวน 3 - 5 คน พิจารณาค่าความจำเป็น และคัดเลือกตัววิทยากร จากนั้นให้ติดต่อประสานงานกับผู้ที่คัดเลือกให้เป็นวิทยากร จัดทำโครงการ พร้อมระบุชื่อวิทยากร เสนอต่อ สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอ เพื่อพิจารณา

1.2 ระดับอำเภอ จัดตั้งคณะกรรมการ จำนวน 5 - 7 คน ซึ่งประกอบด้วย หัวหน้าการประถมศึกษาอำเภอ ประธานกลุ่มโรงเรียน คณะกรรมการการประถมศึกษาอำเภอและศึกษานิเทศก์อำเภอ พิจารณาลำดับความสำคัญของโครงการความเหมาะสมของวิชาการที่โรงเรียนเสนอมา จากนั้นให้สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอ เสนอโครงการตามลำดับความสำคัญต่อสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด เพื่อพิจารณาต่อไป

1.3 ระดับจังหวัด จัดตั้งคณะกรรมการ 5-7 คน ซึ่งประกอบด้วยผู้อำนวยการการประถมศึกษาจังหวัด หัวหน้าหน่วยศึกษานิเทศก์ หัวหน้าการประถมศึกษาอำเภอ คณะกรรมการการประถมศึกษาจังหวัด พิจารณาลำดับความสำคัญของโครงการเชิงวิชาการ จำนวนชั่วโมงที่เชิงวิชาการมาทำการสอน และจัดทำงบประมาณค่าตอบแทนวิทยากรบุคคลภายนอก เสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ เพื่อของบประมาณสนับสนุนต่อไป

2. ขั้นตอนการดำเนินการเมื่อได้รับจัดสรรงบประมาณ

2.1 ระดับจังหวัด ให้คณะกรรมการระดับจังหวัด พิจารณาลำดับความสำคัญของโครงการ แล้วดำเนินการดังต่อไปนี้

2.1.1 พิจารณาอนุมัติโครงการที่สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอเสนอ และจัดสรรงบประมาณที่ได้รับให้โรงเรียนต่าง ๆ ตามวงเงินงบประมาณที่โรงเรียนขอมา

2.1.2 แจ้งผลการอนุมัติโครงการ และวงเงินงบประมาณให้สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอทราบ เพื่อดำเนินการต่อไป

2.1.3 อนุญาตการเชิญบุคคลภายนอกเป็นวิทยากร แล้วจัดทำทะเบียนวิทยากรที่อนุญาตพร้อมส่งสำเนาให้สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอไว้เป็นหลักฐานและใช้ในการตรวจสอบการจ่ายเงิน

2.1.4 ติดตามประเมินผล และรายงานผลการปฏิบัติให้สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ

2.2 ระดับอำเภอ เมื่อสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอ ได้รับแจ้งผลอนุมัติโครงการ และการจัดสรรงบประมาณ จากสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด แล้วให้ดำเนินการต่อไป

2.2.1 แจ้งให้โรงเรียนดำเนินการตามโครงการที่ได้รับการอนุมัติ

2.2.2 จัดทำหนังสือขออนุญาตเชิญบุคคลภายนอกเป็นวิทยากรเสนอต่อสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด และทำหนังสือขออนุญาตให้เชิญบุคคลภายนอกเป็นวิทยากรเมื่อได้รับอนุญาตจากจังหวัดให้ดำเนินการเชิญวิทยากรได้

2.2.3 เตรียมเบิกเงินค่าตอบแทนไว้ล่วงหน้า

2.2.4 ติดตาม ประเมินผลและรายงานผลการดำเนินการต่อสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด

2.3 ระดับโรงเรียน เมื่อได้รับทราบการอนุมัติโครงการและวงเงินงบประมาณ ค่าตอบแทนจากสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอ แล้วให้หัวหน้าสถานศึกษาดำเนินการดังนี้

2.3.1 จัดทำการสอนตามวงเงินงบประมาณค่าตอบแทนวิทยากรที่ได้รับจริง

2.3.2 ประสานงานกับวิทยากร เพื่อตกลงรายละเอียดต่าง ๆ ตลอดจนแนวทางและวิธีการสอนตามหลักวิชาการ

2.3.3 จัดทำหนังสือเชิญบุคคลภายนอกเป็นวิทยากร พร้อมกับแนบบแบบฟอร์มหนังสือตอบรับเชิญไปด้วย แล้วจัดทำหนังสือขออนุญาตเชิญบุคคลภายนอกเป็นวิทยากรเสนอต่อคณะกรรมการการประถมศึกษาอำเภอ ต่อไป

2.3.4 อำนวยความสะดวกในการจัดเตรียมอุปกรณ์ให้แก่วิทยากรตามวันเวลาที่เชิญวิทยากรมาทำการสอน พร้อมทั้งประเมินการสอนของวิทยากร เมื่อการสอนสิ้นสุดลง

2.3.5 จัดทำหลักฐานการเบิกจ่ายค่าตอบแทน แล้วทำรายงานเสนอต่อสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอ ต่อไป

ตอนที่ 5 สภาพทั่วไปของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง

ภาคอีสาน หรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นภาคที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย มีพื้นที่ถึง 170,222 ตารางกิโลเมตร หรือ 1 ใน 3 ของประเทศประกอบด้วย 18 จังหวัด คือ ขอนแก่น มหาสารคาม อุดรธานี สกลนคร หนองคาย มุกดาหาร กาฬสินธุ์ นครพนม เลย ชัยภูมิ ร้อยเอ็ด อีสาน อุดรราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ และนครราชสีมา (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2535) และจังหวัดอำนาจเจริญ ซึ่งเป็นจังหวัดที่ตั้งขึ้นมาใหม่ แต่เดิมเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดอุดรราชธานี

ส่วนของประชากรนั้น มีความแตกต่างกันในเรื่องชาติพันธุ์อาศัยอยู่กระจัดกระจายทั่วไป ทั้งในแอ่งสกลนคร และแอ่งโคราช ประชากรประมาณร้อยละ 85 พูดภาษาไทยอีสาน (ไทย-ลาว) นอกนั้นเป็นชาวไทยที่พูดภาษาแม่ไทย (ภูไทย) แสก ไซ่ ญ้อ ข่า และกะเลิง ซึ่งอาศัยอยู่ในเขตจังหวัดสกลนคร นครพนม และกาฬสินธุ์

ประชากรในแอ่งโคราช ในจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ และ บุรีรัมย์ ส่วนใหญ่เป็นเขมร (ซึ่งเรียกตัวเองว่าขะแมร์) ส่วย (ซึ่งเรียกตัวเองว่ากูย หรือ กวย) และเขมรตามลำดับ นอกนั้นประกอบไปด้วย ไทย - ลาว จีน ไทยภาคกลาง (สุพรรณ ประเสริฐศรี , 2527)

จากสภาพภูมิศาสตร์และชาติพันธุ์ที่มีความแตกต่างกันส่งผลให้วัฒนธรรมย่อยหรือวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกันไปด้วย ในการที่จะศึกษาวัฒนธรรมท้องถิ่นของภาคอีสาน ควรจะแยกพื้นที่ศึกษาเป็น 2 พื้นที่ คือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน หรืออีสานเหนือ ซึ่งมีทั้งหมด 9 จังหวัด คือ มหาสารคาม ขอนแก่น อุดรธานี สกลนคร หนองคาย มุกดาหาร กาฬสินธุ์ นครพนม และเลย ส่วนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง หรืออีสานใต้ ประกอบไปด้วย 9 จังหวัด นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุดรราชธานี อีสาน ร้อยเอ็ด ชัยภูมิ และอำนาจเจริญ ในการวิจัยครั้งนี้จะ ศึกษาเฉพาะ สภาพ ปัญหา และความต้องการเกี่ยวกับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการเรียนการสอน ในโรงเรียนโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง เท่านั้น

เนื่องจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง มีประชากรที่เป็นเจ้าของถิ่นเดิม 3 เชื้อชาติ คือ เขมร ลาว เขมร มีการสืบทอดวัฒนธรรมแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ สืบทอดวัฒนธรรมจากเขมร ลาว และสืบทอดวัฒนธรรมโคราช โดยเฉพาะจังหวัดที่มีพื้นที่ติดกับประเทศกัมพูชา เช่น บุรีรัมย์ สุรินทร์และศรีสะเกษ ที่ได้รับการถ่ายทอดวัฒนธรรมบางส่วนจากเขมร ไม่ว่าจะเป็นภาษาหรือขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ซึ่งมีลักษณะพื้นบ้าน หรือวัฒนธรรมแตกต่างไปบ้างกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ซึ่งได้แก่ กาฬสินธุ์ ขอนแก่น นครพนม มุกดาหาร มหาสารคาม เดชสกลนคร หนองคาย และอุดรธานี เนื่องจากประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน นั้นส่วนใหญ่จะใช้ภาษาไทยอีสานหรือภาษาลาว เพราะชนกลุ่มนี้สืบทอดวัฒนธรรมมาจากกลุ่มแม่น้ำโขง โดยบรรพบุรุษของชนกลุ่มนี้จะอพยพมาจากดินแดนล้านช้าง ซึ่งอยู่ในกลุ่มไทย - ลาว และยังมีชนกลุ่มน้อยบางส่วนอาศัยอยู่ทั่วไป ได้แก่ ผู้ไท แสก กู้อี ไร้ ไ้อี ฯลฯ ประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้งตอนบนและตอนล่าง ยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนอยู่ ดังนั้นในการที่จะศึกษาเรื่องการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงควรแบ่งพื้นที่ที่จะศึกษาออกเป็น 2 ส่วน คือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนและภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ด้วยเหตุผลที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง มีสภาพทางภูมิศาสตร์เป็นเขตติดต่อกับชายแดนประเทศเพื่อนบ้านที่มีการปกครองที่แตกต่างกันกับประเทศไทยจึงมีผลกระทบต่อความมั่นคงปลอดภัยของทรัพย์สินและการประกอบอาชีพของประชากรที่อาศัยอยู่ตามแนวชายแดนอยู่บ่อย ๆ สภาพพื้นที่เป็นที่ราบสูง พื้นดินเป็นดินปนทราย ไม่อุ้มน้ำ แห้งแล้ง ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตร ทำนาเป็นหลัก สภาพเศรษฐกิจไม่ดี ประชาชนมีฐานะยากจน เนื่องจากปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ และการประกอบอาชีพทางการเกษตร การทำนาเป็นหลัก และต้องอาศัยน้ำจากธรรมชาติ เมื่อเกิดภาวะแห้งแล้งฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล หรือสิ้นสุดฤดูกาลการทำนาประชาชนจึงว่างงานจึงต้องอพยพย้ายถิ่นไปหางานทำในตัวเมือง หรือจังหวัดที่เป็นศูนย์กลางทางด้านเศรษฐกิจที่สำคัญของภาคต่าง ๆ ประชาชนที่อพยพย้ายถิ่นนั้นมีทั้งคนหนุ่มสาวและคนที่มีครอบครัวแล้ว ซึ่งการย้ายถิ่นมักจะไปทั้งครอบครัวเพราะสมาชิกในครอบครัวก็สามารถที่จะช่วยงานที่ทำนั้นได้ เช่น ไปรับจ้างตัดอ้อยที่ชลบุรี กาญจนบุรี ทำสวนกาแฟที่ชุมพร กรีดยางในจังหวัดทางภาคใต้ เกษตรชาวใน

จังหวัดแนวภาคกลาง ไปทำงานในจังหวัดสมุทรปราการ หรือทำงานก่อสร้างในกรุงเทพมหานคร ผู้ย้ายถิ่นไปทำงานจะมีทั้งผู้ย้ายถิ่นเป็นแบบถาวร และแบบชั่วคราว ตามฤดูกาล แต่การย้ายถิ่นจะมีมากที่สุดในพื้นที่ร้อน ซึ่งฤดูกาลเก็บเกี่ยวได้เสร็จสิ้นไปแล้ว จากการอพยพย้ายถิ่นของประชาชน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ไปทำงานในตัวเมืองต่างจังหวัดในอัตราสูงดังกล่าว ทำให้มีผลกระทบต่อการจัดการศึกษา นักเรียนที่ผู้ปกครองย้ายถิ่นไปทำงาน นักเรียนก็ต้องย้ายไปด้วย ซึ่งไม่ใช่จะเป็นปัญหาในช่วงปิดเทอมเท่านั้น แม้แต่ในช่วงที่โรงเรียนกำลังเปิดสอนอยู่ก็ยังมีปัญหา เด็กลาโรงเรียน เด็กตามผู้ปกครองไปทำงานในเมือง หรือต่างจังหวัด จากสาเหตุนี้ทำให้ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนโดยภาพรวมของนักเรียนในสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างยังอยู่ในเกณฑ์ต่ำ แม้จะมีการเพิ่มขึ้นแต่ก็ยังไม่เป็นที่น่าพอใจ และการขยายโอกาสทางการศึกษาเท่าที่ผ่านมาก็จัดโดยกรมสามัญศึกษาและกรมการศึกษานอกโรงเรียน ปรากฏว่า จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง มีอัตราการเรียนต่อต่ำที่สุดคิดอันดับ 1 ใน 10 อันดับแรกของประเทศ ได้แก่ จังหวัดบุรีรัมย์ อุบลราชธานีหนองคาย อุดรธานี สกลนคร นครพนม ร้อยเอ็ด สุรินทร์ และยโสธร ตามลำดับ (กรมสามัญศึกษา, 2531)

จากสภาพ ปัญหาการอพยพย้ายถิ่นเพื่อหางานทำของผู้คนในภาคอีสานตอนล่าง ก็เป็นตัวบ่งชี้อย่างหนึ่งว่า การจัดให้การศึกษาขั้นพื้นฐานเท่าที่ผ่านมายังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร และไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ ที่มุ่งสร้างความสะดวกภาคทางการศึกษาให้กับเยาวชนไทยในทุกถิ่นที่ ให้มีความรักชาติรักแผ่นดิน เห็นคุณค่าของท้องถิ่นที่ตนอาศัย ให้ได้มีความรู้ ความสามารถที่เพียงพอที่จะประกอบอาชีพ หรือเป็นพื้นฐานในการศึกษาค้นคว้าในระดับที่สูงขึ้น นำความรู้ ความสามารถทั้งหลายที่ได้รับกลับไปพัฒนาท้องถิ่นชนบทที่ตนอาศัยอยู่ได้ และปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และปัญหาการเมืองของประเทศเนืองบ้านที่มีผลกระทบต่อประชาชนที่อาศัยในเขตการศึกษานี้ อันส่งผลกระทบต่อถึงฐานะทางเศรษฐกิจและความเป็นอยู่รวมไปถึงการศึกษาของบุตรหลาน ทำให้อัตราการศึกษาค้นคว้าในระดับมัธยมศึกษาต่ำไปด้วย เนื่องจากผู้ปกครองไม่สามารถส่งบุตรหลานเข้าเรียนต่อในระดับมัธยมศึกษาได้

ดังนั้นการดำเนินงานตามโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน ซึ่งจัดการศึกษา
 ในลักษณะที่เป็นการทำเปล่าจึงนับว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับนักเรียนที่อยู่ในภูมิภาคนี้ เนื่องจาก
 เป็นการเปิดโอกาสให้นักเรียนที่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ไปแล้วหลาย ๆ ปี ได้มีโอกาสกลับเข้า
 มาเรียนต่อในระดับมัธยมศึกษาอีกด้วย

จากการที่มีการจัดตั้งโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน ในสังกัดสำนักงาน
 คณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือ สร้างความเสมอภาคทาง
 การศึกษา มีการนำเอาทรัพยากร และแหล่งประกอบการศึกษาที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่นมาช่วยในการเรียน
 การสอน ดังนั้นในเรื่องของสื่อการสอนระดับมัธยมศึกษา ในโรงเรียนประถมศึกษาที่เปิดสอนใน
 ระดับมัธยมศึกษาตามโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน จึงมีสื่อการสอนสำเร็จรูปที่
 สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดแต่ละจังหวัดจัดสรรให้ และนำมาจากแหล่งทรัพยากร และสถาน
 ประกอบการในแต่ละท้องถิ่นมาประกอบการจัดการเรียนการสอนเพื่อสนองตอบต่อความต้องการใน
 เรื่องของการศึกษาของท้องถิ่นที่โรงเรียนนั้นตั้งอยู่

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตอนที่ 6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วิทยากรหรือผู้รู้ชำนาญ เป็นแหล่งวิทยากรประเภทหนึ่ง ซึ่งครูสามารถเชิญมาช่วยในการเรียนการสอนบางเรื่องที่ครูไม่มีความรู้ความชำนาญพอ นักเรียนจะได้รับประสบการณ์ตรงซึ่งมีความสอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่ในท้องถิ่นนั้น ๆ ทำให้การเรียนการสอนมีความหมายลึกซึ้ง และสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่านักการศึกษาหลายท่าน เห็นความสำคัญของการเชิญวิทยากรมาช่วยในการสอน แต่ในสภาพความเป็นจริง กลับพบว่า การเชิญวิทยากรมาสอนมีปัญหาหลายประการ (ประสิทธิ์ อามาตร์, 2529) ประกอบกับยังไม่ปรากฏการวิจัยเกี่ยวกับเรื่องการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือบุคคลในท้องถิ่นประกอบการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยตรง มีเพียงการวิจัยข้างเคียงที่หาจนถึงการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือบุคคลในท้องถิ่นเป็นวิทยากรในการสอน ซึ่งผู้วิจัยได้รวบรวมไว้ดังนี้

ทศพร เชาว์ดี (2516) ได้วิจัยเรื่อง "การใช้ประโยชน์แหล่งความรู้ในชุมชนประกอบการสอนวิชาภูมิศาสตร์ ในโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น" พบว่า วิธีที่ครูและนักเรียนนำเอาแหล่งความรู้ในชุมชนมาใช้มากที่สุด คือ การไปค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติมจากแหล่งความรู้อื่น ๆ นอกจากโรงเรียนและการสัมภาษณ์จากแหล่งความรู้ทางภูมิศาสตร์วิธีการที่ใช้บ่อย คือ การไปสัมภาษณ์ผู้มีความรู้ในชุมชน นอกจากนี้ ครูและนักเรียนยังมีความเห็นว่า แหล่งความรู้ในชุมชนมีประโยชน์ต่อการเรียนการสอนภูมิศาสตร์มาก เพราะช่วยให้นักเรียนได้รับความรู้ และประสบการณ์โดยตรง

ลักขณา สมเชื้อ (2524) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "ปัญหาการสอนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 - 2 ในจังหวัดชลบุรี" พบว่า โรงเรียนจัดการประชาสัมพันธ์ให้บุคคลในท้องถิ่นมีความเข้าใจต่อการเรียนการสอน กลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ การวิจัยดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยของ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2528) ที่ได้

ทำการวิจัยเรื่อง "รายงานการติดตามและการประเมินผลโครงการปรับปรุงคุณภาพการเรียนการสอนกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพในโรงเรียนประถมศึกษา โดยความร่วมมือขององค์การยูนิเซฟ" ซึ่งจากการประเมินพบว่า มีการขาดครูที่สอนงานเลือกอยู่เป็นจำนวนมาก และได้มีการนำวิทยากรท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์ทางการศึกษาน้อยกว่าที่ควร ทั้งที่แทบทุกหมู่บ้านจะมีบุคคลที่ชำนาญในด้านนี้อยู่แล้วแทบทั้งสิ้น

จิราวรรณ ช้างสำลี (2529) ได้ทำวิจัยเรื่อง "การใช้แหล่งวิทยากรในชุมชนประกอบการเรียนการสอนวิชาชีววิทยา ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย" ผลการวิจัย พบว่า ครูชีววิทยามีความคิดเห็นเกี่ยวกับประโยชน์ที่ได้รับจากแหล่งวิทยากรในชุมชนประกอบการเรียนการสอนวิชาชีววิทยาว่า มีประโยชน์มากและเห็นว่า การใช้แหล่งวิทยากรในชุมชนมีปัญหาและอุปสรรคมากในเรื่อง งบประมาณ ความปลอดภัยในการเดินทางครูไม่มีเวลา โรงเรียนไม่มีชั่วโมงพิเศษ วิทยากรอยู่ไกลติดต่อไม่สะดวก ทัศนูปกรณ์ ในแหล่งวิทยากรมีจำกัด และครูขาดเอกสารแนะนำแหล่งวิทยากรในชุมชน ผลการวิจัยนี้คล้ายกับงานวิจัยของ ประสิทธิ์ อามาตร์ (2529) ซึ่งได้ทำการวิจัยเรื่อง "การใช้แหล่งความรู้ในชุมชน ในการสอนกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ของโรงเรียนประถมศึกษา ในเขตการศึกษา 10" ซึ่ง พบว่า ครูมีปัญหาและอุปสรรคในเรื่อง การเชิญวิทยากรมาสอนอยู่ในระดับปานกลาง ในเรื่องค่าใช้จ่ายสำหรับวิทยากร ครูไม่สะดวกที่จะไปติดต่อวิทยากรที่อยู่ห่างไกลจากโรงเรียน ครูไม่มีเวลาศึกษาและวางแผนเชิญวิทยากรที่เหมาะสมกับแผนงานไว้ล่วงหน้าแต่เนิ่น ๆ เสียค่าใช้จ่ายสูงผู้รู้ หรือชำนาญไม่ค่อยมีเวลาว่างพอ

จากการวิจัยที่ได้กล่าวมาแล้ว นักการศึกษา ผู้บริหาร ครู ตลอดจนบุคคลที่เกี่ยวข้องได้ เห็นความสำคัญของการเชิญวิทยากรมาช่วยในการจัดการเรียนการสอน แต่ในสภาพความเป็นจริง ยังมีการเชิญบุคคลในท้องถิ่นเป็นวิทยากรมาช่วยในการเรียนการสอนในโรงเรียนน้อยมาก สาเหตุเนื่องจากปัญหา และอุปสรรคหลายประการ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

อุดมชัย ชอมขุนทด (2529) ได้ศึกษาการนำประสบการณ์ จากการเรียนกลุ่มการทำงาน และพื้นฐานอาชีพ ไปใช้ในชีวิตประจำวันของผู้สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษา ที่ไม่ศึกษาต่อ จังหวัดนครราชสีมา พบว่า โดยเฉลี่ยแล้วผู้สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษาที่ไม่ศึกษาต่อ นำประสบการณ์ จากการเรียนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ ไปใช้ในชีวิตประจำวันอยู่ในระดับน้อย แต่เมื่อพิจารณาแยกตามลักษณะงานแล้ว พบว่า ผู้สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษาที่ไม่ศึกษาต่อ ได้นำประสบการณ์จากการเรียนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ ด้านงานบ้านไปใช้ในชีวิตประจำวัน อยู่ในระดับกลาง ส่วนงานเกษตรกับงานประดิษฐ์และงานช่างอยู่ในระดับน้อย โดยสรุปแล้วการนำประสบการณ์ จากการเรียนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ ไปใช้ในชีวิตประจำวันของผู้สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษาที่ไม่ศึกษาต่อ ระหว่างเพศชายกับหญิง แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ 0.01 แต่เมื่อแยกพิจารณาตามลักษณะงานแล้ว พบว่า ผู้สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษา ระหว่างเพศชายกับหญิง นำประสบการณ์จากการเรียนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพด้านงานบ้านไปใช้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 ส่วนการนำประสบการณ์จากการเรียนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ ด้านงานประดิษฐ์และงานช่าง ไปใช้ในชีวิตประจำวันแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ 0.05 แต่การนำประสบการณ์จากการเรียนกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ ด้านงานเกษตรไปใช้ในชีวิตประจำวันไม่แตกต่างกัน

โดยเฉลี่ยแล้ว ผู้สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษาที่ไม่ศึกษาต่อ ได้รับความรู้เกี่ยวกับกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพจากโรงเรียนมากที่สุด รองลงมาได้รับความรู้มาจากบ้านและเรียนรู้ด้วยตนเอง ตามลำดับ

นอกจากนี้ยังพบว่า ผู้สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษาที่ไม่ศึกษาต่อ ส่วนใหญ่อยากเรียนการตัดเย็บเสื้อผ้า การเลี้ยงสัตว์ ซ่อมแซมเครื่องชนิด ไฟฟ้า และเสริมสวยเพราะต้องการนำความรู้ไปประกอบอาชีพ หรือหารายได้พิเศษให้เป็นประโยชน์กับตนเองและสมาชิกในครอบครัว แต่เนื้อหาวิชาดังกล่าวกลับไม่ได้เรียนมาเลย

กิตติยา คาระสวัสดิ์ (2529) ได้ศึกษาการใช้หลักสูตรวิชาอาชีพเพิ่มเติมในโรงเรียนมัธยมศึกษาในพื้นที่เป้าหมาย เพื่อพัฒนาชนบทภาคเหนือ เอกสารประกอบหลักสูตร แผนการสอน เป็นเอกสารที่ครูใช้ประกอบการสอนมากที่สุด มีการจัดทำแผนการสอนโดยอาจารย์แต่ละคนจัดทำ

ด้วยตัวเอง และกลุ่มโรงเรียนเป็นผู้จัดทำ ปัญหาที่พบ ครูผู้สอนวิชาท้องถิ่นมีไม่เพียงพอ ต้องรับผิดชอบงานอื่น ครูสอนหลายวิชา ครูแนะแนวมีไม่เพียงพอ ชาวบ้านยังต้องการให้นักเรียนเรียนเพื่อเข้ารับราชการและเป็นลูกจ้างมากกว่าเป็นเกษตรกรหรือประกอบอาชีพอิสระ ขาดข้อทดสอบมาตรฐานที่จะนำมาใช้บริการทดสอบมาตรฐาน เพื่อวัดความถนัด และความสนใจของนักเรียน เอกสารประกอบหลักสูตร และสื่อการเรียนการสอนมีไม่เพียงพอ ขาดงบประมาณในการจัดซื้อขาดบุคลากรที่มีความเข้าใจ ในการผลิตเอกสารเกี่ยวกับวิชาอาชีพท้องถิ่น

วิมลย์ บุญย้อย (2529) ได้ศึกษาปัญหาการใช้หลักสูตรวิชาพื้นฐานอาชีพในโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย ในจังหวัดฉะเชิงเทรา ชลบุรี และระยอง ปัญหาการใช้หลักสูตรวิชาพื้นฐานอาชีพสรุปได้ดังนี้

1. โรงเรียนไม่สามารถจัดหางานให้นักเรียนทำในวันหยุดหรือนอกเวลาหรือเมื่อจบการศึกษาแล้วได้
2. โรงเรียนไม่สามารถเชิญวิทยากรในท้องถิ่นมาบรรยายความรู้วิชาพื้นฐานอาชีพแก่นักเรียนได้
3. โรงเรียนไม่เปิดโอกาสให้ครูผู้สอนพานักเรียนไปศึกษาดูงานภาคปฏิบัติในสถานฝึกอาชีพ แหล่งวิทยากร หรือสถานประกอบอาชีพอิสระนอกโรงเรียน
4. โรงเรียนไม่มีเงินค่าใช้จ่ายในการพานักเรียนไปฝึกงานอาชีพนอกโรงเรียน
5. สถานประกอบการ หรือสถานประกอบอาชีพอิสระ ไม่ได้ให้ความร่วมมือด้วยดีกับทางโรงเรียนในการรับนักเรียนเข้าฝึกงาน และสถานที่ดังกล่าวตั้งอยู่ห่างไกลจากโรงเรียนไม่สะดวกในการเดินทางไป-กลับขณะไปศึกษาและฝึกงานอาชีพ
6. นักเรียนไม่สามารถนำความรู้ด้านอาชีพ ไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้
- นักเรียนขาดความเข้าใจวิชาพื้นฐานอาชีพ และนักเรียนขาดความริเริ่มในการทำงานอาชีพของนักเรียนเอง
7. จุดมุ่งหมายของหลักสูตรไม่สอดคล้องกับความสนใจและความต้องการของนักเรียน
8. นักเรียนขาดความกระตือรือร้นในการเรียนวิชาพื้นฐานอาชีพ
9. โรงเรียนไม่เปิดโอกาสให้นักเรียนได้ศึกษาค้นคว้าและฝึกงานทดลองด้วยตนเอง

ประดิษฐ์ จันทร์แสนตอ (2529) ได้ศึกษา "สภาพและการเรียนการสอนวิชาการทำงานและพื้นฐานอาชีพ ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 8" พบว่า การเรียนการสอนและอาชีพ ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 8 สภาพแวดล้อมยังไม่เอื้ออำนวยในการเรียนการสอน ผู้ปกครองนักเรียนฐานะยากจน ด้านข้อมูลที่ใช้เป็นรากฐานในการเรียนการสอน โรงเรียนส่วนมากใช้วิธีให้นักเรียนสมัครเข้าเรียนตามแผนการเรียนที่โรงเรียนมีอยู่ และนักเรียนเลือกเรียนวิชาอาชีพช่างอุตสาหกรรมมากที่สุด รองลงมา ได้แก่ หมวดเกษตรกรรม ด้านกระบวนการเรียนการสอน ครูส่วนมากเตรียมการสอน โดยใช้แผนการสอน สอนโดยวิธีสาธิต มีความเอาใจใส่ควบคุมดูแลนักเรียนที่กำลังปฏิบัติงานดี แต่ขาดสอนเป็นบางครั้งอยู่ เป็นจำนวนมากด้านผลการเรียนที่ได้ออกมา นักเรียนมีความรู้เกี่ยวกับลักษณะทั่วไปของวิชาการทำงานและอาชีพสูง และส่วนมากมุ่งอนาคตที่จะเป็นช่างยนต์และช่างไฟฟ้า สำหรับปัญหาการเรียนการสอนวิชาการทำงานและอาชีพที่พบมากที่สุด ได้แก่ ด้านสภาพแวดล้อม คือ ผู้ปกครองนักเรียนฐานะยากจน แหล่งวิทยากร สถานที่ประกอบการ และสถานประกอบอาชีพอิสระมีน้อย

นิรมล ธรรมอำนวยสุทธ (2531) ได้ศึกษา "การศึกษาการจัดการเรียนการสอนวิชาอาชีพตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 ในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดเพชรบุรี" พบว่า การดำเนินการเปิดสอนวิชาอาชีพโรงเรียนพิจารณาจากความพร้อมและความสนใจของนักเรียน มีนโยบายสนับสนุนการเปิดสอนหมวดเกษตรกรรม คหกรรม ธุรกิจ และช่างอุตสาหกรรม เกณฑ์ในการเปิดสอนโรงเรียนส่วนใหญ่พิจารณาจากความพร้อมของบุคลากรและความเพียงพอของจำนวนวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้สอน จัดแนะแนวการเลือกเรียนวิชาอาชีพกับนักเรียนโดยป้าอนิเทศ ปฐมนิเทศและการทำแบบสำรวจตัวเองเกี่ยวกับอาชีพ การจัดการเรียนการสอนวิชาอาชีพ ครูมีการจัดทำแผนการสอน ใบงาน ใบความรู้การเตรียมการสอน และการใช้สื่อการเรียนการสอนมีเป็นบางครั้ง มีการประเมินผลงานภาคปฏิบัติ สถานที่ใช้สอนและฝึกงานอยู่ภายในโรงเรียน ด้านปัญหาพบว่า การเปิดวิชาอาชีพที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น บุคลากรด้านการแนะแนวบางส่วนขาดความรู้ ความเข้าใจในการแนะแนว ความรู้พื้นฐานของนักเรียนแตกต่างกัน วัสดุอุปกรณ์ไม่เพียงพอ และสถานที่ที่ใช้สอนและฝึกงานคับแคบ

กัญญา ใจคำรงค์ (2532) ได้ศึกษา "การจัดวิชาอาชีพท้องถิ่นในโรงเรียนมัธยมศึกษา ตอนต้น สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดนราธิวาส" การจัดวิชาอาชีพท้องถิ่นในโรงเรียน พบว่า การปฏิบัติเพื่อจัดวิชาอาชีพท้องถิ่นในโรงเรียนพิจารณาจาก ความพร้อมของบุคลากร วัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือ และหลักสูตรวิชาชีพท้องถิ่น โดยใช้เกณฑ์การจัดหลักสูตร นโยบาย และแผนงาน ทางด้านวิชาอาชีพ การจัดการแนะแนวให้วิชาชีพที่แจ้งให้ความรู้ ป้ายนิเทศ กิจกรรมวันอาชีพ และ ใช้แบบทดสอบทางอาชีพ การจัดครูเข้าสอน คำนึงถึงความถนัดของแต่ละบุคคล และมีการใช้ใบ งาน ใบความรู้ ระหว่างการฝึกปฏิบัติงาน การประเมินผลใช้วิธีการประเมินระหว่างการเรียนการสอนและภายหลังการเรียนการสอน นักเรียนต้องการให้มีการฝึกภาคปฏิบัติ ทั้งในวันหยุดและนอก เวลาเรียนให้มากขึ้น มีการส่งเสริมความรู้ในการประกอบอาชีพด้านการเกษตรแก่ผู้ปกครอง โรงเรียนมีการประเมินผลสำเร็จตามจุดประสงค์ของโครงการ

ด้านปัญหาพบว่า การจัดวิชาอาชีพท้องถิ่นในโรงเรียนขาดการสำรวจด้านอาชีพและข้อมูลพื้นฐานที่สนับสนุน ฝ่ายแนะแนวไม่มีแผนงานในการสำรวจข้อมูล วัสดุอุปกรณ์และครุภัณฑ์สำหรับ ให้นักเรียนฝึกปฏิบัติมีสภาพชำรุด หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องควรให้ความรู้ในด้าน การประกอบอาชีพแก่ผู้ปกครอง ขาดเครื่องมือในการประเมินผลโครงการวิชาอาชีพ

ลักขณา คำตรง (2533) ได้ศึกษา "การจัดวิชาอาชีพในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัด กรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 5" พบว่า ด้านการเตรียมการจัดวิชาอาชีพ โรงเรียนจัดแผนการ เรียนโดยพิจารณาความพร้อมของโรงเรียนเป็นหลัก การจัดครูเข้าสอนส่วนใหญ่จัดตามวุฒิ เอกสาร ประกอบหลักสูตรที่จัดเตรียมส่วนใหญ่ได้แก่ โครงการสอน แผนการสอน สื่อการสอน ส่วนใหญ่ครู จัดเตรียมทำสื่อใช้เองโดย โรงเรียนจัดหาวัสดุอุปกรณ์ให้ สถานที่ใช้สอนและฝึกงานใช้สถานที่ใน โรงเรียน บริการแนะแนวส่วนใหญ่จัดทำ แบบสอบถามศึกษาข้อมูลนักเรียนเป็นรายบุคคลมีการตั้ง ตั้งเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานวัดผลและประเมินผลประกอบด้วยครูผู้สอนวิชาอาชีพ ผู้ช่วยฝ่ายวิชาการ หัวหน้าหมวดวิชาอาชีพและหัวหน้าฝ่ายแนะแนว

สำหรับด้านการเตรียมการที่พบส่วนใหญ่ได้แก่ ครูผู้สอนมีจำนวนไม่เพียงพอ วัสดุอุปกรณ์ อาคารสถานที่ มีจำนวนไม่เพียงพอ นักเรียนขาดความสนใจที่จะฝึกงาน ครูมีความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับการวัดและประเมินผลไม่เพียงพอ

ด้านการดำเนินการจัดวิชาชีพ โรงเรียนส่วนใหญ่ส่งเสริมให้ครูจัดกิจกรรมพานักเรียนไปทัศนศึกษาด้านอาชีพตามสถานประกอบการ และจัดให้นักเรียนฝึกงานในโรงเรียนและที่บ้าน ครูผู้สอนส่วนใหญ่ใช้วิธีการสอนแบบสาธิต และแบบบรรยาย การวัดผลและประเมินผลมีการดำเนินการทั้งระหว่างเรียนและหลังเรียน ฝ่ายแนะแนวส่วนใหญ่จัดบริการแนะแนว โดยรวบรวมข้อมูลนักเรียนเป็นรายบุคคล และมีการกำหนดบุคลากรในการนิเทศและติดตามผล

ปัญหาด้านการดำเนินการส่วนใหญ่ ได้แก่ เอกสารประกอบหลักสูตรมีจำนวนไม่เพียงพอ ครูขาดทักษะในการจัดทำ และวิเคราะห์ข้อสอบ บุคลากรแนะแนวมียังมีจำนวนไม่เพียงพอ

กองวิจัยทางการศึกษา กรมวิชาการ (2533) ได้ศึกษา "สภาพการจัดการเรียนการสอนวิชาชีพและการฝึกงานท่า" พบว่า สภาพการจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นส่วนใหญ่เปิดแผนการเรียนวิชาชีพ 3 แผนการเรียน ที่เปิดส่วนมากเรียงลำดับดังนี้ ช่างอุตสาหกรรม เกษตรกรรม คหกรรมและธุรกิจ โรงเรียนเปิดแผนการเรียนวิชาชีพอย่างค่อนเนื่อง และเพิ่มขึ้นตั้งแต่ปีการศึกษา 2524 - 2528 ส่งนักเรียนไปเรียนและฝึกงานที่สถานฝึกงานอาชีวน้อย แต่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น กิจกรรมที่ช่วยให้นักเรียนได้ฝึกทักษะทางอาชีพโดยตรงนั้น กระทำได้จำกัด การวัดผลและการประเมินผลที่ใช้กันมาก คือ สังเกตการปฏิบัติงานคุณงานและสอบปัญหาอุปสรรคในการนำหลักสูตรกลุ่มวิชาชีพ คือ เครื่องมือและวัสดุอุปกรณ์ที่จะให้นักเรียนฝึกและโรงเรียนมีไม่เพียงพอ สถานประกอบการอาชีพอิสระไม่ให้ความร่วมมือในการรับนักเรียนไปฝึกงาน สถานฝึกงานอยู่ไกลจากโรงเรียน ครูขาดเอกสารหลักสูตรและคู่มือการสอน ทางด้านการฝึกงานท่าผู้จบมัธยมศึกษาปีที่ 3 ฝึกงานทำร้อยละ 18.7 โดยผู้จบมัธยมศึกษาปีที่ 3 ช่างงานอาชีพผู้ปกครองมากกว่าทำงานรับจ้าง ส่วนผู้ที่ทำอาชีพรับจ้างจะทำในโรงงานมากที่สุด ผู้ที่จบการศึกษามัธยมศึกษาปีที่ 3 ส่วนน้อยประกอบอาชีพอิสระ

วิธนา ชูเดช (2534) ได้ศึกษา "การใช้วิทยากรในการสอนกลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพของครูประถมศึกษปีที่ 6 ในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ เขตการศึกษา 7" พบว่า

1. ครูเชิงวิพากษ์การสอนน้อยวิพากษ์ที่ครูส่วนมากเชิญมาสอน แม่บ้าน เกษตรตำบล และช่างตัดผม/ตัดผม เหตุที่เชิญมาสอนเพราะวิพากษ์มีความรู้ ความชำนาญ และสอนให้ลงมือปฏิบัติ
2. นักเรียนสามารถนำความรู้ไปใช้ในชีวิตจริงได้มากขึ้นเมื่อวิพากษ์สอน และได้พัฒนาทักษะการทำงาน ทั้งครูและนักเรียนได้เรียนรู้และฝึกฝนไปพร้อม ๆ กัน ทำให้ครูสามารถจัดกิจกรรมการสอนได้ดีขึ้น
3. เนื่องจากขาดงบประมาณ ครูส่วนมากจึงเชิญวิพากษ์ที่รู้จักคุ้นเคยโดยไม่จ่ายค่าตอบแทน
4. ครูและวิพากษ์ปฏิบัติงานร่วมกัน โดยวิพากษ์เป็นผู้สาคิดและสอนให้นักเรียนปฏิบัติส่วนครูเป็นผู้ดำเนินการด้านอื่น ๆ ครูและวิพากษ์นัดหมาย วัน เวลา สถานที่ที่จะสอน กำหนดเนื้อหา จัดเตรียมอุปกรณ์และวัสดุฝึกไว้ก่อนสอน
5. ปัญหาที่พบเมื่อเชิญวิพากษ์ คือการจัดเวลาให้วิพากษ์ วัสดุและอุปกรณ์ในการฝึกไม่เพียงพอ การจ่ายค่าตอบแทนล่าช้า

อังกฤษ สมคะเนย์ (2534) ได้ศึกษา "สภาพและปัญหาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้พัฒนาหลักสูตรในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี" พบว่า

1. สภาพการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้พัฒนาหลักสูตร พบว่า ศึกษานิเทศก์ ผู้บริหารโรงเรียน และครูวิชาการโรงเรียน ส่วนใหญ่เห็นด้วย และได้นำภูมิปัญญาชาวบ้านเกี่ยวกับการประกอบอาชีพของท้องถิ่นมาใช้พัฒนาหลักสูตร ในลักษณะการปรับกิจกรรมการเรียนการสอน หรือกิจกรรมเสริม ด้วยวิธีการเชิญเจ้าของภูมิปัญญาชาวบ้านที่เป็นช่างฝีมือ หรือช่างเทคนิคชาวบ้านมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตร
2. ปัญหาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้พัฒนาหลักสูตร พบว่า ศึกษานิเทศก์ ผู้บริหารโรงเรียน และครูวิชาการโรงเรียน มีปัญหาเกี่ยวกับด้านงบประมาณสนับสนุนไม่เพียงพอ ไม่ได้รับการสนับสนุนด้านนโยบายและการนิเทศติดตามผล ตลอดจนไม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านและการพัฒนาหลักสูตร

นิพนธ์วิญ วิทยเมือง (2535) ได้ศึกษาสภาพ และปัญหาการจัดอาชีพ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ในโรงเรียนประถมศึกษา ตามโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ โดยใช้นแบบสอบถามกับผู้บริหาร ครูผู้สอน และครูแนะแนวรวม 468 คน พบว่า ด้านการจัดเตรียมการวิชาอาชีพโรงเรียนส่วนใหญ่จัดแผนการเรียน โดยพิจารณาจากความพร้อมของโรงเรียน มีการจัดประชุมชี้แจงเกี่ยวกับ หลักสูตร แผนการสอน กิจกรรมการสอน จัดหาคู่มือการใช้หลักสูตร แผนการสอนให้ครู ส่งเสริมให้ครูนำทรัพยากรท้องถิ่น มาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด จัดเตรียมเครื่องมืออุปกรณ์ต่าง ๆ ให้เพียงพอและใช้การได้ดี จัดบุคลากรรับผิดชอบงานแนะแนว งานวัดผลและประเมินผล ให้คำปรึกษาแนะนำกับครูผู้สอน ส่วนปัญหาด้านการเตรียมการที่พบส่วนใหญ่ได้แก่ จำนวนครูผู้สอน วัสดุอุปกรณ์ อาคารสถานที่โรงฝึกงานและงบประมาณในการผลิตสื่อไม่เพียงพอ ครูขาดความรู้ ความเข้าใจในเรื่องการนิเทศ การจัดทำเอกสารประกอบหลักสูตรและการผลิตสื่อ

ด้านการดำเนินการจัดวิชาอาชีพ โรงเรียนส่วนใหญ่ส่งเสริมให้ครูนำทรัพยากรท้องถิ่น มาใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน และการผลิตสื่อ ให้คำแนะนำแก่ครูในการใช้เอกสารประกอบหลักสูตร จัดให้มีการทำจุดประสงค์การเรียนรู้รายวิชา มีการจัดบริการแนะแนวใช้ห้องปฏิบัติการและโรงฝึกงานในโรงเรียน สำหรับปัญหาด้านการดำเนินการ ส่วนใหญ่ได้แก่ ครูขาดความรู้และทักษะในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน การจัดทำเอกสารประกอบหลักสูตร การผลิตสื่อ การวัดและการประเมินผล และควบคุมบุคลากรแนะแนว วัสดุอุปกรณ์ เอกสารหลักสูตร คู่่มือการใช้หลักสูตรมีไม่เพียงพอ

ด้านการติดตามประเมินผลการจัดวิชาอาชีพ โรงเรียนส่วนใหญ่มีการติดตามผล การเตรียมการและการดำเนินการโดยการสอบถามและสังเกตการปฏิบัติงานของผู้รับผิดชอบ สำหรับปัญหาด้านการติดตามและการประเมินผล ส่วนใหญ่ได้แก่ ขาดเครื่องมือในการติดตามประเมินผล

จากหลักการ แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น จะเห็นได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญต่อการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน ในการช่วยแก้ปัญหาครูผู้สอนไม่เพียงพอ ไม่มีความรู้ความสามารถที่จะสอนกลุ่มวิชาการทำงานและอาชีพ ครูผู้สอนไม่มีเวลาเพียงพอในการเตรียมการสอนเพราะต้อง

รับผิดชอบในการสอนหลายระดับชั้นและหลายวิชา รวมถึงการขาดแคลนวัสดุ-อุปกรณ์ ฯลฯ ซึ่ง
 ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ เหล่านี้ ถ้าได้มีการศึกษาถึง สภาพ ปัญหาและความต้องการในการใช้
 ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการเรียนการสอน ซึ่งผลการศึกษาก็จะเป็นแนวทางในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่น
 มาใช้ ในการเรียนการสอน ในโรงเรียนโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐานได้อย่างมี
 ประสิทธิภาพ ซึ่งก็น่าจะเป็นหนทางหนึ่งในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวข้างต้น และสอดคล้องกับแนว
 นโยบายสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ที่ได้สนับสนุนให้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่น
 มาใช้ในโรงเรียนโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยระบุในเอกสารแนวการจัดแผน
 การเรียนอาชีพ ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นในโรงเรียนประถมศึกษาไว้ว่า ให้โรงเรียนได้มี
 การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนอาชีพให้นักเรียน ไม่ว่าจะเป็นการใช้
 ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นวิทยากรให้ความรู้ด้านอาชีพแก่นักเรียน การให้แนวคิด กระบวนการ และหลัก
 ปฏิบัติของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เกี่ยวข้องมาเชื่อมโยง กับเนื้อหาตามหลักสูตร และเป็นการสนอง
 เจตนารมณ์ของหลักสูตรที่มุ่งจัดการศึกษาเพื่อสนองความต้องการของชุมชน

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย